

Az öreg Szász Károly.

Felolvastatott a szakosztálynak 1908 januárius 29-iki ülésén.

Félszázada annak, hogy báró *Kemény* Zsigmond 1859 december 19-én a Magyar Tudományos Akadémia ünnepélyes közülésén emlékbeszédet mondott egy kiváló férfi felett, *ki őt az irodalomra buzdította és előkészítette, kinek az egész világon legtöbbet köszönhetett, a ki Erdélyben az eszmék mozgalmának megindítására és vezetésére eldöntőleg folyt be, a ki igazi oligarcha volt az ismeretek birodalmában s a kit még sem ezekért, hanem lelkének páratlan nemességeért és kiválóságáért bámult.*

Szász Károly volt e férfi, a nagyhirű tanár, kiváló országgyűlési szónok, *Eötvös* József br. államtitkára, a Tudományos Akadémiának rendes tagja. Kora sok kiváló szellemmel gazdagítá hazánkat, de alig van olyan, ki a nemzeti politika, nevelés-oktatás és tudomány mezején oly mély barázdákat szántott volna, mint ő.

A jó öregnek, 1850 óta így nevezték őt hazaszerte, értéke megállapításához megvan már a történeti perspektíva; Erdély politikájára döntő befolyását fel is jegyezték, de részletes életrajza hiányzik irodalmunkból. *Kemény* báró emlékbeszéde kevés életrajzi adatot őriz meg. E beszéd történelmi keretbe illesztett, a hála nemes patinájával bevont mozaikképe Szász jellemének. Az Akadémiához benyújtott önéletrajz hézagos. A *Vasárnapi Ujságnak* 1860-iki évi folyamában *Z* tollából is csak fogyatékos feljegyzésekre akadunk. A *Pallas Lexikon* száraz adattárral szolgál. A mi még róla itt-ott megjelent, inkább a politikussal, mint az egyénnel foglalkozik.

Id. lészfalvi *Vajda* Dániel,* báró *Kemény* Simon gyermekeinek nevelője, a *Borászati Közlemények* szerzője, 1858 április 18-án Marosvásárhelyt Szász Károly életrajzi adatait bő részletezéssel írta össze s jó barátját jellemezte is. Ezekre az adatokra — tiszteletreméltó öreg betűk, megsárgult papiroson — véletlenül bukkantam. Megbízható, hű feljegyzések. Kiegészítettem Szász Károlynak sok magánleveléből merített adattal. Most tehát egyéniségét s bővebb életrajzát igyekszem ezekből összeállítani. Teszem ezt élvezettel s Liviussal szólva *omnis expers curae*, míg e kiváló férfi gyermekkorától sirba szálltaig újra él lelkemben.

Szemerjai Szász Károly Alsófehérmegyében, Vizaknán, 1798 januárius 25-én született. Ősei, a mint ezt szüleinek nemesi előneve mutatja, Háromszék megyéből kiköltözött nemes székelyek voltak. Apja,

* Vajda Dánielről, ki rövid ideig a Bethlen-kollégium tanára volt, ez iskola 1902/3 évi értesítőjében a kollégium történetéhez írt, addig ismeretlen adatokat tartalmazó rövid életrajzot írtam.

szemerjai Szász János, Vizakna főbirája, földbirtokos, anyja dobolyi Filep Debora volt.

A szülei ház légkörét jellemzi az az adat, melyet *Hegedüs* Sámuel kolozsvári, majd nagyenyedi professzor, később szászvárosi pap, őrzött meg a feledéstől. Hegedüs enyedi diák korában Szász Károly bátyjának, Pálnak, volt privát precceptora. 1802 nyarán tanítványa szüleinek meghívására Vizaknára utazott. A mint benyitott a *nagy házba*, a kis Szász Károlyt pillantotta meg. A négy és fél éves gyermek a földön ült, biblia volt kezében s éppen belépő atyját e kérdéssel lepte meg: Hogy lehet az apám, hogy Jézus ötezer embert elégtett ki öt árpakenyérrel, két halacszkával és még maradott is meg az ételből? Az öklömnyi gyermek tehát e családban már bibliát olvas és tartalma felett okoskodik.

E feljegyzés után könnyen elhiszszük Kemény Zsigmond bárónak, hogy Szász Károly három éves korában írni, olvasni tudott.

Klasszikus műveltségű apja tanította hét és fél éves koráig s 1805 szeptember elején az enyedi kollégiumba vitte. Itt felvételi vizsgálat után a latinra *constructionis error* nélkül fordítani tudó kis diákat a negyedik latin osztályba vették föl. 13 éves korában már tógátus diák lett s még három évig tanult a híres kollégium falai közt.

1812 tavaszán *feltűnő elméleti tehetségének* újabb jelét adta. Szóba jött diák társai közt, melyikük tudna Nagyenyedről Felenyedre sétálva, adott textusra jó prédikációt gondolni ki s mondani el azonnal a felenyedi református templomban? A kollégiumtól a felenyedi templom gyalog 20 percnyi járás. Szász Károly vállalkozott. A legközelebbi vasárnap megtörtént a próba s az öreg Hegedüs Lajos, volt marosvásárhelyi pap, akkor diák s a zsíri tagja élete végeig dicsérte a 14 éves Szász Károlynak ekkor elmondott egyházi beszédét.

A következő évben Szász b. *Kemény* Lajos fiával, Pállal, mint ennek emulusa,* Kolozsvárra ment a liceumba Fortinit hallgatni. Divat volt e korban a különcz tudóst hallgatni annak, ki törvénytudományra szánta magát. Tetszését kevés ifjú nyerte meg, de Szász példás magaviselete s bámulatos gyors haladása feltűnt neki is. Megjósolta, hogy ez ifjú hallgatójából nevezetes ember lesz, sőt egy alkalommal, a mint Kemény Zs. is följegyzi, így nyilatkozott Szászról: Ezt a 17 éves ficzkót ma bátran katedrába ültethetném.

A ficzkó 1814 novemberében már kancellista a királyi Táblánál, 1816 nyarán pedig ügyvéd. Vizsgálatáról Vajda így emlékezik meg:

1816 Juniusában adta ügyvédi censuráját a hazai törvényekből, oly feltűnő magakitüntetéssel, hogy egyik censora. Tab. Ass. Br. Kemény Simon, ki az efélében nem volt bőkezű, még családja körében is nagy dicsérettel emlegette Szászt, az Ügyvédi Kar pedig nem tudta eldönteni: hogy ezen ifjú collegának rendkívüli és soha nem csaló emlékező vagy mélyreható ítélő tehetségét magasztalja inkább? de azt egyhangulag kimondotta, hogy ilyen ügyvédi censura emberi emlékezet óta egy sem fordult elő a Kir. Táblánál.

* Emulus = vetélykedő társ. A vagyonosabb szülők fiaik mellé szegénysorsú jó diák társat kerestek. Az ilyennek költségeit fizették, ezek pedig példaadó munkássággal, esetleg magyarázgatással támogatták társukat. Az emulusi viszonyból igen gyakran halálíg tartó benső barátság keletkezett. Ilyen barátságban éltek Szász Károly és b. Kemény Pál is.

1817-ben a tordamegyei főispán, „a derék, talpig becsületes és valódi magyar érzelmű“ gróf Teleki Domokos Elek nevű fia mellé nevelőnek Szász Károlyt hívja meg s fiának barátját, Zeyk Jánost is reá bízta. 1819-ben két tanítványával Szász az éppen akkor megnyitott bécsi politechnikumra ment. Itt a matézisben, természettanban, de kiváltképpen a vegytanban oly jeles eredménnyel munkálkodott, hogy Petersburgba hívták meg tanárnak.

Nem fogadta el. Visszatért Marosvásárhelyre 1821-ben. Alig érkezett meg, szüksége lett rá nevelő alma materének, Nagyenyednek. Mohai Károlyt kellett helyettesítenie, kinek egy év múlva bekövetkezett halála után a „törvények tanszékén“ Szász Károlyt iktatták be a Bethlen-kollégium rendes tanárának.

Szász Károlyt, mint tanárt tartom legnagyobbnak. Kemény Zsigmond jogi tanításait, kurzusait, tankönyveit, előadásait kitüntetően méltányolta; tanítványainak rajongó szeretetéről is megemlékezik, de tanári egyéniségét, nevelői hatását, tanítási eredményes munkáját igazán Vajda följegyzéseiből lehet megismerni. Ő említi föl, hogy az ifjúság már helyettes tanári éve idején egy pár, forma és tartalom tekintetében értékes, szép prédikációját Erdély református katedráiban kedvvel s nagy hatással prédikálgatja. Ennek felemlítése után Szász Károlyt, a tanárt, így írja le:

... nem csak eszes és lelkes, de szorgalmas tanító is volt, úgy, hogy tanársága második éve végeig, a mennyi időt tartott akkor az oskolai törvénytanulmányok egy folyama, minden *tanítói kézi könyveit* elkészítette s kiadta tanítványainak. Ezen tanítói kézikönyvek addig nem ismert tökélyvel voltak dolgozva, úgy hogy az ifjak magukkal vivén azokat a királyi Táblára, ott sok, nem Enyeden tanuló ifjú is leírta. Megvolt e kézikönyvekben az alaposság, az értést elősegítő jólrendezettség, az előadás tisztasága és szabatoságával párosulva, ki volt azokban kerülve minden haszon nélküli szószaporítás, de szükséges semmi sem volt mellőzve; annyira, hogy a páratlannak tartott kézikönyveket a hivatalnok asztalán is lehetett látni és még idősebb ügyvédek is átlapozgatták, sőt többen le is írták.

Tanítási előadása oly kedves és vonzó volt, hogy tanítványai nem könnyen mullattak el csak egy órát is. Hangja szépen csengő és nagy, a nélkül, hogy terhére lett volna a hallónak. Közönséges beszéd közben is, de főként tanításkor, az egyes szavakat úgy hangoztatta és nyomta meg a hol kellett, hogy e sajátos és csaknem páratlan beszédmódja már magában is elősegítette az érthetést, de azért a szükséges magyarázatokat sem mellőzte, temérdek sokaság- és változatban hozván föl a világosító példákat, melyek mindig találók, elmések, kedvesek és néha nevetgetők is voltak, de pórások, vagy szemérről szedettek soha sem.

Bánásmódja tanítványaival rendkívül szerencsés hatékony volt. Az ifjúnak becsületérzését tudta ő nagyon ügyesen fölébreszteni, nevelni és az illető javára kifizető jó foganattal fölhasználni. Tanítványaival s más tanuló ifjakkal is komoly, de szíves hangon szólott és úgy, hogy az ifjú nem találta magát megvettette, sőt csak lenézetve sem, mi nagyon természetesen önbecsülést és magabani bizalmat ébresztett.

Itt feltűnhet, hogy a tanítványokkal való szíves bánásmódot Vajda tanári erényként emeli ki. Nem kell azonban figyelmen kívül hagyni, hogy a nagyenyedi főiskolában ez időtájt néhány tanár tudós

reputációját, — egykorú feljegyzések és volt tanítványok levelei szerint, — gorombasággal s a „tanulóknak maguktól távol tartásával“ igyekezett fenntartani. A híres Szász—Péterfi pör is, melyet érinteni fogunk, e mellett szól. Ily helyzetben ennek az eljárásnak az ellenkezője erkölcsi hatásában súlyosabb, mint normális viszonyok közt. De folytassuk Vajdával:

A Szász új tanítványai két, három hét alatt már komolyabbakká, de szelidebbekké és becsületesebbekké is lettek... és az önbecsülés nemes érzelme szerénységgel volt párosulva bennük.

A *megbotlott ifjat* nem mások előtt, hanem négy szem közt szóllította meg. Botlását, melyet már előre tudott apróra s minden körülményeivel, lehető rossz következményeivel együtt elibe terjesztette, de oly atyailag, vagy testvériesen intő modorban, hogy az ifjú nem ritkán sírásra fakadt s minden fölhívás nélkül is önkéntesen a legjobbat ígérte magáról, néha még kezet csókolni akarásra is ragadtatva, mit Szász természetesen meg nem engedett, de örömmel szemlélte azt, mint a javulni akarás zálogát. Ha a négy szemközi intés nem használt, tanulóársai előtt szóllította meg azilyent s ezt már tőle kis büntetésnek vették. Mikor ez sem volt elegendő, következett a lehordás a tanulóársak előtt; nem pórias, de oly lélekmetsző s oly elmés kifejezésekkel, hogy a kire ezek egyszer rá voltak mérve, bizony nem egykönnyen vette rá magát másodszor is e szégyenkövön állani. A megtérni még sem akaró, sőt talán durczáskodva ellenkező, s daczoló ifjú büntetése még keményebb volt: leforrázás, elmésen gúnyos és tanulóársai előtt nevetségessé tevő szavakkal történt, hogy az ifjú később volt odahagyni az oskolát, mint még egyszer nyakába engedni öntetni e velőkig rágó sósvizet. Hanem ezen erősebb szerekhez szerekhez nyult Szász, mert az ő valódiilag *humánus* bánásmódja, s azon evangéliumi tiszta morál, melyet tanítványai szívébe csepegtetett, nélkülözhetővé tették ezeket rendszerint.

Tanáráról szebben nem emlékezik meg hálás tanítvány, mint Kemény Zsigmond báró, midőn őt így méltatja: „... igen is alkalmas vala arra, hogy az ifjú nemzedék sorából a hazát aránylag nagy jutalékával lássa el azon derék férfiaknak, kik a becsületeséggel a műveltséget, a loyaltással a szabadságszeretetet, a tudományos iránynyal a közrehatás szent vágyát egyesíték.“ Tanári értékelését pedig azzal összegezi, hogy majd minden tanuló eszménye Szász Károly volt.

Az ő *humánus*, fegyvelmező eljárása ama kornak a mainál testi- és akaratéőben teljesebb ifjúságánál csak úgy lehetett hatékony, hogy egyénisége súlya, erkölcsi fölénye, szellemi magassága az ifjakat magához ragadta, fölkeltette nagyrabecsülésüket iránta s szolidárisává tette őket mintaképük tiszteletében, a kellemetlenségektől kimélésében. Így aztán arra vágytak, hogy jó magaviselettel, tantárgyaiban való kitűnésükkel, vagy legalább hátra nem maradásukkal, elismerését kiérdemeljék. És ha a mai tanárnevelés Szász Károly tanári értékét ráérne mérlegelni, a vele való foglalkozás eredményes tanárnevelő eszközzé válnék a tanárnevelő intézetekben s az iskoláknak nevelési értekezletein, mert az ő hatása az ifjúságnak értelmi, de főként erkölcsi fejlődésére példátlan.

Hatalmas egyénisége, nem közönséges észtehetsége szélesebb kört igényelt és nyert a tanári katedránál. Mihelyt báró Kemény Simon 1823-ban Alsófehérvármegye adminisztrátorává lett s Szász Károlyból megyei

táblabíró s generalis székbíró, megnyílt számára a politikai élet s az erdélyi politika szerencséjére Szász vezető és irányító jótékony hatása.

E hatásról s általában közéleti és politikai szerepléséről arany betűkkel írnak Erdély annáleasei. Szónoki tehetsége és ereje emlékét Kemény Zsigmond emlékbeszéde őrzi. Itt csupán azok ellen szallok síkra, kik Nagyenyednek 1849-iki pusztulását, lakosai legyilkolását Szász Károly politikai szereplése következményeinek tartják.

A ki ismeri Kemény emlékbeszédének azt a két állítását, hogy: Szász Károly Bethlen János politikájához állott közel, ki a szilárd meggyőződéssel a szelidséget és kiméletet csodálatos mértékig egyesíti . . . és hogy: Szász Károly szelid és a benyomásokat könnyen elfogadó kedélye a végleteket nem áhítá . . . midőn a szőnyegre került kérdéseknek nem akarja megtalálni az okát, hanem egyeseket tesz felelőssé, rosz-hiszemüleg jár el, a tárgyilagosság talaját vesztí lába alól. Sőt kiváló nagyjainkat leszedni akarni nagyságuk talapzatáról, csupán újatmondásra való törekvésből, szereplésükre a rosz akarat sötét kamrájából nem vetíteni elég éles fényt, képüket nem állítani be az igazság távlatába, nehogy tisztán láthatókká legyenek: ez tudományos szédelgés.

Szász Károlynál helyes világitásban a politikai tekintélynek alapját birói igazságszeretete alapítja meg, növeli mindig törvényes álláspontja, melyet hatalmas, csaknem legyőzhetetlen dialektikájával, alapos, mélyreható ítélő-, bámulatos emlékezőtehetségével és rendkívüli jártasságával törvényeinkben erélyesen tudott megvédeni. Tekintélye akkorára nőtt, hogy meghallgatása nélkül a vármegye egyetlen fontos kérdésben sem hozott határozatot, s míg őt meghallgatta, minden határozata törvényes alappal hozatott.

A tanuló ifjúságnak rendkívül szeretett tanára, a megye nagytekintélyű vezérlő férfija már a 26 éves férfi, midőn 1824 augusztus havában nőül veszi Kolozsvár volt főharminczadosának ifjabbik leányát, Münstermann Fannit. Ennek a kiváló lelki, nemes vonásokkal megáldott nőnek báró Kemény Pál malomfalvi kastélyában, Marosvásárhely közelében esküdött örök hűségét. E házasságot Isten öt fiú és egy leánygyermekkel áldotta meg.

1826 október 19-én báró Kemény Simon meghalt. A megyei küzdelmek igazi kora Erdélyben ezen országosan gyászolt esemény után következett be. A megyék, élükön Alsófehérrrel a „lipóti hitlevél“ és az 1791 évi törvényczikkek palládiuma alatt a törvénytelen állapotok ellen kemény küzdelemre keltek. S bár Szász Károly mellől a törvényes álláspontnak hatalmas bajnoka dőlt ki Kemény Simonban, a vezető szerep e vezérlő megyében az ő kezébe került. A most következő három év alatt volt Szász közigazgatási küzdelmeiben legnagyobb, természetes tehát, hogy „az igazgatás szemébe kezdett tűnni“.

A törvénytelenység általában gyáva harczos. A törvényesség álláspontján túlzások kerülésével küzdő erdélyi vezért nem merte szembe támadni. Hátba támadja tehát, mihelyt teheti. Alkalmat rá a Szász—Péterfi pör kapcsán keres. E pör Erdély művelődési históriájában külön lapot tölt be. Ismertetni feladatokat meghaladja, de Vajda följegyzései nyomán kulissza titkait ismertetem, mert adatokat nyujtanak Szász további jellemzéséhez.

1829-ben Péterfi László s kevéssel utóbb Albert, tanárokká lesznek Nagyenyeden s ellenségévé Szásznak. Vajda idevágó följegyzései ezek:

Élünk még néhányan, írja Vajda 1858-ban, kik maga virágában láttuk a botolódo, tépelődő s folytonosan durvaskodó nevelési és tanítási rendszert, éreztük ennek súlyát és jellemet ölü s butító hatásának némileg ma is nyomorékjai vagyunk. De épen a mi értünkre tünt el a káplárpálcza és temérdek szerencsétlenségeink közt (Vajdának 1840-ben az oláhok minden vagyonát elpusztították) ott van azon szerencse is, láthatni, mint kezdi háttérbe szorítani a szelidebb, józanabb s fogatosabb nevelési és tanítási rendszer, melyet Szász is követett, ellenben Péterfiék a botolódo modor mellé állottak. Ezen két, merőben ellenkező nézet nem kevés bajt és rosszat okozott a nagyenyedi főiskolában, mert az ifjúság már megízeltette s megkedvelte vala a Szász által követett modort és bizony semmi csuda, ha nem akart többé nyakára férti a Péterfiéké . . . És éppen ezekből folyólag Szász befolyása az ifjúságra s az előtti tekintete nagy volt, őt az ifjúság szeretve tisztelte és félt kedve ellen tenni bármi helytelent is; Péterfiék ellenben nem tudtak tekintetet és becsültetést szerezni magoknak, mi természetesen rosszul esett s előbb kedvetlenséget, majd féltékenységet s ebből folyó surlódásokat, végül ellenségeskedést költött . . .

Ime, a Szász—Péterfi pör közvetett oka, mely csak annyiban tartozik Szász Károly életrajzához, hogy „ezen bajos körülmények közt is látjuk, hogy folytonosan hív maradt helyesen választott és kezelt nevelési rendszeréhez, jelleme tisztaságához s magát apránként sokacsára szaporodott ellenségei ellen mindvégig erélyesen, ügyesen, de becsületesen is védelmezte s úgy, hogy elvégre is le kellett mondania tanárságáról Péterfi Albertnek.

A haladásnak és reformeszméknek bajnoka az újítások szenvedélyes ellenségeivel folytatott küzdelemből diadalmasan, jellemében érintetlenül került ki, az erdélyi kormányzók vizsgáló bizottsága nem marasztalhatta el, ellenfeleinek törpe minoritása bizonyosodott meg a vizsgálat során. Szász Károly pedig irodalmi érdemei jutalmaként egy évi levelező tagság után, 1834-ben a Tudós Társaságban rendes tagságot, politikai munkásságával polgártársai bizalmának és becsülésének legnagyobb kitüntetését nyerte el, ugyanis szülővárosa az 1834-iki évi országgyűlésre követjének választotta meg. Ezután az eredménytelenül eloszlott országgyűlés után nevezték el: Erdély első törvényhozójának és szónokának. S nem ok nélkül. Beszédei majd: „elragadó hatásuak a pillanat hevéllyei között, majd kétségtelenül magas műbecscsel bírók“. E gyűlésen már „a status férfiúi mérsékeltségért“, Kemény úgy mondja, „fömládozni többször törekvék a hatás gyúlasztóbb eszközeit, mi hajlamai daczára is olykor bámulatosan sikerült“.

Szász Károly 15 évig volt jogtanár. E tanszéken kellemetlenségekben is, — talán éppen tárgya miatt, — bőven volt része. Fiskális akcióba fogatott s az udvari kancellária követelte, hogy jogi tanszékéről mozdíttassék el. A midőn tehát tanártársa, Kovács József, a matézis és természettan tanára, nyugalomba vonult, kérte e tanszékre áthelyeztetését, a mi meg is történt. Erről a tanszékcséről Vajda ezt jegyzi föl:

Nagyon otthonos volt ugyan hazai törvényeinkben s azokat nagyon szép sikerrel is tanította, de mindemellett is, mint nekem több ízben mondotta, soha sem érezte magát maga helyén a törvények tanári székében, mert az ő kedvenc tanulmányai a matézis, természettan és vegytan voltak. E mostani áttétel által tehát Szász mintegy elemébe jutott, mi neki igen-igen jól esett, de meg volt ezen tanszékcsérében azon haszon is,

hogyan az ő nagyon könnyen érthető s kedves tanítási modorát átvitte az addig bajosnak tartott tudományokra is és most egyszerre kedvvel, szorgalommal s jeles előhaladással űzte az ifjúság azokat, melyeket addig unalommal s elhanyagoltan tanult.

„E nagyhírű tanár a szép hivatású, de fájdalom, korán elhalt Zeyk Miklóssal együtt korszakos hatást gyakorolt a matézis és természet-tudomány megkedveltetésére . . . ekkor rögtön divattá vált az addig elhanyagolt reálirány s a fiatal kebel lánggra gyuladt az iránt, a mi a szív részrehajló dialektikája szerint a lelkesedést megérdemelte csak azért is, mert Szász Károly által képviseltetik“, mondja Kemény.

De, bár megszűnt a jogot a katedráról tanítani, Alsófehérmegye közéletében befolyása semmit sem csökkent. „A politikai küzdőtérén kapott sebeire emlékezve“, a következő 10 éven át mondhatni kizárólag a tudományoknak él. Így hát az 1837 évi szebeni országgyűlésen sem vesz részt, de a fejleményeket élénk figyelemmel kíséri. Már 1839-ben kiadja a jelszót, hogy Erdély zavaros politikai helyzetéből az egyetlen, helyes kivezető út a teljes egyesülés Magyarországgal. És csakugyan, az Unió megvalósításának lehetősége a számtan és fizika problémái, a vegytan görbeiben közül ismét a politika küzdő terére vitte.

1848-ra szülővárosa újból követjének választja meg. S az Unió lángszavú harczoza egyszerre emelkedik föl az első, független magyar kultuszminiszter, Eötvös József báró mellé államtitkári székbe, hogy ezzel politikai pályafutását betetőzze s be is fejezze. Mert ettől kezdve, a 48/49-es éveknek tüneményszerűen változó hősi, majd tragikus eseményeiben már nem aktív politikus Szász Károly. „Inkább hitt az események alakulásainál, így ír róla Kemény, bizonyos végzettségben, mint az emberi ész számításában.“ A függetlenségi nyilatkozat bizottsági tárgyalásaiban s a nyilvános, részletes tárgyalás folyamán az 5-ik pontnál föl szólal még, de „az idő, a viszontagságok azt tevék az ő lelki tehetségeivel, mit a monumentális épületekkel szoktak, — letörték az ékítményeket, elsötétíték a külsőt, de *meghagyták* azt, a mi lényegesebb, a mit bár az úton tova haladó sokaság nem vesz észre, a műértő bámulva szemlél, — t. i. az *architektonikus arányok szépségét és nagyságát*“. Azt sem sokáig hagyták meg.

1849 második felében családjával együtt Budán lakott a várban, majd Pestre költözött. S e gyászos év őszének elkésézően fájdalmas eseményei, a vizsgálatok, zaklatások, melyeket kiállott, a haza jövője felett folytatott töprekedések „az ő erélyes lelkületét is megtörték“. Vajda egész családjával vele lakott. Ő írja, hogy enyhébb s nem végzetes jellegű szélütés érte s „megrepedezni láttuk azt a szép templomot, melyben egy ritka nemes lélek honolt“. A Hajnau által megkegyelmezett 207 közt Szász Károly is ott volt. Jobban lett ugyan, de ez idő óta sem lélekben, sem testben nem volt a régi, csupán annak még mindig értékes romja.

1850-ben leköltözött Marosvásárhelyre, hol Kemény Pál báró tárt karokkal fogadta házába. Nála lakott 1851 novemberéig, mikor az egyházi főtanács a marosvásárhelyi református kollégiumnál a nyugalomba vonult agg tudósna, Bolyai Farkasna tanszékére hívta meg. Itt még két éven át, ha nem is a régi tűzzel, de teljes szakértelemmel tanítja a matézist és fizikát.

1853 október 25-én reggel olvasgatás közben lehanyatlík székéről, felesége nevét: Fanni! kiáltja s „örökre megszünt verni azon nagy szív, melyhez hasonló kevés, annál nemesebb pedig egyetlen magyar kebelben sem dobogott soha“.

Lelke örökségképpen megosztott gyermekei között, kik a tőle nyert talentumokat két református püspöki, egy egyetemi tanári, egy miniszteri osztálytanácsosi és egy kataszteri főhivatali állásban a haza s kulturája javára dúsan kamatoztatták s a kik magas műveltségű leánytestvérükkel, nemes lelkű művelt anyjukkal mind vele vannak már az üdvösség honában.

Porai a Marosvásárhelyi református temetőben a családi sírkő alatt nyugosznak. Haláláról búcsú szót az akkor még mindig eleven elméjű, ifjú szívű, 80 éves Bolyai Farkas írt. Tanítványaitól így búcsúztatta: „Ifjak! tanítótokban csaknem minden Musák egyesült lángja aludt ki. A ritka könnyű, villámsebes s annyiféle ész és az anyyi lelki s testi erődús munkásság nincs többé. Megnémult a harminczkilencz évig fáradhatatlanul tanító nyelv, mely a természet örök igazságait oly elragadólag s oly kristálytisztaságban hirdeté.“

Az agg kálvinista professzor még november 15-én is Vajda Dánielhez írt levelében felkiált Lutherrel: *Dulde, wenn das Herz auch bricht* s ezeket írja utóda haláláról: „Be semmi a mi calculusunk nem érthetve, miért, az életet megunt tehetetlen öreget, ki szívesen megváltotta volna, elszökve, az erőteljes, kipófolhatlan tanárt ragadja el az ifjúság 's a közt is kitűnő virágú fiai elől — mintha a' reményteljes nyiló tavasz egén oltatnék ki a' nap!“

A Szász Károlyról írt életrajzi adatok után Vajda ezeket írja Szász jellemvonásai elé bevezetésül: Most már megkísérlem feledhetetlen kedves barátomnak jellemi és testi képét adni, csak úgy, egyszerűleg odahányt szénvonásokkal.

Ismertetem e szénvonásokat, becsesek Szász Károly képe megrajzolásában. Ez ismertetésben kegyelettel ragaszkodom Vajda feljegyzése rendjéhez.

Szász Károly rendkívül *éles elméjű*, „nagyeszű“ ember volt. „Ha a mi eszünket, gyermekeiét egyesíteni lehetne, sem érné föl az apánkét“, ezeket mondta nekem néhai Szász Béla kolozsvári egyetemi tanár egykor. „Bármily bajos, vagy szövevényes tudománybeli, akár más tárgyat nagy könnyűséggel és gyorsasággal fogott föl s volt képes azonnal a legtisztább s legérthetőbb rendbe hozva adni elő. Mindenféle szellemi munkában könnyen haladott s annyira fáradhatlan volt, hogy csak a test multhatatlan kielégítendő szükségei parancsolhattak néki pár percznyi szünetet“, írja Vajda.

Ítéző tehetsége mélyreható, éles, *emlékezete* rendkívül nagy, könnyen fölfogó és tévedhetetlen hív volt s mivel szorgalmasan és sokat olvasott, *temérdek ismeret* volt fölhalmozva elméjében és a könnyen használhatásra mindig készen.“

Nyelvismerete az ő korában nem közönséges. Anyanyelvén kívül, melyet tudományosan is művelt, mint merészen újító, teljesen jól írt és beszélt latinul, angolul, francziául, németül és oláhul. Az ó-görögben is jártas volt.

A vitatkozásban élénk, sokoldalú, de mindig nemes ellenfélnek ismerték, ki sohasem, vitatkozó társa személyével, hanem mindig a tárggyal törődött.

Az igazságok elfogadásában *önálló* és óvatos lévén, soha sem fogadott egy tekintélytől sem készpénz gyanánt el semmit, míg meg nem győződött, hogy az igazság megállapítása helyes-e?

Türelme s önuralma sem közönséges. Ezért volt kiváló tanár s fáradhatlan magyarázó, kit a korlátolt ész vergődése csak még könnyebben érthető átadásra, még világosabb magyarázatra készítetett. Értett a zenéhez s kedvelte. A geometriai és eróműtani rajzokban nagyon jártas volt. Nem csoda, ha ettől a sokoldalú embertől nem csak tanári katedráján, hanem a mindennapi életben is folyton lehetett tanulni.

Lényegileg ennyi, a mit Szász Károly szellemi erőiről ír Vajda, de még érdekesebb, a mit erkölcsiségéről őrzött meg a feledéstől. Az ateizmussal vádolt Szász „a vallást egész valójában a legtisztább és legjózanabb filozófiával fogta föl, tehát a törvények által szentesített kultuszokat tisztelte, miből folyólag szorgalmas templomgyakorló volt egész családjával.

A nyomorultakon anyagi erején felül is segített, az igazságtalansággal szemben, még ha neki ártani könnyen tudó magasabb körökben észlelte is, erélyesen szállott síkra. A hazugságot, „alacsonykodást“ ahol tehetette irtotta; ezekből nem is volt semmi benne.

Ez a szelid lelkületű, békeszerető ember az őt, családját s a neki kedves embertársait megtámadókkal szemben erős haragra lobbant s kitartó tudott lenni a védelemben.

Éppen említett jelleméből folyólag Szász a leggyöngédebben s egész lelkéből szerető férj és atya volt s ennek érdemlett jutalma lón egy szeretetre mindig méltónak mondott derék nő s kedves, jó gyermekek, kik anyjukkal együtt csaknem imádták azt, ki őket ily benső érzellemmel karolta magához.

Valamint jelleme, úgy egész élete mocsok nélküli, magaviselete helyes, beszéde pedig minden kétértelműségtől és tisztátalanságtól annyira ment volt, hogy a legtisztább szüz is pirulás nélkül hallgathatta volna azt.

Felemlíti még Vajda lebilincselő és élvezetes társalgását, kiválóan kedves modorát s a házi ökonomiában való — ily kiváló embereknél nem szokatlan — járatlanságát. E téren kiválóan ügyes felesége helyettesítette. Azután *külsejét* írja le e szókkal: „Termete közepesnél magasabb s némileg vaskosságra, kövérségre hajló, hajzata szőke, álla valamennyire széles, szeme ragyogó kék volt; sas orrát környező szép arczatja, — főként pedig tekintése lelkes, eszes és bátor kifejezésű, mely ha megrázó s elragadó szónoklatának áradozása magasabb fokra emelkedett, villámként látszott lobbadozni. Egész testalkata erőteljes, izomzata kemény, kézfogása ritka erős, egészsége pedig oly állandólag jó, hogy ezek írója 1819 óta egész 1849-ig, tehát harmincz év alatt soha sem látta betegen.“

Szász Károlynak irodalmi munkásságát Kemény Zsigmond emlékbeszédében méltatta s ezeknek s személyes ismeretségének alapján mondta róla, hogy oligarha volt az ismeretek birodalmában. Felsorolom azokat, felemlítvén, hogy néhány kisebb czikkről, melyek álnév alatt jelentek meg, Vajda jegyzetei alapján most már tudjuk, hogy ő írta. Ezek:

1. *Egyesülés* Czikk sorozat a *Nemzeti Társalkodó* 1831. évi 1., 2., 3. számaiban. *Poplicola* álnév alatt.

2. *Társalgási rendszabályok javaslata.* Ugyanott a 13. számban „Egy szabad szász“ aláírásával. E cikk története érdekes. Vajda Dániel a „Nemzeti Társalkodó“ 1831. évi 6. és 7. folyamában „Laczkó legelőször jár a városban“ címen cikket ír „Egy szabad székely“ aláírással. E cikket Szilágyi Ferencz professzor a 10-ik számban „Birálás“ cz. alatt s „Egy szabad magyar“ aláírással „kissé igen körmösen“ bírálja meg. Erre írja Szász fenti cikkét, mely úgy meg lakta Szilágyi F. lelkét, hogy ettől kezdve Szászt — amint Salamon F. schulrathoz írt leveléből olvastam a zilahi kollégium kéziratgyűjteményében, nem igen szenvedhette.

3. *Az 1831-ik esztendő története* historiai toldalék az „Erdélyi Híradó“-ban (Kolozsvár, 1832. 216 lap).

4. *A derék ember és tanító képe.* Halotti beszéd. Köteles Sámuel enyedi professzor „az egyezményes filozófia kezdeményezője“ felett. Kolozsvár, 1831.

5. *Sylloge tractatum* alkotmánytörténeti, közismert forrásmunka. Megjelent 1839-ben.

6. *Perrendtartás és perfolyamat* Nagyenyed, 1838.

7. *Latin nyelvtudomány* Nagyenyed, 1838.

8. *Az igeidők formálódásainak szabályai* Nagyenyed, 1838.

9. *Magyar nyelvtudomány tanítók és tanulók számára* Nagyenyed, 1839.

10. *Parthenon* cz. alatt 1838—1841-ig megjelent 5 füzet magyar nyelvtani dolgozata Nagyenyeden.

11. *Számítan*, melyet fiával, Károlylyal, együtt dolgoztak s adtak ki Pesten 1853-ban Heckenastnál.

12. A Magyar Tudós Társaság Évkönyveiben megjelent dolgozatai.

Kéziratban forgott művei közül Vajda felemlíti:

1. *Logica* címűt, melyet neki 1821-ben mutatott.

2. *Erdélyi Ius Publicum*

3. *Erdélyi Ius Privatum*

4. *Mathesis*

5. *Physika.*

Szász Károlyról ma ennyit lehet tudni s ennyit megismerni kegyeletes kötelesség arról a kiváló férfiről, kiről Vajda, életrajzi adatainak szorgalmas feljegyzését így végzi: „Ilyen volt Erdély legnemesebb lelkületű fiainak egyike, kire nézt bizony kérdésbe tehető, nem mondhatjuk-e el rolla is azt? mit Róma mélyenható elméjű történésze, erényekben dús ipjáról írt: *felix... non vitae tantum claritate, sed etiam opportunitate mortis*“. Istennek kiváló adományai: szokatlanul nagy szellemi erők, harmonikus lelki műveltséggel; kitaró testi erők és egészség, példátlan munkássággal; szép családi élet, erkölcsi feddhetetlenséggel; jótékonyság jótettekkel, hazaszeretetet közügyi tevékenységgel, az ismeretek átadásának képessége, tanári rátermettség nevelői és oktatói lelkiismeretességgel, tehát a magaszerezte erényekkel egyesülve, Szász Károlyt kora messze kimagasló fiává tette. Az utódoknak nagy elődökről megemlékezni nemzetfenntartó kötelesség. Ez adta Szász Károly élete s jelleme megírásához a tollat kezembe.

Székely Ödön.

Az alapítványok és a királyi főfelügyeleti jog különös tekintettel az erdélyi katolikus autonomiára.

Mai napság az egész tudományos világban divattá lett főleg a természet- és társadalomtudományok nevében a tételes jogtudomány le-
kicsinylése. Sőt jogászörökben is kísért a dogmatikus jogtudománnyal
való elégedetlenség, jogászok között is hangos panaszra ad okot az érték-
telenség bántó tudata, valóságos szellemi depresszió uralkodik.¹

Ilyen körülmények között elkerülhetetlen a téma-választás indokolása.
Elkerülhetetlen, mert az alapítvány olyan jogintézmény, a melynek nagyobb
immár a múltja, mint jövője. Hiszen létjogosultsága tisztán a társadalom
gazdasági s ezen alapuló jogi rendjének elégtelenségén alapszik. A jóté-
konyság bármilyen célú szolgáljon, ama sebek behegesztésére törekszik,
melyeket a szabadversenyen felépülő gazdasági rendszer út az egyeseken s
a magasabb kulturális érdekeken; ama hiányok pótlására van hivatva, mely
hiányokat az egyéni tulajdon, a szerződési szabadság és öröklési jogon
nyugvó jogrendszerben² csak a jó szív, a mind nagyobb jelentőségre
jutó méltányosság,³ az emberszeretet s ennek intézményei orvosolhatnak.
Ez a jogrendszer pedig már sokáig nem élhet.⁴

A progresszivus-társadalomtudomány művelői megnyugodhatnak abban,
hogy az alapítvány, bár a tételes jogok intézménye, lényegében egyike
azoknak a jogi alkotásoknak, melyek elkorhadó gazdasági rendünk korri-
gálására vannak hivatva, egyike azoknak az évszázados alkotásoknak, melyek,
a mint szélesebb körű elismertetésükben a kereszténységgel állanak szoros
összefüggésben,⁵ úgy létezésük minden pillanatában társadalmi rendünk
átalakításának szükségét hirdetik, a jogrend progresszivitását szolgálják.

¹ A szabadjogi irányzat, mely már iskolát teremtett, ez elégedetlenség és
depresszió lélektani visszahatása. Luther mondása: „Ein Jurist, der nichts mehr denn
ein Jurist ist, ist ein arm Ding“, épúgy közkeletű, mint a Kirchmann bánatos kije-
lentése: „Nur ein Federstrich vom Gesetzgeber und ganze Bibliotheken werden
Makulatur.“

² Névleg uralkodó, de valójában főleg a gazdaságjogi és szociálisjogi törek-
vések révén mélyen aláásott jogrendszerünk a liberalizmus említett három gondolatán
nyugszik. V. ö. *Meuser*, Das Bürgerliche Recht und die besitzlosen Volksklassen,
Tübingen, 1904. I.

³ A méltányosság egyike ama jogilag értékes gondolatoknak, melyeknek alkal-
mazásával a régi törvénykönyv a haladó élethez idomítható. V. ö. *Miceli*, Sul principe
di equità című dolgozatát a Scialoja tiszteletére kiadott: *Studi di diritto romano*.
II. kötet, 83—93. I.

⁴ A legelső történelmileg ismert alapítványnak tartják Theophrastos görög
bülséző és jogtudósunk Kr. e. 286-ban kelt végrendeletében tett alapítványát. Jog-
rendünk s az alapítvány mint jogintézmény, bizonyára nem fog még 2000 esztendő átélni.

⁵ *Troplong*, De l'influence du Christianisme sur le droit civil des Romains,
Paris, 1843. I. p. VI. VII. *Arndts*, Lehrbuch der Pandekten¹⁴. Stuttgart, 46. §.

Tételes jogintézmény tehát, de ugyanakkor folyton ható jogpolitikai gondolat is.

Ez az egyik tény, mely a kérdés választását igazolja.

De az intézménynek nagy gyakorlati jelentősége van a jog-dogmatika szempontjából is.

Mindnyájan tudjuk s érezzük magunkban is, tudjuk immár nem csupán külföldi folyóiratokból és eseményekből, de hazánk életéből is, hogy az emberiség a szocializmus segítségével mélyreható társadalmi átalakulás útjára lépett. Ez átalakulás etikai reflexiója, a szociális érzék napról-napra erősödik s a vagyoni urai hol ószinte szeretetből s irgalmasságból, hol félelemből, hol mint politikai pártjaink önző számításból az ezernyi társadalmi baj orvoslására készségesek. A közjótékonyosság az utolsó évtized alatt hazánkban is nagy haladást tett s jöllehet az alapítványi statisztikát nem ismerem, lélektanilag bátran merem állítani, hogy az alapítványok is nagyobb arányban szaporodtak.¹

Már most, ha az alapítvány a közjótékonyosság eminens jogintézménye, sőt a magánjogban annak éppen jogi organizációja, egészen természetes, hogy ama fontos etikai, gazdasági s jogi szempontoknál fogva, melyek az állandóan ható intézményes jótékonyáshoz fűződnek, a jogászok különös figyelemmel forduljanak az alapítvány felé.

Ugyanaz a társadalmi bomlás és újjászületés, mely az egyesületek s mindennemű szociális szervezetek felvirágzását magyarázza, teszi az alapítványt is a legfontosabb jogi alakzatok egyikévé, mert, ha a jótékonyosság erősödik, az alapítvány mint tételes jogi intézmény is nagyobb jelentőségre emelkedik.

Az intézmény tehát nemcsak a dogmatika, de a jog-szociológia szemüvegén nézve is bir érdekességgel.

A számos gyakorlati kérdés közül csak egygyel, az állami jóváhagyás kérdésével kívánok ez alkalommal tételes jogunk alapján foglalkozni, kiindulva abból a nézeteltérésből, mely az erdélyi római katolikus Status kezelése illetőleg fenhatósága alá tett alapítványok jogi perfekciója kérdésében a Status permanens szerve az Igazgatótanács és a királyi főfelügyeleti jog alapján eljáró magyar királyi kormány között az utóbbi években több ízben felmerült, de még bíróilag jogérvényesen el nem döntött.

A jóváhagyás kérdése u. i. az a pont, melyen a királyi felügyeleti jognak magánjogi hatást tulajdonítanak.

Az Igazgatótanács gyakorlata az alapítványok létesítése kérdésében az volt, hogy a kezelése alá vagy a felügyelete s fenhatósága alatt álló intézetek s testületek kezelése alá tett alapítványokat, mihelyt az alapítási ügylet a hozzájáruló elfogadással legalább is követelési jogot helyezett kilátásba számára, elfogadta illetőleg a fenhatósága alatt álló intézetek vagy testületekhez tett alapítványok elfogadására a felhatalmazást megadta. Mikor az alapítványi vagyont átvette, vagy arra dologi jogot nyert (pl. telekkönyvi bekebelezéssel), intézkedett, ha az alapító nem tette volna meg, az alapítólevélnek szigorúan az alapító szándéka szerint való kiállítását. A kiállított alapító-leveleket jóváhagyta, illetve az elfogadást arra rávezette s egy eredeti

¹ V. ö. Dr. Erekly István, Tanulmányok a magyar általános polgári törvénykönyv tervezete köréből című művében az alapítványokról szóló tanulmány (Budapest, 1903, 243. s következő l.) s az ott sűrűn idézett alapvető A. Geouffre de Lapradelle, Théorie et pratique des fondations perpetuelles.

példányban az ő Felségét a dolog természete, de részben a tételes törvények alapján is megillető főfelügyeleti jog gyakorolhatása végett az illetékes minisztériumhoz tudomásvétel és nyilvántartás végett felterjesztette. Összes költségvetési s zárszámadásai évenként ő Felségéhez jóváhagyás- s elfogadásra bemutatván, az alapítványok mikénti felhasználásáról számadásait külön a kormánynak bemutatni feleslegesnek tartotta.

A kormány 1898-ban, tehát közvetlenül az országos autonomikus kongresszus után néhány alapítvány alapítólevelét *jóváhagyás végett* bekívánván, az Igazgatótanács válaszában a jóváhagyás végetti bemutatást egyenesen megtagadta, röviden indokolva álláspontját azzal, hogy a jóváhagyás végetti bemutatást sem törvény, sem törvényerejű rendelet, sem a szokásjog nem követelik s az nem is szükséges állami szempontból sem, mert a Status oly alapítványt, mely az állam-biztosság érdekeibe, vagy a jó erkölcsökbe ütköznék, nem fogad el.¹

A kormány hat éven át nem reflektált a felterjesztésre. 1904-ben úgy látszik beható tanulmány után terjedelmes iratban fejtette ki álláspontját, helytelenítve az Igazgatótanács felterjesztésében foglalt kijelentéseket.

26.990/1904. sz. iratában felfogását a következőkben körvonalozza:

„Nem kívánok annak fejtegetésébe bocsátkozni, hogy az alapítványok jogérvényes létrejövételénél, tekintettel azok jogi személyiségére a dolgok természetes rendje szerint az államhatalom közreműködése nem mellőzhető, a minthogy a magyar általános polgári törvénykönyv tervezetének az alapítványokra vonatkozó részei ennek megfelelőleg szerkesztettek is, hanem kizárólag az ő cs. és ap. kir. Felségét az alapítványok felett megillető legfőbb felügyeleti jog alapján ragaszkodom azon állásponthoz, hogy az alapítványokról szóló alapítólevelek bárki, vagy bármely hatóság vagy testület kezelje is azokat, jóváhagyás végett a kormányhoz, nevezetesen pedig az alapítvány rendeltetéséhez képest illetékes m. kir. minisztériumhoz jóváhagyás végett bemutatassanak . . .

Ő cs. és ap. kir. Felségének az alapítványok feletti legfőbb felügyeleti joga az 1715. évi LXXIV., az 1723. évi LXX. és az 1790. évi XXIII. törvénycikkekben gyökerezik, melyek szerint az alapítványok feletti ezen legfőbb felügyelet lényeges elemei annak ellenőrzése, hogy az alapítványok az alapító szándékának megfelelőleg igazgattassanak és kezeltessenek és annak ellenőrzése és pedig az alapítványról szóló számadások alapján, hogy az alapítvány rendeltetésének megfelelőleg használtatik-e fel.

Hogy az idézett törvénycikkek az Igazgatótanács által kezelt alapítványokra is vonatkoznak, azt figyelemmel a Lipót-féle diploma azon rendelkezésére, mely a régi törvényeket és kir. leiratokat érvényben tartotta, figyelemmel továbbá az erdélyi 1791. évi XIV. tcz. rendelkezéseire és figyelemmel végül az Unióról szóló 1847—8. évi magyarországi VII. és erdélyi I. törvénycikkek tartalmára, az Igazgatótanács sem vonhatja kétségbe . . .

Minden alapítványnál az alapító okirat az, a melyben az alapítvány célja, rendeltetése, kezelésének módja meghatározatik s örök időkre biztosítottatik; az alapítólevelében kell, hogy kifejezést nyerjen az alapítónak az alapítvány létesítésére irányuló szándéka és ekkép az alapítvány feletti felügyeleti jog gyakorlásának a dolog természete szerint már annak ellen-

¹ Az Igazgatótanács 2406/1898. számú felterjesztése.

örzésével kell kezdődnie, hogy az alapítólevél az alapító szándékának megfelelőleg állítottatott-e ki.

Ennek az ellenőrzési jognak gyakorolhatásához pedig nem elegendő, ha az alapítványról kiállított alapítólevél egy példánya tudomásul vétel végett ide bemutatattatik, mert a tudomásul vétel nem biztosíték arra nézve, hogy az alapítólevél tényleg az alapító intencióinak megfelelőleg állítottatott ki, hanem legfeljebb annak a ténynek megállapítására alkalmas, hogy az alapítványról tényleg van alapítólevél.

Miután az ő cs. és ap. kir. Felségét megillető legfőbb felügyeleti jogot gyakorló kormányoknak az alapítványok rendeltetésszerű felhasználását csak az alapítványokról kiállított alapítólevelek alapján van módjában ellenőrizni, ennek szükségképeni folyománya az, hogy a bemutatott alapítólevél tartalma a kormány által vizsgálat alá vétessék és ezen vizsgálat eredménye, vagyis annak megerősítése, hogy az alapítólevél tényleg az alapító intencióinak megfelelőleg szövegeztetett és hogy az törvénybe ütköző rendelkezéseket nem tartalmaz, magán az alapítólevélen kormányhatósági jóváhagyás alakjában konstatáltassék.

Csakis ilyen megbírált és kormányhatóságilag jóváhagyott alapítólevél alapján lehetséges az alapítványok feletti legfőbb felügyeletet gyakorolni s csakis ilyen jóváhagyási záradékkal ellátott alapítólevél képezhet az alapítványt bármely oldalról jövő esetleges támadások ellen megvédelmezni képes és arra hivatott jogforrást, melyben az alapító akaratának fenmaradása és ekép az alapítványnak, az alapítvány kezelőnek és az alapítvány élvezetere kijelölteknek jogai mindenkivel szemben és kétségtelenül az alapítvány felett felügyeletet gyakorló kormányval szemben is biztosíttassanak.

Ennyit a minisztérium iratából.

Ez idő óta az Igazgatótanács tudomásvétel végett az alapítólevelek összes példányait s a többi vonatkozó okmányokat is felterjeszti.

A mi a jelzett álláspont keresztülvitelét, helyesebben kikényszerítését illeti, e tekintetben 1906-ig mi sem történt. Negotium inter vivos útján való alapításnál nincs is mód az államhatalom közigazgatási beavatkozására. E tekintetben csak magánjogi úton, bírói úton szólhatna be az államhatalom a fenforgó vitába, olykép, hogy, midőn nem fiduciarius, hanem közvetlen alapítás történik, a jóvá nem hagyott alapítvány, mint még nem létező jogi személy nevében a Status által a vagyon kiadása iránt folytatott perben a felperest elutasítaná azon a czimen, hogy akinek nevében és javára perel, az a jogi személy nem létezik. Vagy ha u. n. utóalapítás (Nachstiftung) útján az eredeti alapítvány élők közti vagy halál esetére szóló ügyletből kifolyólag újabb vagyonhoz nyerne jogcímet, e jog realizálását tenné lehetlenné ugyanolyan alapon, mint előbb említettem, hogy t. i. az államilag jóvá nem hagyott alapítvány mint jogi személy nem létezik s így újabb jogokat sem szerezhet; végül oly módon, hogy, midőn az alapítványt tevő örökösei, hitelezői, vagy más érdekeltek az alapítást megtámadnák, az állami elfogadás illetve jóváhagyást nélkülöző s így személyiséggel nem bíró alapítványt perjogi védelemben nem részesítené.

Könnyebb azonban a kormány helyzete, ha az alapítás mortis causa ügylet útján történik s tényleg ez az a tér, melyen fent ismertetett elvi álláspontjának autonomiánkkal szemben érvényt szerezni a gyakorlatban meg is kísérelte.

Az örökösödési eljárást szabályozó 1894. évi XVI. t.-cz. 53. §-ában

(2-ik bekezdés) ki van mondva, hogy, ha valamely már létező, vagy az örökhatyó által rendelt alapítvány van részesítve t. i. mint örökös, utóörökös, hagyományos vagy utóhagyományos, az alapítvány *felügyeletére hivatott hatóság is* értesítendő a hagyatéki tárgyalás idejéről.

Másrészt tudjuk, hogy 1867-ben miniszteri rendelettel szervezetett az alapítványok kezelésének felügyeletére s azok nyilvántartására az alapítványi ügy-igazgatóság, amely az alapítók akaratának megvalósítására mandatumánál fogva bizonyos lépéseket tehet. (1868. évi LIV. t.-cz. 84. §.)

Az örökösödési eljárásról szóló törvény felhívott szakasza sokkal nagyobb horderejű, mint a minőnek látszik. Hogy nagy jelentőséget annak a pár szónak nem tulajdonítottak, semmi sem bizonyítja jobban, mint az körülmény, hogy e rendelkezésre sem az irodalom, sem a judikatúra különös gondot nem fordított, sőt egyik-másik írónk, ki az alapítvánnyal behatóbban foglalkozik, arról egyáltalában tudomást sem vesz.¹

Egészen 1906-ig sem a hagyatéki bíróságok, sem a hagyaték tárgyalásával megbízott királyi közjegyzők legalább is az erdélyi részekben és a Statussal szemben nem értelmezték e rendelkezést úgy, hogy a Status kezelése alá vagy fennhatósága alatti intézethez, testülethez tett alapítvány esetében is az alapítványi ügy-igazgatóság volna a hagyatéktárgyalás napjáról értesítendő, hanem egyszerűen a Status Igazgatótanácsát, mint közvetlenül felügyelő hatóságot értesítették.

A Fejérváry-féle alkotmányellenes kormány idejében az akkori vallás- és közoktatásügyi miniszter az alapítványokról törvénytervezetet készítettett,² a melyben főleg az alapítványi közjogot akarta kodifikálni, de e mellett olyan kérdésekre is kiterjeszkedett, melyeknek szabályozása a polgári törvénykönyv tervezetébe tartozik.³

E javaslat 7-ik szakasza szerint a nem egyházi célokra szolgáló, de egyházi kezelés alá tett alapítványokra a jóváhagyás az államnak tartatott fenn. Egyházi célú alapítványokul pedig kizárólag csak a kultusz céljaira szolgáló alapítványokat ismerte el,⁴ a mely tekintetben bizonyára a *francia loi de séparation* lebegett példakép a kormány előtt.⁵

Valószínű, hogy ugyanaz az iránzat, mely e javaslatban kifejezést talált, de a melyet a jelenlegi koalíciós kormány nem tett magáévá,⁶ adta az örökösödési eljárásról szóló törvény idézett szakaszának azt a magya-

¹ *Ereky* idézett művében a 264–5. oldalon újabb törvényeink közül pusztán az 1868: LIV. és az 1883. évi XXX. törvénycikkre utal.

² A minisztérium mint előadói javaslatot küldötte meg az egyházi hatóságoknak hozzászólás végett. Már külsőleg (sok beszúrás, javítás) magán hordozza az elhamarkodottság bélyegét. Tartalmi bírálata a *Jogállam* 1906. 271–277. l.

³ Az indokolás bevezetésében így van: „Ennek a törvényjavaslatnak célja, hogy az alapítvány életfeltételeinek *közjogi rendjét* szabályozza.“ De átlép a magánjog területére is, amint ezt a 2., 7., 9., 33., 34., 71., 80., 81. szakaszok igazolják.

⁴ A 3-ik szakasz utolsó bekezdése így szól: „Szorosan egyházi célú alapítvány alatt sem tanügyi, sem jótékonyági, sem általán semminemű alapítvány nem érthető, amelynek a hitélet körén túlmenő vonatkozása van.“

⁵ Az 1905 december 9-iki törvény 7-ik czikke szerint: „Les biens mobiliers ou immobiliers grevés d'une affectation charitable ou de toute autre affectation étrangère à l'exercice du culte seront attribués, par les représentants légaux des établissements ecclésiastiques, aux services ou établissements publics ou d'utilité publique dont la destination est conforme à celles des dits biens.“ Sägmüller, Die Trennung von Kirche und Staat, Mainz, 1907. I. Beilage.

⁶ Apponyi hivatalosan kijelentette (265/907. eln. számú miniszteri leirat), hogy a tervezetet nem tartja fenn.

rázatot, amely szerint az alapítványi ügy-igazgatóság tekintendő azon felügyeleti hatóságnak, mely alapítványrendelet esetében a hagyatéki tárgyalás napjáról értesítendő.

E politikai törekvés folyamánának tulajdonítható, hogy, midőn 1906-ban X. ügyvéd örökösévé az erdélyi római katolikus Statust nevezte ki azzal, hogy a hagyatékból családi alapítványt létesítsen, az alapítványi ügy-igazgatóság az ő értesítésének elmulasztásával hozott hagyatékadó végzés ellen felfolyamodott s a végzés hatályon kívül helyezésével újabb tárgyalás tartását s azon a maga meghallgatását kérte, ami el is rendeltetett.

Az újabb tárgyaláson az állami felügyeleti jog alapján azt a kérést terjesztette elő, hogy a hagyatékhoz tartozó ingatlanok és készpénz csak feltételesen adassanak át, nevezetesen, hogy a tulajdon a Status által létesítendő alapítvány javára csak előjegyeztetni s a készpénz bírói letétbe helyeztetni rendeltessék mindaddig, míg a Status a kormányhatóságilag jóváhagyott alapítólevelet be nem mutatja.

A hagyatéki bíróság tiltakozásunk daczára e kérés értelmében hozta meg az újabb átadó végzést.¹ A hagyatékot a Status kezelése alatt állandó alapítványnak, mint általános örökösnek azon feltételtől függően adta át, ha az alapítvány vagyonának kezelésére hivatott Status a hagyatéki bíróságnak szabályszerűen kellő számú példányban kiállított s a kormány által jóváhagyott alapítólevelet mutat be. Rendelte, hogy a hagyatéki ingatlanokat illetőleg a létesítendő alapítvány tulajdonjogát annak igazolásától feltételezetten, hogy az teljes jogképességgel ruháztatik fel, vagyis hogy az alapítólevél államilag jóváhagyva bemutatatik, csak jegyezze elő, a befolyó készpénzt pedig az örökös helyezze bírói letétbe, a honnan csak a jóváhagyott alapítólevelek bemutatása után fog az akkor már jogképes alapítványnak kiutaltatni.

Indokolásként felhossa, hogy alapítvány létesítésére rendelt ingatlant éppúgy, mint bármely más vagyont, a bíróság csak úgy adhat a kezelő rendelkezése alá, ha az ő Felségét megillető főfelügyeleti jog képviselőjében eljáró kormányhatóság a bemutatott alapítólevelet elbírálta s azt jóváhagyási záradékkal ellátván, annak jogi lételt adott, azaz az *alapítvány mint teljes jogképességgel bíró alany létesült* s a kezelésre hivatott közeg vagy hatóság képviselői joga is csak az alapítólevél jóváhagyásának készletével áll be, a miből önként következik, hogy az ingatlanok tekintetében a tulajdonjog csak előjegyezhető és igazolást csak a feltételnek teljesítése után nyerhet.

E feltételeknek az Igazgatótanács annál kevésbé tehetett eleget, mert az 1904. évi statusgyűlés az autonomiára hivatkozva, az alapítólevelek jóváhagyásvégetti bemutatását egyenesen megtiltotta.²

A tanács a végzés ellen felfolyamodást adott be s kérte a feltétlen átadást. Sérelmesnek tartotta ugyanis a hagyatéki bíróság végzését az önkormányzatra s e mellett constructivus jogi alapon is kifogásolta azt, mert a végrendelet a Statust nevezte ki örökössé s csak moduskép meghagyáskép

¹ A nyáradszeredai királyi járásbíróság 1907. Ő. 160/2. számú végzése.

² Az 1904 november 17-ik napján tartott statusgyűlés jegyzőkönyvének XIII. pontja: „a közgyűlés... el nem ismeri az államkormány azon jogát, hogy valamely alapítvány *elfogadása* a kormány vagy bár Ő Felsege hozzájárulásától függővé tétessék. Ennélfogva megtiltja az Igazgatótanácsnak, hogy bármiféle alapítvány alapítólevelét jóváhagyás céljából terjessze fel.“

írta elő, hogy a megszerzendő vagyomból alapítványt létesítsen. Igaz, hogy a mint Zsögöd megjegyzi,¹ az ilyen fiduciarius alapítás végeredményben ugyanaz, a mi a közvetlen alapítás, mert a végrendelező szemei előtt az ő családi alapítványa, s nem a Status megajándékozása lebegett, de a jelen esetben a dogmatikus különbség jól kihasználható volt az autonomia jogának védelmére.

A királyi ítélő Tábla a felfolyamodásnak helyet adott s az átadó végzés sérelmes rendelkezéseit olyképp változtatta meg, hogy a hagyatékot az örökössé kinevezett római katolikus Statusnak feltétlenül adta át s felmentette a kormányhatóságilag jóváhagyandó alapítólevél bemutatásának s a hagyományok kifizetése után fennmaradó készpénz s jövedelmek letétbe helyezésének kötelezettsége alól s következőleg az ingatlanokra a Status tulajdonjogát is az átadó végzés jogerőre emelkedése után bekebelezni s nem csak előjegyezni rendelte.²

Végzését két indokkal támogatja: 1. azzal, hogy örökössé nem egy még nem létező jogi személy az alapítvány, hanem egyenesen a Status nevezetett ki; 2. azzal, hogy az erdélyi római katolikus Status törvények s királyi leiratok értelmében alapítványi ügyeit is önállóan rendezi és kezeli, úgy, hogy ő Felségét csupán a legfelsőbb felügyelet s ellenőrzési jog illeti meg. Így tehát ahhoz, hogy az örökhagyó által létesíteni rendelt alapítvány valóságos jogi személy legyen, semmiféle kormányhatósági jóváhagyás nem szükséges; az alapítólevelet is a Status maga állítja ki és szankcionálja s erre a kormányhatóság semmi befolyást nem gyakorolhat.

Az alapítványi ügy-igazgatóság a Tábla határozatában nem nyugodott meg s felfolyamodása folytán az ügy a Kúria elé került.

Döntés még nem történt.

A hagyatéki bíróság feltételes átadó végzése ellen más kifogásokat is lehetne a szigorú dogmatika szempontjából tenni. Így: jogi non sens egy még nem létező jogi személynek a hagyatékot csak feltételesen is átadni, non sens ilyen csak nasciturus jogi személy javára telekkönyvi jogokat csak előjegyezni is. Miért? Mert a nem létező személy jogképtelenségével szemben csak mint kivételt ismeri jogrendünk a nasciturus pro nato habetur-féle elvet, amely szabály éppen, mert kivételes, nem terjeszthető ki a fizikai személyekről a jogi, erkölcsi személyeknek nevezett jogi alakításokra.³

De e kérdések dolgozatom keretén kívül esnek.

A fent ismertetetthez hasonló eset állott elő egy évvel később, 1907-ben.

Ez esetben örökhagyó a Status vezetése alatt álló egyik finevelő intézethez tett alapítványt, de nem az örökség, hanem a hagyomány jogi kategóriájának felhasználásával. Kötelezte örökösöket, hogy bizonyos összeget mint hagyományt azt intézetnek bizonyos idő alatt alapítvány létesítése végett adjanak ki.

¹ Zsögöd Benő, Fejezetek kötelmi jogunk köréből. Budapest, 1901. I. 118. s következő l.

² A marosvásárhelyi királyi ítélő Tábla 1805/1907. polgári számú végzése.

³ Ereky idézett művének 285. l. Téved azonban Ereky, midőn a nem létező személy jogképességét az utóöröklés és illetve az osztrák polgári törvénykönyv 611. és 612. szakaszai szempontjából is tagadja, mert az idézett törvény 612. §-a szerint a végrendelet tételekor még nem született személyek alatt nem csupán a méhmagzat, hanem a nem is fogant jövendőbeli emberek is értendők.

Az alapítványi ügy-igazgatóság ez alkalommal is beavatkozott s kérésére a hagyatékátadó végzésbe olyan rendelkezés tételét, hogy az örökösök a szóban levő összeget helyezték bírói letétbe s onnan az csak akkor utalványoztassék ki, ha a kormányhatóságilag jóváhagyott alapítólevél a bíróságnak bemutatatik. Érdekes, hogy e hagyomány biztosítására a zálogjogot örökösök ingatlanára nem az *alapítvány*, hanem az illető *intézet* javára rendelte bekebelezetni.¹

A határozat ellen beadott felfolyamodásunk nem honoráltatott, jóllehet ugyanazon királyi Tábla bírálta el, a mely az előző esetben indokainkat teljes mértékben méltányolta.

Indokolásában hivatkozik az 1715. évi LXXIV., az 1723. évi LXX., 1790/1. évi XXIII., 1894. évi XVI., 1895. évi XLIII. törvénycikknek, valamint az 1724. évi december 3-iki királyi rendelet vonatkozó intézkedéseire s azt állítja, hogy e jogforrások egybevetett helyes értelmezése szerint az alapítvány jogi létet csak akkor nyer és jogi személylyé csak akkor lehet, ha az alapító jogügyletet magában foglaló alapítólevelet a királyt megillető legfőbb felügyeleti jog folytán az illetékes kormányhatóság jóváhagyásban részesíti.

Fontos ugyanis véleménye szerint, hogy az alapító nem magát a Statust nevezte ki az alapítvány tulajdonosául, a mely esetben a már is jogi személyt képező Statusnak a neki bár kifejezett rendeltetéssel hagyományozott vagyont egyszerűen csak át kellene vennie, hanem az örökhagyó világosan alapítványt, *csélvagyont* rendelt és csak annak kezelését bízta a Statusra.

Ebből — folytatja — nyilvánvaló, hogy a családi alapítványt, mint jogi személyt, törvény szerint megalkotó és megalapító tényektől eltérő különálló dolog az alapítványok közvetlen felügyeletének és kezelésének jogára vonatkozó tények kérdése.

A Statusnak a létesítendő alapítvány feletti közvetlen felügyeleti és kezelési jogát a fenti jogalapító tények nem érintik, minélfogva az alapítólevelek kormányhatósági jóváhagyása az erdélyi római katolikus autonómiát nem sértheti. De arra, hogy jogi személyt létesíthessen, sem a Statusnak, sem másnak, az államhatalmon kívül, joga nincs.²

Két egybehangzó végzés ellen nem levén helye több jogorvoslatnak, ez eset nem volt a legmagasabb bírói fórum elé vihető.

Most, mielőtt a jóváhagyás szükségének kérdését a felhozott argumentumok alapján eldönteni megkísérelném, legyen szabad egy kis kitérést tennem.

Vannak, kik a jogi dogmatika egyszeregyéhez ragaszkodva, kimutatják, hogy hazai jogrendszerünk mellett, amely, a francziához hasonlóan, sem az alapítványi köz-, sem az alapítványi magánjogot nem szabályozza s az alapító ügyletet, mint sui generis alakítást nem ismeri, jogilag lehetlenség az alapításnak úgy közvetett, fizikai vagy jogi személy által közvetett úgynevezett fiduciarius módja, mint a közvetlen alapítás, s ha mégis keletkeznek alapítványok, az tisztán az örökhagyó akaratát morális okokból respektáló rokonok jóindulatának, illetve a bíróságok laxista jogászai elbírálásának tulajdonítható.³

¹ A csikszeredai királyi járásbíróóság 1907. Ó. 151/5. számú végzése.

² A marosvásárhelyi királyi Tábla 3665/997. polgári számú végzése.

³ Így Ereky idézett dolgozatában 273—299. Felfogása azonban rögtön megdőlt, míhelyt az alapítvány jogi személyiségét feladjuk. Szerinte ugyanis jelenlegi jogunkban úgy a közvetlen, mint a fizikai vagy jogi személy által közvetett

Ez a felfogás, — ha az alapítvány jogi személyiségéhez ragaszkodunk, — dogmatikailag helyes, mert tényleg csak a *szabadjog* elismerése mellett képzelhető ez esetben az alapítás.

De nézetem szerint, ami ezt a jogi nehézséget az életben áthidalja, az nem az alapítvány által érdekeiben sértett örökösök vagy más érdekeltek jóakarata, hanem, amint a példákban láttuk, az állam közigazgatási beavatkozása. Az alapítványi joggyakorlat hazai alakulása érdekes példája annak, *miként hat a közigazgatási jog a magánjogra fejlesztőleg*. Hogyan lesz valósággá az állami beavatkozás folytán egy olyan életbeli követelmény, amely a dogmatikus jog kátéja szerint megkonstruálhatatlan.

A jogtörténelem érdekes példákat nyújt e tekintetben. Az a római colonatus, az az ókori jobbágság, mely a császárkori személyjog részévé lett, közönséges obligationalis viszonyból lett személyjogi intézménynyé, ugyancsak az állam adminisztratívus közbeavatkozása¹ útján s lett magánjogi intézménynyé abban a jogrendben, melyben a szabad ember szabadsága féltékeny gonddal őriztetett, amelyben a favor libertatis volt kétes esetekben a döntő gondolat.

Napjainkban pedig a szerződési szabadság még mindig uralkodó magánjogi elvét nem szintén a közigazgatási törvények látszólag ártatlan intézkedései ássák alá úgy, hogy a sok szociálpolitikai törvény mellett az a szerződési szabadság maoholnap nemcsak de facto, hanem de iure is csak a papíroson lesz meg?

Ugyanígy fog járni magánjogunk az egyéni tulajdonnal is.

A mit a dogmatikus jogász képtelenségnek tart, azt az *élettel legszorosabb kontaktust tartó közigazgatási jog* észrevétlenül, zökkenés nélkül valósítja meg s előbb-utóbb eljön az az idő, midőn a magánjog dogmája üres forma marad, hasonlóan a Gorkij Maxim kelepelő üres tudósához, a ki úgy akart tökéletes lenni, hogy az érzelmeket egyenként következetesen kiölte magából.

De ezt csak közbevetőleg!

A jogi személyiség teóriájának nehézségeit megoldja a közjótékonyság előmozdítására beavatkozó állami adminisztráció s a bíróságok felülnek ez adminisztrációnak, mert érzik, hogy az életnek útát kell engedni ott is, hol a dogmatika minden kaput s kijárást elzár.

Különben a bíróságok is túlteszik magukat az alapítvány jogi személyiségének fikciójából származó nehézségeken s azt a teóriát még akkor sem viszik következetesen keresztül, mikor azzal maguk is operálnak.

Fennebb, a 2-ik példában láttuk, hogy a hagyatéki bíróság letétbe helyeztetni az alapítványul rendelt hagyományt, mert az, mint jogi személy, az állami jóváhagyás előtt nem létezik, s pár sorral utóbb mégis a hagyó-

alapítás azért lehetetlen, mert nem létező személylyel (a jövődöbeli alapítvány) az alapító jogviszonyba sem közvetlenül, sem más személyek közvetítése útján nem léphet. Éppen e dogmatikus lehetetlenség miatt tartja az alapítvány létrejötte szabályozását elkerülhetetlennek. A nehézségen segíteni igen egyszerű. Ki kell mondani törvényben a nem létező alapítványnak mint jogi személynek jogképességét, amint tényleg ezt a német polgári törvénykönyv 84. és a magyar tervezet 74. szakasza teszi is. Nem józanabb s kevésbé tudományiatlan egyszerűen feladni az alapítvány fiktívus személyiségét?

¹ A. W. Zumpt, Über die Entstehung und historische Entwicklung des Colonats, Rhein. Museum für Philologie III. évf. 1845. 1—69. l.

mány biztosítására szolgáló zálogjogot nem az alapítvány, hanem az illető intézet javára rendeli bekebelezetni.

Az élet — bátran mondhatjuk — az alapítvány jogi személyiségének elméletét fogja első sorban lomtárba tenni, mert ez okozza az alapítványok létrejövételének jogdogmatikai szempontból legfőbb nehézségét.

Ez ellen a teória ellen kell ez alkalommal nekünk is állást foglalnunk, mert, a mint a minisztérium ismertetett leiratából, az alapítványi ügy-igazgatóság kormány-inspirálta felfogásából s a bíróságok határozataiból is kitetszik, az állami jóváhagyás szükségességét első sorban arra alapítják, hogy az alapítvány jogi személyiség, már pedig jogi személyiséget csak az államhatalom adhat s így alapítvány e jóváhagyás nélkül jogilag képzelhetetlen.

A doktrina fizikai és jogi személyeket különböztet meg, utóbbiak alatt értve az egyesületeket, kincstárt, intézeteket, alapítványokat.

A személyiség e dualizmusát indokolja azzal, hogy különben kénytelen volna bizonyos esetekben jogokat és kötelezettségeket alanytalanoknak elismerni, már pedig ez ugyancsak a doktrina dialektikája szerint lehetetlen, hiszen minden jog valakié. Minden kötelezettséget kell, hogy *valaki* hordozzon. Jogviszonyokban, perben kell, hogy valaki ilyen esetekben is helyt álljon. Minderre pedig csak személyiség, akaró lény képes. De ez a lény az egyesületnél az egyes tagokkal, az alapítványnál a vagyonnal azonos nem lehet. Tehát itt a jogalany valami ezek felett álló misztikus, képzelt, fictivus lény csupán, de a ki mégis létezik, mert ad, vesz, szerződik, jogot szerez, ruház át, örököl, perel, csődbe jut stb..

Ismeretes az az igazán jobb ügyre méltó munka, a mit a jogi személy elmélete körül kifejtettek. Egyike ez az irodalmi kérdés azoknak, a melyekről a legtöbbet s a legeredménytelenebbül írtak; azoknak a kérdéseknek, melyeknek megoldása a jozan logikus észt soha ki nem elégítheti s a birtokelmélethez hasonlóan csak bosszúságot s eredménytelen észgimnasztikát provokál.

Csak nemrég, 1906-ban tette Schwartz Gusztáv a *Jogállamban* megjelent cikksorozatában nevetség tárgyává az idevonatkozó elméleteket, de a mit helyébe állított, az se jobb a lerombolt teoriáknál.¹

Míg *Puchta* szerint a jogi személy esetében a jogalany fiktivus ember, *Zitelmann*, *Meurer* szerint valódi ember és pedig vagy a meghalt örökhagyó, ki alapítványt hagyott, vagy a jövőbeli várományosok,

Gierke szerint a jogalany a testület vagy alapítvány mint szociális organismus, tehát voltaképp a szervezet, addig *Windscheid* ilyen esetekben a jogok alanytalan állapotában nyugszik meg, *Brinz* meg az alapítvány, mint jogi személy helyébe a *célvagyont* állítja, mivel vagyont nem csak ember, de cél is tarthat össze.

Schwarz Gusztáv pedig, *Brinz* nyomán tovább haladva, egyszerűen mellőzendőnek tartja nem csupán a jogi személy, hanem általában a jogalany kategóriáját is s azt mondja: minden jog céljog, minden vagyon célvagyon s az ember csak mint az államilag elismert törvényi és ügyleti célok adminisztrátora, képviselője jöhet számba nem csak ott, hol mások

¹ A jogi személy magyarázata. *Jogállam* 1906, 1., 81., 177., 399.; 1907, 37. s köv. l.

jogi személyről szólanak, hanem mindenütt. S mivel a doktrina néhány nehézségét így sikerül eliminálnia, azt hiszi, hogy Gierket, Windscheidot vagy Brinzet meghaladta. Pedig azáltal, hogy a jogdogmatika alapkategóriáit ez elmélettel teljesen felforgatja, hogy az egyén autonómiáját az állami onnipotenciába fullasztja, a személy reális értéke helyébe a merőben projektívus természetű célt állítja, kétségkívül értéktelenebb eredményt produkált, mint a minő ezen esetekben a jogok alanytalanságának vagy a minden esetben valódi emberalanyok felvételének vagy akár a Brinz-féle célvagyonnak elmélete.

A mint jelenlegi igazságügyminiszterünk az *Archiv für kath. Kirchenrecht*ben megjelent cikkében kimutatja,¹ a magyar jogélet a jogi személyiség fikcióját nem ismerte. A régi magyar jogi íróknál annak nyomaira nem találunk. Az első, ki erről szól, Frank, 1829-ben, de ő is csak idegen írók után. Azóta veszi át a magyar jogirodalom ezt az idegen produktumot, de jogrendszerünkben az nem honosodott meg, csupa *elméleti* magyarázata az bizonyos jogi komplexumoknak. Törvényekben gyökerező magyar jogunk szerint az alapítvány az alapítás jogszerű elfogadásával azonnal jogi léte nyer, tehát létrejöttéhez sem az államhatalom koncessziója, sem megerősítése nem kívántatik. A fő az, hogy a vagyon megmaradjon s a kitűzött célra használtassék. Ehhez személyiség nem kell.

Már most, ha az alapítvány jogi személyisége mint törvényerővel nem bíró *elméleti* követelmény elesik, mi marad a kormány álláspontja mellett?

Semmi egyéb, mint az általa hivatkozott törvények!

Lássuk ezeket!

A hivatkozott törvények az 1715 : LXXIV, 1723 : LXX, 1790/1 : XXIII, továbbá az 1894 : XVI, 1895 : XLIII.

A III. Károly 1715. évi dekrétumának 74. cikke a bozóki vár és uradalmak felerészét illető peres ügygyel foglalkozik s a 2-ik bekezdésben a következő általános érvényű elvet mondja ki:

„S az efféle, akár benn, akár az országon kívül, az egyházi vagy világi ifjúság számára bárki részéről alapított papnevelő, meg tápintézetek és kollégiumokra való felügyelést akkor, a mikor szükségesnek mutatkozik, valamint a számadások bevétele mellett annak megvizsgálását, hogy vajjon az alapítványnak eleget tesznek-e, Ő királyi szent felsége, apostoli tisztéhez képest s legfőbb hatalmánál fogva, magának tartja fenn.“

Ez a törvény az állami jóváhagyás szükségességét az alapítvány létrejöttéhez nem kívánja s az alapítvány létrejöttének kérdésével egyáltalában nem is foglalkozik; pusztán a felügyelet s az alapítvány kellő felhasználásának ellenőrzését tartja fenn ő Felsége részére.

Az 1723. évi decretum LXX. cikke meg az első bekezdésben így rendelkezik:

„Bárminő kegyes alapítványok felügyeletét s a számadások bekívánása mellett annak megvizsgálását: vajjon az alapítványnak eleget tettek-e, Ő legszentségesebb Felsége az ő apostoli tisztéhez s legfőbb hatalmához képest, az 1715-ik évi 74-ik cikk erejénél fogva jóságosan magának tartotta fenn.“

¹ A. Günther, Die Katholische Autonomie in Ungarn, Archiv f. kath. Kirchenrecht, Mainz 1901, 81—85.

E törvény sem foglalkozik egyébbel, mint a felügyelet és ellenőrzés kérdésével.

II. Lipót 1790. évi decretumának XXIII. cikkében ez áll:

„Ő szent Felsége, mint az egyházak legfőbb kegyura, Isten egyházait jogaikban megtartandja és mindenféle alapítványokat az alapítók szándéka szerint igazgattat.“

E törvénycikkely sem ad jogot az állami jóváhagyás követelésére.

A kormány, bíróságok és alapítványi ügy-igazgatóság által nem idézett 1790. évi XXVI. törvénycikk 10-ik szakasza a két protestáns vallás alapítványaira vonatkozóan mondja ki:

„... a király főfelügyelete, hogy ez alapítványok az alapítók szándéka szerint kezeltessenek és fordítottassanak céljokra, ezekre is kiterjesztetvén.“

Ez a locus nem csak, hogy a jóváhagyást nem írja elő, de, mert az előbbiekben kifejezett főfelügyeleti jognak a protestánsok alapítványaira való kiterjesztéséről intézkedik, az előbbiek pedig a király apostoli jogaira hivatkoztak, arra a következtetésre jogosít fel, hogy, a mint ez utolsó törvényhely csak a két protestáns vallás céljait szolgáló alapítványokra, úgy az előbbiek csak katolikus jellegű alapítványokra vonatkoznak, hogy tehát az idézett forráshelyekben még a király főfelügyeleti és ellenőrzési joga is csak a katolikus, református és ágostai alapítványokra vonatkozólag s nem minden alapítványra nézve van kimondva.

Ugyane törvénycikk 12-ik szakasza meg a jogi személy elméletet czáfolja meg, midőn világosan utal arra, hogy a bevett vallások, illetve egyházak alapítványainak tulajdonosai a katolikusok, az evangélikusok, a reformátusok, tehát nem az illető alapítvány, mint önálló személy („... a katolikusok alapítványai a katolikusok, az evangélikusoké pedig az evangélikusok javára fordítottassanak“).

Az ugyancsak nem idézett ugyanazon évi XXVII. törvénycikk a görög nem egyesült egyház alapítványaira tartja fenn Ő felsége már korábban gyakorolt jogait. Ez sem érinti az alapítvány keletkezésének kérdését.

Az erdélyi 1791. évi LIV. törvénycikk is csak a Felség felügyeleti jogát biztosítja.

Az 1894. évi XVI. törvénycikk intézkedését már ismertettem. Ez előírja, hogy, ha örökösül vagy hagyományosul alapítvány és pedig létező vagy létesítendő alapítvány van érdekelve, a felügyelő hatóság a tárgyalás napjáról értesíttessék. Bizonyára az alapítvány érdekeinek védelmére gondolt a törvényhozás s nem arra, hogy az alapítvány létesítésénél az államnak okvetlenül közre kell működnie. Sőt nincs ok arra sem, hogy e felügyelő hatóság alatt csak az alapítványi ügy-igazgatóságot értsük. Ellenkezőleg minden hatóság, mely a felügyeletre hivatva van, értendő, tehát a közjogi jelleggel bíró erdélyi katolikus Status is.

A vallás szabad gyakorlásáról szóló 1895. évi XLIII. törvénycikk 20. §-a szerint: az illetékes miniszternek joga van a jövőben törvényesen elismerendő felekezetek vagyonára, a náluk létező alapítványokra és vagyonkezelésükre felügyeletet gyakorolni, különösen őrködni a fölött, hogy az ily vagyont s alapítványokat el ne idegenítsék, ne csorbítsák, vagy azok a kezelés rosszassága miatt veszendőbe ne menjenek és hogy valósággal egyházi s a törvényben megengedett oktatási, nevelési vagy jótékonyági célokra fordítottassanak, valamint hogy az alapítványokat az alapítók akaratára értelmében használják fel.

Ez sem bizonyít a jóváhagyás szükségessége mellett.

Ezek után felesleges azon törvények elemzésébe bocsájtkozni, amelyekkel a kormány azt kívánta bizonyítani, hogy a felsorolt, Unio előtti törvények, az Unio után az erdélyi részekben is kötelezők. Legfeljebb arra mutathatók rá, hogy a kormány akkor, midőn e célból a Leopoldi diplomára is hivatkozott, kronologiai hibát követett el, lévén ez a diploma korábbi keletű, mint az 1715., 1723., 1790. évi idézett törvények.

Maguk az idézett törvények nem nyújtván támpontot a kormány követelésére, az azokból a jóváhagyás szükségességére vont következtetések is önkényesek.

Az alapítványi ügy-igazgatóság felfolyamodásában utal még az 1724. évi december 3-án kibocsátott királyi rendelet intézkedéseire. De ezzel is csak a királyi felügyeleti jog bizonyítható. E leírásban intézkedett ugyanis az uralkodó, hogy a helytartótanács kebeléből az alapítványok feletti felügyelet gyakorlására alakított állandó bizottság az egyházi s egyéb célú alapítványokat megvizsgálja.

A többi még ezen igazgatóság által felemlített jogforrások, nevezetesen az 1729: XXI., az 1868: XXXVIII. (a népoktatási törvény) és az 1883: XXX. törvénycikk (48. §) szintén csak a főfelügyeleti és ellenőrzési jogot biztosítják.

A magyarországi helytartótanács 1804. évi 14151. szám alatt kibocsátott rendelete, mely állítólag előírta volna az alapítólevelek jóváhagyás végetti felterjesztését, minálunk hatályal nem bírt s mert az Unioról szóló törvény az erdélyi egyházakat önkormányzati jogaikban megtartotta, az a rendelet az Unio után se léphetett itt fogamatba. Nem léphetett a Statussal szemben ezért sem, mert, a mint mindjárt látni fogjuk, az 1867. évi augusztus 19-iki királyi leírát értelmében a Status a kormányshoz kebelében fennállott Catholica Commissio hatáskörébe lépett, annak az országos s egyszersmind katolikus jellegű hatóságnak hatáskörébe, a melyhez a katolikus egyházi, iskolai, nevelési s jótékonsági alapítványok felügyelete is tartozott s a mely hatáskörrel szemben Ő felsége pusztán legfőbb kegyúri és főfelügyeleti jogát kívánta csorbíthatatlanul fentartani, a mi hogy nem involválta az alapítványok jóváhagyását, az eddigiekben láttuk.

Utolsó érv a jóváhagyás szükségessége mellett a magyar általános polgári törvénykönyv tervezete.

Ez a munkálat tényleg anélkül, hogy az alapítvány személyiségét a Lukács György-féle alapítványi törvénytervezethez¹ hasonlóan, kifejezetten kodifikálná, 67-ik szakaszában az alapítvány létrejöttéhez az alapítóügyleten kívül a hatóság jóváhagyását is megkívánja² anélkül, hogy a hatóságot közelebbről megjelölné. Az Indokolásból tudjuk meg, hogy a hatóság közelebbi megjelölését az alapítványi közjog körébe tartozónak tekintti s annak megjelölésétől ez okból tartózkodott.³

¹ Ez a tervezet 1. szakaszában az alapítvány jogi személyiségét kimondja: „Az alapítvány azon, önálló jogi személykép szereplő vagyon, amely az állam által közérdekűnek elismert célra olyképp van rendelve, hogy a vagyon törzsállagának csonkíthatatlansága állandóan biztosítva levén, e vagyonnak használata vagy hozadéka a célát állandóan szolgálhatja“.

² A tervezet 67. szakasza: Az alapítvány létrejöttéhez az alapítóügyleten kívül a hatóság jóváhagyása szükséges.

³ Indokolás I. 123—125. l.

A Tervezet szerint tehát az alapítvány létrejöttéhez az alapító ügylet és az illetékes hatóság jóváhagyása kívántatik.

Az Indokolás a maga igazolására felhossa a jogbiztonság szempontját, mely megkívánja, hogy az alapítvány magánjogi létrejövetele olyan határozott tényhez köthessék, amely az alapítvány önálló személylyé alakulásának kezdetére nézve minden kétséget kizár és azután a közérdeket, mely a hatósági befolyás biztosítását szükségessé teszi.

Hivatkozik a német polgári törvénykönyv 80. §-ára, az azt megelőző partikuláris jogokra, főleg a porosz Landrechtre s az osztrák politikai szabályokra, melyek szerint a tervezethez hasonlóan, az alapítvány létrejöttének elengedhetlen eleme a jóváhagyás.

Amde a Tervezet a jelen jogállapotra nem lehet irányadó: először, mert csak javaslat; másodsor, mert e tekintetben nem már is kifejldött szokásjogot, hanem egészen új gondolatot kodifikál.

Különben a Főelöadmány maga is eltért már ezen állásponttól, amennyiben a XVIII. elvi kérdés megoldásában kijelenti:

„Az az intézkedés, mely szerint az alapító ügylet perfekciójához és így a jogképes alapítvány létrejöttéhez általában hatósági jóváhagyás szükséges, elejtendő s e helyett más megfelelő perfcizáló mozzanat keresendő“.¹

A XIX. elvi kérdés megoldásában pedig e perfcizáló mozzanatot a beállítandó alapítványi könyvbe való bejegyzés előírásában találja meg,² ami teljesen elegendő is. Az államhatalom, kellő nyilvántartás mellett, a közérdek védelmét utólagos beavatkozással is megvalósíthatja.

A múlt év december 10-én elfogadott Schweizerisches Zivilgesetzbuch 52. §-a szerint az egyesületek és alapítványok jogi személyiséget a nyilvankönyvbe bevezetés útján nyernek. Tehát semmi jóváhagyásra sincs magánjogi szempontból szükség. Az egyházi és családi alapítványoknál pedig még ez a bejegyzés sem kívántatik meg.³

A jogtalan és erkölcstelen célú személykapcsolatok s intézetek és per analogiam: alapítványokra egyszerűen kijelenti, hogy a személyiséget nem szerezhetik meg.⁴

A felügyelet tekintetében pedig a cenzalizáció elvétől eltérően annak a közjogi testületnek (Gemeinwesen) inspekcióját iktatja törvénybe, amelyhez az alapítvány céljánál fogva tartozik (Bund, Kanton, Gemeinde).⁵

Méltó intézkedés a Szövetség alkotmányos, szabadságszerető szelleméhez!

Végül még az erdélyi római katolikus Status alapítványi autonomiáját kell röviden érintenem annyival inkább, mert, amint a marosvásárhelyi királyi Tábla előbb ismertetett indokolásából kitűnik s e tekintetben pongyolábban ugyanezt vallja a kormány s az alapítványi ügy-igazgatóság is, az állami, kormányhatósági jóváhagyás követelése az autonomia semminemű sérelmét *nem* foglalja magában.

¹ Főelöadmány I. 164. l.

² Főelöadmány I. 167. l.

³ Keiner Eintragung bedürfen . . . die kirchlichen Stiftungen und die Familienstiftungen. Schweizerisches Zivilgesetzbuch vom 10. Dezember 1907. §. 52.

⁴ Personenverbindungen und Anstalten zu unsittlichen oder widerrechtlichen Zwecken können das Recht der Persönlichkeit nicht erlangen. §. 52.

⁵ Die Stiftungen stehen unter der Aufsicht des Gemeinwesens (Bund, Kanton, Gememide), dem sie nach ihrer Bestimmung angehören. §. 84.

Az erdélyi fejedelemség igen érdekes egyházpolitikát követett. Mikor a protestántizmus elismerése elől ki nem térhetett, a katolikuson kívül a három protestáns vallást is recepiálta s a recepczióknak sajátos erdélyi joghatásainál fogva *államvallássá tette mind a négy vallást*. A politikai jogképességet e recepták valamelyikéhez való tartozáshoz kötötte, mindenkinek önkormányzatot biztosított nemcsak, de alapjaiban *ezen önkormányzatot szervezte is*. Az Approbaták I. r. I. cím 3-ik cikkelyében ugyanakkor, mikor az egyházak belügyeinek önálló igazgatását kodifikálja, az igazgatás körébe tartozó ügyeket két nagy csoportra, tisztán egyházi és a „hallgatókkal és külső rendekkel közös” ügyekre osztva rendeli, hogy, míg az előbbi ügyekben a generális szinodusok, addig ez utóbbiakban az egyháziak és világiak közös gyűlekezetükben csakis együttesen rendelkezhetnek.

Ez alkalommal e megkülönböztetés és rendelkezés nagy horderejét nem fejtém ki, az az autonomia részletes tárgyalására tartozik, rámutatok azonban arra, hogy, bár az alapítványokról kifejezetten nem szól, úgy az egyházi, mint a tanítási, nevelési, jótékonyági alapítványok ügyeinek intézését a receptáknak biztosította, mert az egyházaknak saját céljaik munkálásában szabadságot biztosítván, arra is hatalmat adott, hogy a céljaik elérésére szükséges anyagi eszközöket előteremthessék. Ez csak önmegadóztatás vagy önkényes adományok elfogadása útján történhetett. Az alapítvány pedig az önkényes adományok körébe tartozik.

Egyébiránt az alapítványokról az erdélyi országgyűlési emlékek 21. kötetében (tehát a XVII. század végéig) sehol országgyűlési végzést nem találtam. A jogi személy fogalmát pedig még csak keresni is felesleges lett volna.

E tény magyarázata bizonyára nem az, hogy Erdélyben a fejedelemség korában az adományozás alapítványszerű módja ki lett volna zárva, hanem az, hogy *az alapítványi ügy akkor még szoros kapcsolatban levén a vallással, az a különben is közjogi jelleggel, államjogi intézmény jellegével bíró egyházak autonomikus életében bonyolított le*.

Ama nagy államjogi és társadalmi átalakulás korában, mely a recepták autonomiáját megerősítő Lipót-féle diplomához¹ fűződik, az eddig elnyomott s kisebbségben levő katolikus egyház restaurációja is kezdetét veszi. A Habsburgok egyháztámogató tevékenysége nyilatkozik meg a különböző anyagi adományokban s ezek közt a jelenleg is létező katolikus alapok, a vallás, terézvári, tanulmányi, ösztöndíjalap alapítványszerű létesítésében is.²

Mivel ezek csupa királyi alapítványok (ha eredetileg részben egyházi vagyonból is tétettek), a jóváhagyás kérdése nem merülhetett fel és mert kezelésükre Mária Terézia a kormányzék kebelében külön szervezetet is állított be, nevezetesen 1767-ben a Catholica Commissiot, ez organizáció mellett a katolikus egyház alapítványi autonomiájára sem voltak ezen alapítások semmiféle befolyással, ha csak azzal nem, hogy kezelésük nem a Statusra, hanem kormányhatóságra bízván, az autonomián ezzel csorba ejtetett.

¹ A diploma I. pontja. Die wichtigsten Verfassungsgrundgesetze des Grossfürstenthums Siebenbürgen, Herrmannstadt 1861, 76. ff.

² Az alapok történetét lásd: A volt erdélyi kir. főkormányzék kebelében fennállott kat. bizottság hatásköréről cz. Gyfvárt 1876-ban megjelent művet, 10—26. l.

A katolikus Status autonomiájának sérelmét látta abban még inkább, hogy lassanként ez a Catholica Commissio, az 1775 óta „*commissio in publico-ecclesiasticis*“, mely egy ideig *in ecclesiasticis*, *litterariis*, *fundationalibus* szakosztályokban működött, úgyszólván feleslegessé tette a Status országos működését, az összes egyházi és iskolai és alapítványi ügyek intézését, a püspöki ordinariatust szorosan illető ügyek, a püspökjelölés és községi ügyek kivételével, magához ragadván.

A Status alig tehetett egyebet, mint politikai rendjeink, a gravaminális politika sokáig eredménytelen útjára lépett. Kérte a gravámenek orvoslását.

Többszöri kérésének eredménye az lett, hogy az 1791. évi országgyűlés szeptember 5-én két articulust alkotott, melyek közül az egyikben azt kéri, hogy, miként a többi felekezetek is az Approbaták régi törvényes erejénél fogva szabadon gyakorolják a vallásügyi igazgatást, úgy ezen régi törvény alapján a katolikusok is kezelhessék egyházi, iskolai és kegyes alapítványi ügyeiket, míg a másikban a korábban elvett javak visszaadását szorgalmazták.

Az 1792 május 26-án kelt királyi leirat szerint:

„megengedettett, hogy az esetben, ha a Felső a majdan kidolgozandó eljárási módozatokat jóváhagyta, a katolikusok, a püspök joghatóságának épségben tartása mellett, egyházi, *alapítványi* és iskolai ügyeiket, a király legfelsőbb főfelügyelete alatt, a gyakorlatban levő felségjogok megóvása mellett, a többi felekezetek consistoriumának mintájára, külön tárgyalják stb.“

A rendek propozíciója bizonyítja, hogy az Approbaták fent ismertetett rendelkezésében az alapítványi ügy önálló intézése is befoglaltatott, az összes egyházak beleértették.

A királyi leiratról pedig látszik, hogy ezt a felfogást a Felső is honorálta, pusztán a főfelügyeleti jogot s a püspöki jogkört tartotta szükségesnek hangsúlyozni.

De a rendek állásfoglalása s a királyi leirat daczára a Gubernium Catholica Commissioja továbbra is fenmaradt s intézte azt az alapítványi adminisztrációt is, amelyre a katolicizmus joga elvileg elismertett.

Az 1848. évi XX. törvénycikk hatása alatt tartott Statusgyűlés kérelmezte, hogy saját egyházi, iskolai és *alapítványi* ügyeinek igazgatását, melyet a Catholica Commissio intézett, jövőre ne a felelős kormány, hanem az autonomia láthassa el.

A bekövetkezett politikai zavarokban felterjesztésükre még választ sem kaptak.

1850-ben a Catholica Commissio ügykörét a császári és királyi helytartóság vette át, míg 1861-ben a Commissio újlag felállított.

A kormányzéknek, majd a helyibe szervezett rövid életű királyi biztosságnak megszűntével (1869 május 1) e bizottság is megszűnt. Ekkor az államhatalom a Commissio hatáskörét, a katolikusok állhatatos kérésének figyelembevételével, a katolikusoknak és pedig egyelőre az Ideiglenes biztosságnak, majd a Statusgyűlés és Igazgatótanácsnak engedte át.

A statusgyűlésnek újabb folyamodására ugyanis Ő felsége 1867 augusztus 19-én kelt legfelsőbb elhatározásával megengedte, hogy a Catholica Commissio megszűntetve, az addig *annak hatásköréhez tartozott ügyek*, — tehát az *alapítványi ügyek is*, — a statusgyűlésnek s az *annak kebeléből választandó bizottmánynak befolyásával kezelhessenek és intéztessenek*.

Az 1868: XLIII. törvénycikk, mely az Unio részletes szabályozásáról szól, az autonómiát is megerősítette. (14. §).

A jelenleg is működő Igazgatótanács 1873-ban állíttatott fel s azóta a statusgyűlés állandó végrehajtó szerve s egyszersmind bizonyos ügyekben *saját jogon* kormányzóhatósága az erdélyi katolikus autonom egyháznak s mint ilyen, az alapítványi ügyeket is, a Felső fegfőbb felügyelete alatt, önállóan intézi.

Mivel jogrendünkben az alapítványi jog a maga teljességében kimerítően sem közjogi, sem magánjogi szempontból — e szempontból még kevésbé, — nincsen kodifikálva, egész természetes, hogy az autonómia sem látta szükségesnek e tekintetben jogait szabatosan s kimerítően körülírni s azon útasításban, melyet az 1873. évi statusgyűlés adott az Igazgatótanácsnak, csak az alapítványokat kezelő alsóbb autonómikus tagozatok feletti felügyeletet rendezi s az alapítványok adományozását szabályozza.

Hogy a Statusnak, tehát az egész autonom egyháznak joga van alapítványi ügyeit önállóan intézni, azt az Approbaták, a Lipót-féle diploma, az 1792. évi május 26-iki királyi leirat, az 1867 augusztus 19-iki legfelsőbb elhatározás, az 1868. évi XLIII. törvénycikk s a középiskolákra vonatkozóan s így a középiskolai alapítványokra vonatkozóan is korábban gyakorolt jogait megerősítő 1883. évi XXX. törvénycikkben biztosítva látván, újabb biztosítékokra eddig nem gondolt.

Már most, ha mindennek daczára az államkormány s a bíróságok is azt állítják, hogy az alapítványok kormányhatósági jóváhagyása *az alapítvány létrejöttének e jóváhagyástól függővé tétele* az önkormányzatot nem érinti, mivel, — amint a marosvásárhelyi Tábla kijelenti, — az alapítvány jogi léte befolyással bíró mozzanatok az autonómikus felügyelet és kezelésre relevans tényektől elválasztandók, ezen álláspontnak helytelensége minden kétségen felül áll.

Mert mit jelent a jóváhagyás? Azt, hogy a jóváhagyó hatóság szabja meg, minő alapítványt és minő feltételek mellett szabad elfogadni.

Ez pedig semmi egyéb, mint az *autonomia lényegéhez tartozó elfogadási jognak, amelyet a kormány kifejezetten sérteni nem is akart, a Statusról az államkormányra való átvitele, e jognak valóságos expropriációja.*

E jogosítvány nélkül pedig az alapítványi ügy önálló intézése képzelhetetlen.

Értekezésemet azzal fejezem be, hogy, ha jelenlegi politikai viszonyaink között talán felesleges is az önkormányzat ilyen vehemens védelmezése, mindazoknak, kiket hivatásuk a *társadalmi szabadság intézményeinek* szolgálatába állított, lelkiismeretbeli kötelességük e jogokat teljes készséggel védelmezni annyival inkább, mert, amint a történelem bizonyítja, szűkebb hazánkban az autonómia sorsa szorosan összefüggött a nemzet alkotmányos intézményeivel, *mert az autonómia a nemzet szabadságának is egy darabja s azt hiven fentartani és fejleszteni hazafiúi kötelesség!*

Bochkor Mihály.

Adalékok a Régi Magyar Könyvtárhoz.

Hatodik közlemény.

101.

Heidelberg. 1611.

Aegopolitanus Johannes. I. DE SACRA THEOLOGIA, |
EJUSQUE PRINCIPIS | & partibus. | *Respondente* | JOHANNE ÆGOPOLITANO
Ungaro. | 15. April. 1605. |

[Heidelbergae. Impensis Jonae Rhodii. Typis Johannis Lancelloti.
1611.] 8°

Lásd: **Pareus David:** Collegiorum theologicorum. Decuria una. Collegium V. 1.
L1^a₄—L1^a₅: 535—537. l.

Sárospataki ev. ref. főiskola.

102.

Heidelberg. 1611.

Alvinczi Petrus. XXX. DE BONIS OPE- | RIBUS. | *Respondente* |
PETRO ALVINCI Vngaro. | 31. Jan. 1601. |

[Heidelbergae. Impensis Jonae Rhodii. Typis Johannis Lancelloti.
1611.] 8°

Lásd: **Pareus David:** Collegiorum theologicorum. Decuria una. Collegium II. 30.
R^b₆—R^a₈: 268—271. l.

Sárospataki ev. ref. főiskola.

103.

Heidelberg. 1611.

Ban Stephanus, Pankotai. XIII. DE MONARCHICO | STATU
ECCLESIAE, ET | de Antichrifto. | *Respondente* | STEPHANO BAN PANKOTANO |
Ungaro. | 17. Aug. 1609. |

[Heidelbergae. Impensis Jonae Rhodii. Typis Johannis Lancelloti.
1611.] 8°

Lásd: **Pareus David:** Collegiorum theologicorum. Decuria una. Collegium
IX. 13. Ccc^a₈—Ddd^a₂: 783—787. l.

Sárospataki ev. ref. főiskola.

104.

Heidelberg. 1611.

Bede Johannes, Szőlősi. II. DE UNO & TRINO. | *Respondente* | JOHANNE B. SZEOLEOSINO | Ungaro. | 13. Novemb. 1602. |
[Heidelbergae. Impensis Jonae Rhodii. Typis Johannis Lancelloti. 1611.] 8°

Lásd: **Pareus David:** Collegiorum theologicorum. Decuria una. Collegium III. 2. Dd₈^a—Ee₁^a: 431—433. l.

Sárospataki ev. ref. főiskola.

105.

Heidelberg. 1611.

Borbély (Tonsoris) Stephanus, Váradi. X. DE JUSTIFICATIONE HOMINIS CORAM | Deo. | *Respondente* | STEPHANO T. VARADINO | Ungaro. | 2. Febr. 1605. |

[Heidelbergae. Impensis Jonae Rhodii. Typis Johannis Lancelloti. 1611.] 8°

Lásd: **Pareus David:** Collegiorum theologicorum. Decuria una. Collegium IV. 10. Ii₅^a—Ii₆^a: 505—507. l.

Sárospataki ev. ref. főiskola.

106.

Heidelberg. 1611.

Borbély (Tonsoris) Stephanus, Váradi. II. DE LIBRIS CANONICIS ET APOCYPHIS. | *Respondente* | STEPHANO VARADINO Ungaro. | 27. April. 1605. |

[Heidelbergae. Impensis Jonae Rhodii. Typis Johannis Lancelloti. 1611.] 8°

Lásd: **Pareus David:** Collegiorum theologicorum. Decuria una. Collegium V. 2. Ll₅^b—Ll₇^b: 538—542. l.

Sárospataki ev. ref. főiskola.

107.

Heidelberg. 1611.

Bölöni Michael. IX. DE LEGE ET EVANGELIO. | *Respondente* | MICHAELE BÖLÖNIO Ungaro. | 26. Jan. 1605. |

[Heidelbergae. Impensis Jonae Rhodii. Typis Johannis Lancelloti. 1611.] 8°

Lásd: **Pareus David:** Collegiorum theologicorum. Decuria una. Collegium IV. 9. li₃^b—li₄^b: 502—504. l.

Sárospataki ev. ref. főiskola.

108.

Heidelberg. 1611.

Böloni Michael. XIX. DE COENA DOMINI | ET MISSA PASTORICA. | *Respondente* | MICHAËLE BÖLÖNIO Vngaro. | 17. Aug. 1605. | [Heidelbergae. Impensis Jonae Rhodii. Typis Johannis Lancelloti. 1611.] 8°

Lásd: **Pareus David:** Collegiorum theologorum. Decuria una. Collegium V. 19. Oo^b₇—Pp^a₁: 590—593. l.

Sárospataki ev. ref. főiskola.

109.

Heidelberg. 1611.

Buzás Johannes, Kecskeméti. XI. DE SACRA COENA | DOMINI. | *Respondente* | JOHANNÉ BUHAS (!) KECZ-KE- | metino Vngaro. | 5. Augusti. 1609. |

[Heidelbergae. Impensis Jonae Rhodii. Typis Johannis Lancelloti. 1611.] 8°

Lásd: **Pareus David:** Collegiorum theologorum. Decuria una. Collegium IX. 11. Ccc^a₅—Ccc^a₇: 777—781. l.

Sárospataki ev. ref. főiskola.

110.

Heidelberg. 1611.

Csuka (Lucius) Stephanus, Miskolczi. I. DE S. SCRIPTURÆ CA- | NONE, EDITIONE, LECTIO- | ne, autoritate, obfcuritate, | interpretatione & per- | fectione. | *Respondente* | STEPHANO LUCIO MISCOL- | cino Vngaro. | 15. Octob. 1608. |

[Heidelbergae. Impensis Jonae Rhodii. Typis Johannis Lancelloti. 1611.] 8°

Lásd: **Pareus David:** Collegiorum theologorum. Decuria una. Collegium X. 1. Eee^a₂—Eee^b₃: 803—806. l.

Sárospataki ev. ref. főiskola.

111.

Heidelberg. 1611.

Csuka (Lucius) Stephanus, Miskolczi. XV. DE SACRAMENTO | BABPTISMI. | *Respondente* | STEPHANO LUCIO Vngaro. | 31. Ian. 1609. | [Heidelbergae. Impensis Jonae Rhodii. Typis Johannis Lancelloti. 1611.] 8°

Lásd: **Pareus David:** Collegiorum theologorum. Decuria una. Collegium X. 15. Ggg^b₃—Ggg^b₄: 838—840. l.

Sárospataki ev. ref. főiskola.

112.

Heidelberg. 1611.

Dayka Johannes, Keserűi. VI. DE PERSONA ET | OFFICIO
CHRISTI. | *Respondente* | JOHANNE DAYKA | Ungaro. | 1. Iulij. 1609. |
[Heidelbergae. Impensis Jonae Rhodii. Typis Johannis Lancelloti.
1611.] 8°

Lásd: **Pareus David:** Collegiorum theologicorum. Decuria una. Collegium
IX. 6. Bbb₄^b—Bbb₆^b: 760—764. l.

Sárospataki ev. ref. főiskola.

113.

Heidelberg. 1611.

Decsi Stephanus, Baranyai. X. DE PRÆDESTINA- | TIONE. |
Respondente | STEPHANO DECIO Vngaro. | 7. & 14. Iulij. 1599. |
[Heidelbergae. Impensis Jonae Rhodii. Typis Johannis Lancelloti.
1611.] 8°

Lásd: **Pareus David:** Collegiorum theologicorum. Decuria una. Collegium
I. 10. B₇^b—C₂^a: 30—35. l.

Sárospataki ev. ref. főiskola.

114.

Heidelberg. 1611.

Érsek Gasparus, Ujvári. XLVI. DE MISSA PON- | TIFICIA. |
Respondente | CASPARO ERSECK VYVA- | rino Ungaro. | 11. Julii. 1601. |
[Heidelbergae. Impensis Jonae Rhodii. Typis Johannis Lancelloti.
1611.] 8°

Lásd: **Pareus David:** Collegiorum theologicorum. Decuria una. Collegium
II. 46. Aa₄^b—Aa₈^b: 376—384. l.

Sárospataki ev. ref. főiskola.

115.

Heidelberg. 1611.

Félegyházi Matthias. X. DE JUSTIFICATIO- | NE FIDEI. |
Respondente | MATTHÆO FELGYHAZINO (!) | Ungaro. | 29. Ian. 1603. |
[Heidelbergae. Impensis Jonae Rhodii. Typis Johannis Lancelloti.
1611.] 8°

Lásd: **Pareus David:** Collegiorum theologicorum. Decuria una. Collegium
III. 10. Ff₂^a—Ff₃^b: 451—454. l.

Sárospataki ev. ref. főiskola.

116.

Heidelberg. 1611.

Gyurói Paulus, Kevi. V. DE PECCATO | IN GENERE. | *Respondente* | PAULO GYUROI KE- | vino Ungaro. | 12. Novemb. 1608. |

[Heidelbergae. Impensis Jonae Rhodii. Typis Johannis Lancelloti. 1611.] 8°

Lásd: **Pareus David**: Collegiorum theologorum. Decuria una. Collegium X. 5. Ee₈^a—Fif₁^a: 815—817. I.

Sárospataki ev. ref. főiskola.

117.

Heidelberg. 1611.

Gyurói Paulus, Kevi. XXI. DE MATRIMONIO | ERRORES PONTI- | ficiorum. | *Respondente* | PAULO GYUROVIO Ungaro. | 11. Martij 1609. |

[Heidelbergae. Impensis Jonae Rhodii. Typis Johannis Lancelloti. 1611.] 8°

Lásd: **Pareus David**: Collegiorum theologorum. Decuria una. Collegium X. 21. Hhh₈^b—Hhh₇^b: 860—862. I.

Sárospataki ev. ref. főiskola.

118.

Heidelberg. 1611.

Gyurói Paulus, Kevi. III. DE ÆTERNA DEI | PRÆDESTINATIONE. | *Respondente* | PAULO GYUROI KEVINO | Ungaro. | 27. Maji 1609. |

[Heidelbergae. Impensis Jonae Rhodii. Typis Johannis Lancelloti. 1611.] 8°

Lásd: **Pareus David**: Collegiorum theologorum. Decuria una. Collegium IX. 3. Aaa₈^b—Bbb₂^a: 752—755. I.

Sárospataki ev. ref. főiskola.

119.

Heidelberg. 1611.

Herbart Paulus. III. DE PERSONA CHRISTI. | *Respondente* | PAULO HERBART TRANSSYLVANO. | 27. Nov. 1602. |

[Heidelbergae. Impensis Jonae Rhodii. Typis Johannis Lancelloti. 1611.] 8°

Lásd: **Pareus David**: Collegiorum theologorum. Decuria una. Collegium III. 3. Ee₁^a—Ee₂^a: 433—435. I.

Sárospataki ev. ref. főiskola.

120.

Heidelberg. 1611.

Hunior (?) Michael, Visolyi. I. DE THEOLOGIA ET | VERBO DEI. | *Respondente* | MICHAELE VISOLINO Vngaro: | 21. April. 1599. | [Heidelbergae. Impensis Jonae Rhodii. Typis Johannis Lancelloti. 1611.] 8°

Lásd: **Pareus David:** Collegiorum theologicorum. Decuria una. Collegium I. 1. A₂^a—A₄^a: 3—7. l.

Sárospataki ev. ref. főiskola.

121.

Heidelberg. 1611.

Hunior Michael, Visolyi. XI. DE EVANGELIO | ET GRATIA. | *Respondente* | MICHAELE VISOLINO Vngaro. | 21. Iulij. 1599. | [Heidelbergae. Impensis Jonae Rhodii. Typis Johannis Lancelloti. 1611.] 8°

Lásd: **Pareus David:** Collegiorum theologicorum. Decuria una. Collegium I. 11. C₂^a—C₄^a: 35—39. l.

Sárospataki ev. ref. főiskola.

122.

Heidelberg. 1611.

Hunior Michael, Visolyi. XIX. FALSA ET PORTEN- | TOSA DOGMATA PAPISTA- | rum & Iefuitarum de Eucharistia | & de sacrificio Missæ: ex Bel- | larmino & Concilio | Tridentino. | *Respondente* | MICHAELE VISOLINO Vngaro. | 5. Janu. 1600. | [Heidelbergae. Impensis Jonae Rhodii. Typis Johannis Lancelloti. 1611.] 8°

Lásd: **Pareus David:** Collegiorum theologicorum. Decuria una. Collegium I. 19. F₃^a—G₁^a: 85—97. l.

Sárospataki ev. ref. főiskola.

123.

Heidelberg. 1611.

Hunior Michael, Visolyi. XXI. FALSA DOGMATA | PAPISTARUM DE EC- | clefia, eiusq; notis. | *Respondente* | MICHAELE VISOLINO Vngaro. | 19. Janu. 1600. | [Heidelbergae. Impensis Jonae Rhodii. Typis Johannis Lancelloti. 1611.] 8°.

Lásd: **Pareus David:** Collegiorum theologicorum. Decuria una. Collegium I. 21. H₂^a—H₄^b: 115—120. l.

Sárospataki ev. ref. főiskola.

124.

Heidelberg. 1611.

Karácsonyi Johannes, Budai. VI. DE PERSONA | CHRISTI. |
Respondente | JOHANNE BUDÆO Ungaro. | 21. Novemb. 1608. |
 [Heidelbergae. Impensis Jonae Rhodii. Typis Johannis Lancelloti.
 1611.] 8°

Lásd: **Pareus David**: Collegiorum theologicorum. Decuria una. Collegium
 X. 6. Fff₁^a—Fff₂^a: 817—819. l.

Sárospataki ev. ref. főiskola.

125.

Heidelberg. 1611.

Karácsonyi Johannes, Budai. XIX. DE PURGA- | TORIO. |
Respondente | JOHANNE BUDÆO | Hungaro. | 7. Mart. 1609. |
 [Heidelbergae. Impensis Jonae Rhodii. Typis Johannis Lancelloti.
 1611.] 8°

Lásd: **Pareus David**: Collegiorum theologicorum. Decuria una. Collegium
 X. 19. Hhh₃^a—Hhh₅^a: 853—857. l.

Sárospataki ev. ref. főiskola.

126.

Heidelberg. 1611.

Kárászteleki P. Michael. XII. PAPISTARUM DO- | GMATA
 FALSA DE S. | Cœna Domini. | *Respondente* | MICHAËLE KARAZTELEKI SZI- |
 lagino Ungaro. | 12. Augufti. 1609. |
 [Heidelbergae. Impensis Jonae Rhodii. Typis Johannis Lancelloti.
 1611.] 8°

Lásd: **Pareus David**: Collegiorum theologicorum. Decuria una. Collegium
 IX. 12. Ccc₇^a—Ccc₈^a: 781—783. l.

Sárospataki ev. ref. főiskola.

127.

Heidelberg. 1611.

Király (Regius) Emericus, Péczeli. X. DE BAPTISMO. |
Respondente | EMERICO R. PECZELIO Ungaro. | 2. Julij. 1609. |
 [Heidelbergae. Impensis Jonae Rhodii. Typis Johannis Lancelloti.
 1611.] 8°

Lásd: **Pareus David**: Collegiorum theologicorum. Decuria una. Collegium
 IX. 10. Ccc₃^a—Ccc₅^a: 773—777. l.

Sárospataki ev. ref. főiskola.

128.

Heidelberg. 1611.

Kovácsnai Emericus. XXVII. DE REGENERA- | TIONE ET
RESIPI- | fcentia. | *Respondente* | EMERICO KOVASZNAINO Vngaro. | 10.
Ian. 1601. |

[Heidelbergae. Impensis Jonae Rhodii. Typis Johannis Lancelloti.
1611.] 8°

Lásd: **Pareus David:** Collegiorum theologorum. Decuria una. Collegium
II. 27. Q₈^a—R₂^b: 255—260. l.

Sárospataki ev. ref. főiskola.

129.

Heidelberg. 1611.

Kovácsnai Emericus. XLIII. DE SACRAMEN- | TIS IN GENERE. |
Respondente | EMERICO KOVASNAI Vngaro. | 20. *Iunij 1601.* |

[Heidelbergae. Impensis Jonae Rhodii. Typis Johannis Lancelloti.
1611.] 8°

Lásd: **Pareus David:** Collegiorum theologorum. Decuria una. Collegium
II. 43. Y₈^a—Z₂^b: 351—356. l.

Sárospataki ev. ref. főiskola.

130.

Heidelberg. 1611.

Kun (Cumaeus) Stephanus, Kernyei. XV. DE CREATIONE |
MUNDI. | *Respondente* | STEPHANO CUNRADO KERNYE- | ino Ungaro. |
2. *Septemb. 1609.* |

[Heidelbergae. Impensis Jonae Rhodii. Typis Johannis Lancelloti.
1611.] 8°

Lásd: **Pareus David:** Collegiorum theologorum. Decuria una. Collegium
IX. 15. Dd₄^a—Ddd₅^a: 791—793. l.

Sárospataki ev. ref. főiskola.

Köblös Zoltán.

Régészeti tanfolyam az Erdélyi Nemzeti Múzeum érem- és régiségtárában.

A múzeumok és könyvtárak országos főfelügyelősége ez idén Kolozsvárt rendezte azoknak a szünidei tanfolyamoknak egyikét, melyeknek célja a múzeumi diszciplínákhoz szükséges ismeretek terjesztése. *Ez az idei tanfolyam a régiségtári szakok céljait szolgálta.* Szintere és legfontosabb segítő eszköze az *Erdélyi Nemzeti Múzeum érem- és régiségtára* volt. Nem csekély mértékben járultak azonban a tanfolyam sikeréhez *a kolozsvári egyetem érmészeti és régészeti intézete* s az *egyetem és az Erdélyi Nemzeti Múzeum könyvtára* is. Éppen azért úgy hiszem, hogy ez a folyóirat szívesen állítja meg olvasóközönségét egy pillanatra, hogy ennek, a Múzeumegyesületünk életében nem mindennapi mozzanatnak, jelentősége felett egy kissé elmélkedjünk.

Az erdélyi részek magyar művelődési állapotainak fontosságát az egész magyar művelődésre csak az tagadhatja, aki szemet húny az egész történelmi múlt felett; aki nem tudja, hogy a török hódoltság kezdete óta miként húzódott vissza minden — jellegzően magyar — törekvés, műgyakorlat és műveltségi tényező az erdélyi fejedelemség és Felső-Magyarország területére; aki nem akarja meglátni, hogy a magyar művelődés zavartalan folytonossága egész teljességében csak az erdélyi fejedelemség területén volt meg s hogy Erdély ebben a tekintetben még Felső-Magyarországot is fölül mulja. És mégis — a magyar művelődés sajátosan nemzeti, tehát valóban becses és maradandó fejlődésének végtelen nagy kárára — a kelleténél többen vannak nem ugyan olyanok, akik ezt tagadnák, de olyanok, akik erről tudomást nem vesznek s idegen forrásból merítenek ott, ahol bőségesen ontana a hazai is. Mindenesetre fájdalmas dolog ez, de érthető, mert bizony nem túlságosan sok történt eddig abban az irányban, hogy az erdélyi fejedelemség területének művelődéstörténetét a maga teljességében feltárjuk és mindenkinek könnyen hozzáférhetővé tegyük.

A magyar jogi és törvényhozási műnyelvet például Erdély teremtette meg, mert a fejedelemségben 1556-tól kezdve egészen a Habsburg uralom Erdélyre való kiterjesztéséig folyton-folyvást magyarul szerkesztették a törvényeket és legtöbbször magyarul tárgyalták írásban

is a közügyeket. Nem újság ez és mégis vajjon hány magyar jogtudós, bíró vagy ügyvéd fordult az erdélyi törvényhozás, köz- és magánjogi élet frott emlékeinek tanulmányozása felé? Holott ilyenfajta tanulmányozás megmenthette volna őket a magyar nyelv keréketörésétől, melyet jogtudományi irodalmunkban és törvénykezési életünkben olyan fájó szívvel látunk. Sőt az efféle tanulmányozás visszavezette volna őket ahhoz a végtelen gyakorlatias jogi gondolkozáshoz is, mely a magyar géniusznak mindenha jellemzője volt és megóvta volna sok olyan intézmény erőltetésétől, mely a maga eredeti hazájában jó és üdvös lehetett, de a mi népünk szellemének semmiképen sem felelt meg vagy csak fölöslegesen zaklatta. Hamis nyomon járna azonban, aki ezért pusztán csak jogi íróinkat és gyakorló bírúinkat, vagy ügyvédeinket vádolná, mert ebben is leginkább az idevonatkozó gyűjteményeknek hiányát vagy hozzáférhetetlenségét kell okolnunk.

Tudjuk, hogy a Magyar Nemzeti Múzeum gyűjtését az erdélyi fejedelemség területének történetére is kiterjesztette és ha valami csekély javulás az utóbbi időkben mutatkozott is, mindenesetre e múzeum gyűjteményeinek hatására mutat. Az országos levéltár és a budapesti tudományos irodalom — előbbi gyűjteményeivel, utóbbi közléseivel — szintén sokat tettek, de hogy ez a sok is kevés volt, elegendő pedig semmiesetre sem, azt a magyar művelődés nemzetietlen irányú fejlődése kétségtelenül igazolja. A budapesti gyűjtemények és tudományos folyóiratok megteremtése és nagyranövelése nemzeti szükség volt akkor, amikor tudományos és irodalmi középpontunk — egy hosszú és gyászos emlékéü elnyomatás után, egyáltalában nem volt. E középpontnak mentül hatalmasabb virulása nemzeti szükség ma is, de ez egymagában csak annyira elégítheti ki nemzeti szükségleteinket, mint a mennyire megfelelő fizikai szükségleteink kielégítésének az, ha sőt csak Budapesten lehetne kapni, ha mindjárt ez a budapesti sókereskedés a legnagyobb és a legjobban berendezett lenne is.

Hazai művelődésünk annál nemzetibbé válik, mentül több helyen és mentül tökéletesebben és könnyebben jutunk olyan műhelyekhez, melyekben nemzeti multunk hamisítatlan emlékeihez hozzáférhetünk.

Az Erdélyi Múzeumegyesület alapítását az indokolta, az alapítók lelkét az tüzelte, hogy a magyar művelődésnek a gyűjteményekben ilyen műhelyeket állítsanak, mert jól tudták, hogy valamiképen a multban az erdélyi fejedelemség Magyarország függetlenségének biztosítéka volt, úgy azok a művelődési műhelyek, melyek a régi erdélyi fejedelemség területén épülnek, a magyar művelődés nemzeti irányának biztosítékaivá lesznek.

Bízató körülmények között indúlt meg e műhelyek berendezése és a kezdet termelése ha kissé fanyar is, de használható volt. Az 1867-iki

kiegyezés azonban elvonta az erőket ezektől a műhelyektől és mint Erdélyi Pál olyan szépen kifejtette,¹ minden erőt a budapesti középpont számára foglalt le. A szépen indult műhelyekre a vegetálás kora következett, s míg a budapesti középpont virágzott és hatott, addig az erdélyi kihalt a köztudatból.

Rámutattunk, hogy az egyetlen központ működése nem volt elég hathatós, sőt tagadhatatlan, hogy egyedüliségének egyoldalúság lett a következménye és a magyar társadalom már mintegy két évtizede hangosan követelte ennek az egyedülvalóságnak megszüntetését. E követelés igazsága szülte a Múzeumok és Könyvtárak Országos Főfelügyelőségét, a Múzeumok és Könyvtárak Országos Tanácsát és sok egyebek között az új főiskolák és ú. n. kulturházak alapítására irányuló törekvéseket. Ennek a követelésnek szelleme élt azokban is, akik az Erdélyi Múzeum Egyesületben az utolsó évtizedben azon dolgoztak, hogy az erdélyi tudományos műhelyek, az Erdélyi Nemzeti Múzeum kebelében felviruljanak és a cselekvésre képesekké váljanak.

A Múzeum Egyesület e tekintetben elért két hatalmas sikerét: a *múzeumi könyvtár* és a *múzeum állattárának megnyitását* nemsokára olyan épületekben ünnepelheti, melyek a hazai tudományosság nemzeti irányú művelésének mintaszerű műhelyei — hála az ő vezetőik elsőrangú szakértelmének és megalkuvást nem tűrő, égő magyar lelkének. Ezekről a sikerekről én most nem szólok. Majd szólanak arról alkotóik alkalmas időben. Azt a sikert azonban, mely a régészeti tanfolyam révén most az érem- és régiségtárnak jutott osztályrészül, meg kell rögzítenem, mert bárha ez nem is hasonlítható össze a könyvtárnál és az állattárnál elért hatalmas, mélyreható és döntő sikerekkel, mégis bizonyos, hogy ez sem kevésbé örvendetes és nem kevésbé megszívlelendő.

Szinte egy évtizeddel ezelőtt az Erdélyi Nemzeti Múzeum érem- és régiségtára szomorú képet tárt a szemlélő elé. Erről a képről nem esik jól szót ejtenem. Hála Istennek, az immár a múlté; csak annyit kívánok röviden felidézni az emlékezetben, hogy ez az akkor egy szobában és egy konyhában sínylődő intézmény nagyon hasonlított olyan csecsemőhöz, akit nem dobtak ugyan a Dunába, de azért agyonkoplaltatják. Csak arról gondolkozhattunk akkor, hogy vajjon ebben a nagy tettekre hivatott gyermekben van-e még annyi életerő, hogy gondos ápolással megtartható legyen az életnek. Arról valóban álmodozni se mertünk, hogy nem is egy évtized múltán ez a gyermek annyira megféréfiasodik, hogy komoly emberek alkalmasnak találják már hozzá hasonlóknak oktatására, hogy méltónak találják arra, mikép a hasonlók között első legyen. Ez a nem is remélt eredmény bekövetkezett, pedig a gyer-

¹ Jelentés az EME könyvtára 1904. évi állapotáról. Különnyomat, Kv. 1905. 11—14. l.

meknek táplálása ez utolsó évtizedben sem volt éppen bőséges. Elmondhatjuk, hogy a ruhára való, meg a táplálék vékonyan jutott az utóbbi deczenniumban is, inkább a szeretet melegéből jutott ki neki bővebben. Ha mégis sikert ért el, ez csak azt mutatja, hogy jó kötésű volt és nagyra hivatott.

A Múzeumok és Könyvtárak Országos Főfelügyelőségének tagjai közül látták ezt az osztályt: dr. Fraknói Vilmos püspök, főfelügyelő úr, Szalay Imre helyettes főfelügyelő úr és dr. Fehérpataky László felügyelő úr ő méltóságai. Az ítéletet, a melyet felőle tapasztalásból alkottak — úgy hiszem — akkor fejezték ki legérthetőbben és legtárgyilagosabban, mikor azt határozták el, hogy a régészeti szaktanfolyamot ezúttal Kolozsvárt rendezik. Figyelmeiket semmiesetre sem kerülhették el azok a hiányok és fogyatkozások, melyek érem- és régiségtárunkban kétségtelenül még mindig és a megengedettnél jóval nagyobb mértékben megvannak és ha mégis méltónak találták intézményünket erre a fontos feladatra, úgy bizonyára azok az előnyök indították őket erre, melyek intézetünknek természetében rejlenek.

A legelső *régiségtárunknak szerves összeköttetése a kolozsvári egyetemmel*. Ennek az összeköttetésnek köszönheti érem- és régiségtárunk, hogy egyrészt saját szakkönyvtára van, melynek egybeállításánál éppen, mert szűk anyagi keretekben mozog, nagyon kellett ügyelni arra, hogy csak a leghasználhatóbb és legnélkülözhetetlenebb műveket szerezzük meg. Ez az utóbbi körülmény bizonyos szempontból közelebb hozta intézményünket a tanfolyam hallgatóihoz, mert hiszen ők, mint csupa szerény javadalmazású vidéki múzeumok vezetői, gondozói és kezelői, ebben a szakkönyvtárban alkalmas példát láthattak arra, hogy szerény eszközökkel hogyan kell a régészeti és érmészeti szakkönyvtárakat gyarapítani. Másrészt az egyetemmel való összeköttetésnek köszönhetjük azt is, hogy szakkönyvtárunk hiányait a múzeumi és egyetemi könyvtár, valamint a régészeti szeminárium könyvszerzeményeivel pótolhatjuk.

De bár ezek sem kicsinylendő előnyök, mégis eltörpülnek azok mellett a személyzeti előnyök mellett, a melyeket az egyetemmel való összeköttetés révén élvezünk. Ez tette lehetségessé, hogy tanfolyamunk teljesen a magunk erejére támaszkodva, kiterjedhetett a paleolitikus idők emlékeitől egészen a barokk-kor alkotásainak ismertetéséig, és ezenfölül még kiterjeszkedhettünk a geológiai és fizikai földrajzi ismereteknek olyan mértékben való közlésére is, a mily mértékben azok a régészeti kutatásokhoz szükségesek, valaminthogy egyetemi alkalmazottól nyertek útmutatást a tanfolyam hallgatói, a régiségek és érmek preparálása és konzerválása s a különösebben régészeti irányú fényképezés tekintetében is.

Az előnyök másik csoportja tisztán gyűjteményeink természetében rejlik, mert bennök a hazai művelődési történetnek olyan régészeti hátterét halmoztuk föl, milyennel, a Magyar Nemzeti Múzeumot kivéve, hazánkban ma egyetlen gyűjtemény sem dicsekedhetik. Ennek köszönhetjük, hogy mindössze a paleolitikus idők s a honfoglalás kora emlékeinek ismertetésekor kellett külföldi példákra és a miskolczi leletek s illetve egyéb hazai emlékek képeire hivatkoznunk. A neolitikus idők emlékeivel már annyira jól szolgált gyűjteményünk, hogy csak a hátteret kellett elméletileg megrajzolni, melyből e kor művelődési elemeit meríti, magát a kort sajátosan vegyült hazai képében gyakorlatilag is szemléltethetjük. Így voltunk a fémkorok ismertetésével is, melyeknek képe tán sehol hazánk területén nem oly változatos, mint Erdély területén, ezen a par excellence fémes vidéken, mely ezen a közvetítő területen a maga sajátos aranyával is hozzájárul az európai fémkorok képéhez. Itt ugyanis a déli kő-bronzkor (praemykenai) sajátos elemei együtt lépnek föl a déli bronzkor sajátosságaival (protomykenai, mykenai); ide nyugatról benyúlik a La-Tène a jellemző apahidai csoportban, délről a hallstadti kor hatása, keletről pedig a szkíta csoport színezi a képet. A római csoportnál Dacia provincialis nyilvános és magánéletének jellemző emlékei állottak rendelkezésünkre és a rómaiságot közvetlen megelőző időkre a dák emlékek jellemző csoportjai. Újabb ásatásaink óta, melyek között különösen Maros-Szentanna vezet, nemcsak magát a történelmi népvándorlás korát tudjuk az apahidai aranykincshez hasonló fényes dolgokkal szemléltetni, hanem e kornak azt a bevezető fázisát is, a melyet a délorosz területen olyan helyesen neveztek el szkítaszarmata periodusnak. Mindössze a magyar honfoglalás kora az, melyből gyűjteményünk nem tudott példákkal szolgálni, de ez a hiány maga is jellemző volt és tanulságos, valamint az a körülmény is, hogy az Árpádok korának egy kissé még gyér emlékei után miként szaporodnak rohamosan azok az emlékek, melyek a vegyes házi királyok korát jellemzik, hogyan tárul ki mindjobban a gyűjtemény gazdasága, a mint az erdélyi fejedelmek korához érünk. Építészet és szobrászat sem hiányoznak. Az építészet különös módon és feltűnően gazdag és egyenletes fejlődésű. Ékszer és fegyver, tehát ötvösség és fegyvergyártás, bronzművesség és ón, agyagművesség, szövet és szőnyeg a maga végtelenül jellemző — a Kelet és Nyugot izléseit egyesítő — műveiben lehetőleg teljes képet tárt hallgatónk elé, kik a gyűjtemény segélyével bár szorosan tömörített és sohasem túlságosan részletezett, de egységes és egy folytonosságban haladó fejlődés képét nyerték.

Bizonyára sok pótlásra szorul még éremgyűjteményünk, hogy akárcsak az erdélyi érmekben is elérjük azt a teljességet, a melyet az Erdélyi Nemzeti Múzeumtól méltán várhat el mindenki, de abban a

tekintetben aztán, hogy az éremfejlődés történetét szemléltetően taníthassuk, az egyes éremcsoportok jellemző ismérveit megmutathassuk, gyűjteményünk minden hiányossága mellett is megállotta a helyét.

Végül nem csekély előnye *intézményünknek* az sem, hogy *háttere* éppen *Erdély* s ennek történelmi és művészettörténeti kincsekkel megteremtett területe. Ez tette lehetségessé, hogy az elméletileg megmagyarázottakat és a múzeum gyűjteménytáraiból bemutatottakat magából az életből vett példákkal keltsük életre.

Ennyi becses előny birtokában nem volt nehéz érdekes és vonzó alakot adni ennek a fontos tanfolyamnak, a melynél nem volt szabad figyelmen kívül hagyni azt sem, hogy az erdélyi részek vendégül látták Magyarországot is, még pedig a csöndesen dolgozó, tehát a legértékesebb Magyarországot.

A tanfolyam programját úgy állítottuk össze, hogy az elmélet és a gyakorlat egymás mellett haladjanak és tőlük a külső élettől való érintkezés se essék nagyon távol. *Cholnoky Jenő* dr. egyetemi tanár nyitotta meg két előadásával a tanfolyamot az arheologiai munkálatokhoz szükséges geológiai és fizikai földrajzi tudnivalók elméleti tárgyalásával. Ezeket az előadásokat nyomon követte egy kirándulás Kolozsvár határába, hol alkalma volt a tudós és rokonszenves előadónak, hogy az elméleti tanítást gyakorlati példákon a való élettel hozza összhangzásba. Azután e sorok írója szólott a régiségtárak földadatáról, azokról a föltételekről a melyek nemcsak a régiségtárak, hanem általában a múzeumok és könyvtárak alapításában elengedhetlenek. Ezt követte ugyanannak hat előadása, a paleolitos-, a neolitos-, a kő-réz- vagy kő-bronz-, a bronz- és a vaskorok emlékei, továbbá a szkíta régiségek és a római uralom korát közvetlenül megelőző régiség csoportok tárgyalása. Mindenütt ismertette azoknak a déli, illetve délkeleti területeknek mivelttségét, a melyek hazánknak s illetve Európa északibb vidékeinek művelődésére tárgyalt korokban hatottak. (Egyiptom, Chaldea, Kréta, Mykenai, Dipyron stb.). Ezekkel az előadásokkal párhuzamosan tárgyalta Kovács István osztály-arheologus hat előadásban a görög és barbarus, a római (köztársasági és császársági), a bizánczi, a magyar Árpád- és vegyeskori s a mohácsi véstől a legújabb időkig terjedő magyar és erdélyi érmeiket. Innentől kezdve dr. Buday Árpád osztály-arheologus csatlakozott hat előadással. A római köz- és magánépítményeket, a római családi életet, házberendezést, ruházkodást, szórakozásokat, a betegségeknek a rómaiaknál szokásos gyógyítását és a rómaiak temetkezését, azoknak iparát, kereskedelmét, bányászatát, földművelését, a tartományokban folyt római katonai életet tárgyalta. Ezekkel az előadásokkal párhuzamosan e sorok írója szólott a középkor és újkor emlékeiről hét előadásban, melyeket a népvándorláskori emlékek ismertetésével és

tárgyalásával vezetett be, főképen arra törekedve, hogy e kor művészi hagyatékából könnyen szétválaszthassák a hallgatók a nyugot-római, a bizánczi, a síriai és az iráni területnek azokat az elemeit, melyekből a későbbi keresztény korok művészete kialakul, valaminthogy észrevehessék azokat az északi elemeket is, melyek egyrészt a germán-ságra, másrészt az ázsiai úgynevezett turáni lovas nemzetekre jellemzők és a melyek a középkori keresztény művészetek alakulásában az elébb említettekénél semmivel sem kisebb jelentőségűek. Így tért át a román ízlés és ez ízlés emlékeinek tárgyalására, melyet a bonczhidai román ízlésű templomhoz való kirándulás követett. A tanfolyam hallgatói itt az életből is megismerkedhettek olyan kisebb fajta Arpádkori templommal, mely alaprajzának és pillér kapitelljei meg ívezet-vállkövei profiljainak tanulása szerint a XI. században keletkezett és a XIII. században kibővült. Itt láthatták a XI. századbeli jellemző quaderfalazást, a profilok fejlődését, a román koczka-kapitellt abban a provinciális formában, melyben nálunk élt; a cisztercita alaprajz egy pár sajátosságát a benediktinus alaprajzzal szemben, sőt a templom XV. századbeli némely átalakítása ízelítőt nyújtott nekik már a gotikából is. Azok az egészen nemes és az erdélyi területet különösen jellemző barokk vonalak, melyek a templomban lévő XVIII. századbeli katedrát tüntetik ki, azokba a jellemző erdélyi barokk művekbe is előzetes bepillantást nyújtottak nekik, melyek bővebben csak később tárgyalódtak. E mellett egy ugyanazon épületen négy különféle építési periodus szemléletével a művelődés állandóságának és zavartalan folytonosságának azt a képét látták az életben, a melyet, mint az erdélyi terület sajátosságát, fentebb kiemeltem. Része volt itt Bánffy György gróf ő nagyméltóságának magyaros vendégszeretétében is a tanfolyam hallgatóságának és alkalma nyílt arra is, hogy a bonczhidai kastélyt, mely a XV. századtól XVIII-ig terjedő építési periodusokat tüntet föl, megszemlélhesse s annak műkincseiből, különösen könyvtárából okulást nyerjen. Nem kevesebb szívességgel fogadta tanfolyamunk tagjait vendégszerető házában dr. Farkas Lajos min. tanácsos, egyetemi tanár, egyesületünk jogi szakosztályának elnöke, valamint nagytiszteletű Bartók Béla bonczhidai ref. lelkész is. Ezt a kirándulást az átmeneti és a gotikus ízlés korának tárgyalása követte, s erre ismét egy kirándulás következett ezúttal Gyulafehérvárra, ahol egyrészt az apulumi ásatások erősítették a dr. Buday Árpád elméleti és gyakorlati előadásaiból nyert ismereteket az élet közvetlen valóságával, másrészt az alsófehérmegyei történelmi-, régészeti- és természettudományi-egylet múzeumának gyűjteményei szolgálták különösen a provinciális magán és nyilvános építés tekintetében sok becses okulással. Úgy az ásatásoknál, mint a múzeumban dr. Cserny Béla múzeumi ör s az ásatások vezetője, kalauzolta a hallgatóságot.

Fontos volt azonban a gyulafehérvári kirándulás a székesegyház megtekintése és tanulmányozása szempontjából is. A székesegyház kereszt-hajójának és déli mellékhajójának egy részében folyó helyreállítási munkálatok a XI. századból származó kerek baptisterium alapját tárták föl. Nemkülönbén kitakarták e munkálatok azoknak a helyreállításoknak a nyomait is, a melyek a XII. és a XIII. század folyamán történtek a székesegyházban. Mindezek gazdag okulást nyújtottak és egyúttal számos olyan hibára is felhívták a hallgatóság figyelmét, melyet a Haynald-féle restauráció alatt követtek el. A kereszthajós román bazilika szerkezeti elemeit, a román ízlés jellemző diszítványait szemléltető úton ez a kirándulás nyújtotta a hallgatóságnak és a gyulafehérvári székes egyházon egyúttal már annak példáját is megmutatta nekik, hogy az átmeneti korban miképen használták föl a tört-, vagy csúcsos ívet olyan bazilikában is, melynek szerkezete még a félkör ív számára készült.

Kolozsvár maga adott legbőségesebb alkalmat a hazai gótikus ízlés emlékeinek szemléltető tárgyalására. A Mátyás király-téri szt. Mihály-templom és a szt. ferenczrendiek óvári zárdája klasszikus két emlék, melyekben nagyon könnyű volt életet adni a gótikus ízlés emlékeinek szentelt elméleti tárgyalásoknak.

A szt. Mihály-templomon látta a hallgatóság a gótikus csarnok-templom tipikus képét, megértette a támasztó ívek hiányát s általában a szerkezeti elemek jelentőségét és hatását az egész építési ízlés jellegére. A szt. ferenczrendiek zárdája különösen a középkori kolostortelepek berendezésére nyújtott ugyan példát, de a gerinczes keresztboltozati rendszerre és különösen a boltozat-gerinczeknek fejlesztési rendszerére nyújtott könnyen átérthető és könnyen megtartható okulást.

Úgy a román, mint a gótikus kor emlékeinek tárgyalásakor jó segítő eszközöket nyújtott érem- és régiségtárunk anyaga, de gyűjteményeinknek gazdagsága akkor tűnt legjobban ki, mikor a renaissancekor emlékeit tárgyaltuk. E kor emlékeiről ugyan előrebocsátottunk egyet-mást akkor, a mikor a gyulafehérvári székesegyháznak, valamint a kolozsvári szt. Mihály-templomnak azokat a részeit magyaráztuk, a melyek ennek az ízlésnek alkotásai; mikor azonban ezt az ízlést a maga teljességében tárgyaltuk, akkor a szemléltetésnél csaknem teljesen múzeumunk anyagára támaszkodtunk. Itt volt építészeti anyagunk a legteljesebb, a szobrászati anyagunk sem hiányzott éppen s e mellett elég szép sorozatokkal támogathattuk e kornak ötvösségére, fegyvertanára stb. vonatkozó fejtegetéseinket. Éppen ilyen segítségünkre volt a gyűjtemény akkor, a mikor a renaissance folytatásaképpen tárgyaltuk a barokk kor emlékeit.

A római-, a közép- és újkori emlékekre vonatkozó, most vázol előadásokkal kapcsolatosan fejezte be Kovács István érmészeti előadá-

sait, még háromban szólván a magyarországi leletekben előforduló külföldi érmekről, általános áttekintést nyújtván a külföldi érmészetről s végül tárgyalván az emlékérmeket és jetonokat, valamint a kegyérmeket.

Ezek után a tárgyalások után s részben ezekkel párhuzamosan a muzeális kezelésre vonatkozó előadások következtek, a melyekben Kovács István szólott hazai éremleleteinkről és azoknak feldolgozásáról, dr. Buday Árpád a rómaikori emlékek múzeumi kezeléséről, Lehóczki András a vas-tárgyak preparálásáról, a porcellán-, üveg- és agyagtárgyak restaurálásáról és konzerválásáról. Ugyane magyarázatok kapcsán mutattuk be a szönyegek restaurálásának módját is és *felhasználtuk az alkalmat egy természettajzi osztálynak és a múzeumi és egyetemi könyvtárnak áttanulmányozására*. Az előbbiben, t. i. a növénytani gyűjteményben szives vezetőnk és magyarázónk Richter Aladár dr. egyetemi tanár, a gyűjteménytár igazgatója volt. Az a páratlanul álló botanikus múzeum, melyet ő teremtett múzeumi gyűjteményeink dicsőségére, különösen lelkes és tüzes előadása révén felejthetetlen nyomokat hagyott a tanfolyam hallgatóinak lelkében és ha e látogatás nyomán a pusztá herbáriumok helyett szemléltető növény-készítményekből alkotott múzeumok keletkeznek majd a hazában, akkor hiszszük, nem fognak az emberek elfeledkezni arról, hogy e múzeumok keletkezésében dr. Richter Aladár révén része van az Erdélyi Nemzeti Múzeumnak is. A tudós tanár nem bocsátotta el üres kézzel tanfolyamunknak nála járt hallgatóit. A lelkéből átöntött tiszta lelkesedést megtoldotta a növénytani intézetről és botanikus kertről frott, gazdagon illusztrált munkájával, melyet minden egyes hallgatónak ajándékkul adott.

Nem kevésbé gyümölcsöző és felejthetetlen lesz tanfolyamunk hallgatósága előtt az a látogatás is, a melyet a múzeumi és egyetemi könyvtárban tettek és a melyben Erdélyi Pál, a könyvtár igazgatója volt a szellemi vezetőnk. Fájdalom, a magyarországi könyvtárosok helyzete nem túlságosan irigylésreméltó. Könyvtáraink olyan időben épültek, a mikor a könyvtárépítésről egészen más fogalmak uralkodtak, mint ma és így bármilyen kiváló könyvtárosi karunk lenne is, a helyiségek célszerűtlen volta csaknem mindenütt gátat vet annak, hogy könyvtárosaink szakértelme igazán tökéleteset nyújtson a könyvtári célok megvalósításában. Az első igazán modern könyvtár hazánkban múzeumunk és egyetemünk könyvtára. Ez könyvtárnak épült. Ennek a tervét és beosztását a műépítész és a könyvtári szakember együtt csinálták. A ki múzeumunk és egyetemünk könyvtárának új épületét lelkiismeretesen áttanulmányozta és csak némi érzéke van az e fajta dolgok iránt, nyugodtan mondhatja, hogy ez a könyvtár a tudományos versenyben hatalmas fegyvere lesz mindig múzeumunknak és egyetemünknek. Tanfolyamunk hallgatói ezt az intézményt igazgatójának vezetése alatt a pinczétől a

padlásig áttanúlmányozták. Látták azt az átköltözést munkájában, a mely minden kapkodástól menten, igazi múzeumi pontossággal s az óramű szabályosságával történik. A kinek lelke van ahhoz, hogy nemzetünk milyen harcot vív most, a ki tudja, hogy a komoly, tudományos nemzeti munka milyen fontos tényező ebben a harcban, annak lelkét ez a tanulmányozás a gyümölcsöző benyomásoknak és okulásoknak egész seregével tölthette meg. Már pedig — és itt ezeknek az elmékedéseknek egyik igen fontos jelenségéhez érkeztem — tanfolyamunk hallgatóiban volt erre való lélek és nagyon jól tudták köztük öregebbek és fiatalabbak, hogy miért jöttek és milyen cél szolgálataiban állanak.

Húsz rendes hallgatója volt a tanfolyamnak, de a hallgatóság a rendkívüliekkel csakhamar 30-ra szaporodott s közöttük képviselve volt hazánknak csaknem minden vidéke olyan előkelő képviselőkkel, kiket a munkára belső, nemes tűz hajt s a kik éppen azért ki nem fáradnak. A tanfolyam elméleti munkája is eltartott reggel 8-tól délután 1-ig, olykor szinte 2-ig, mert az előadások tartamát nem kötöttük órákhoz. Minden előadás addig tartott, a meddig az egyes előadó tárgyát ki nem merítette. Ezenfölül a gyakorlati munka, az irodalmi tájékozódás délután is folyt és tanfolyamunk hallgatói az utolsó napon tán még lelkeesebbek és fáradhatatlanabbak voltak, mint az elsőn. E hallgatóság által az Erdélyi Nemzeti Múzeum Magyarországhoz szólott és nem frázissal, nem ünnepléssel, hanem a becsületes igyekezettel teljesített munka szavával.

A tanfolyam Tószegen fejeződött be, a hol dr. Márton Lajos, a Magyar Nemzeti Múzeum érem- és régiségtárának segédőre, a Magyar Nemzeti Múzeumnak egyik legfontosabb tudományos vállalkozását vezeti. Egy — a Tisza árterének partján őskori letelepülés folytán képződött — halomnak szigorúan rendszeres fölásatását végzik ott olyan ásatási módszerrel, a mely mindenestre igen becses útmutató a prehisztórikus telepek tudományos kikutatásánál. Márton Lajos dr. a szakavatott ember biztosságával könnyen emelte ki azokat a szempontokat, a melyeket ő a halom kutatásánál követ és egyúttal a halom egy részén folytatott tényleges ásatással gyakorlatilag is bemutatta eljárásának czélszerűségét.

Az Erdélyben s a prehisztórikus emlékek ismertetésével kezdett tanfolyamot így fejeztük be ugyancsak prehisztórikus tanulmányokkal a magyar Alföld szívében és innen mentünk szét a szélrózsa minden irányába lelkünkben egy szent kötéssel, hogy a kiket a közös munka egybe hozott most, e közös munkában egyek leszünk a jövőben is.

Dr. Pósta Béla.

Horváth Ádám gyűjteménye.

Horváth gyűjteménye, noha irodalmunkban már régóta ismeretes, mind maig nemhogy közzétéve, de még csak rendszeresen földolgozva, pontosan ismertetve sincs. Sőt bizonyos ingadozás, némi tájékozatlanság nyomaira is akadunk, mely ezt a becses kéziratot illeti. Mintha valamelyes legenda is szövődött volna köréje az idők folyamán és irodalmi tudatunk mintha nem tisztázódott volna eléggé.

A kézirat élete és története ott kezdődik, mikor Horváth, még életében, barátait tudósítja arról, hogy a munka írását megindította, mikor ismételve megírja, 1814-ben Fodor Gerzsonnak, 1818-ban egy más I. B. G. közléséből ismert barátjának, önéletrajzát és mellékeli hozzá munkáinak meglehetősen pontos jegyzékét. Amabban¹ a halála után hagyandó művei során, első helyen említi e gyűjteményt és első alkalommal írja le meglehetősen pontosan a címét is: *Ó és Új azaz 450 régibb és újabb Énekek*, ki magam csinálmányja, ki másé; emebben² kéziratban lévő művei között vagy nem említi, vagy más cím alá rejti. Mert e jegyzékben az ismert címen nem találjuk a gyűjteményt, ellenben két olyan című munkáját látjuk, a melyek közül az egyik hosszabb ideig lappangott, a másik még ma is lappang, de címe szerint mindkettőben lehetett volna a hiányzót sejteni. A *Magyar Árion* időközben a N. Múzeumba jutott és szintén énekes gyűjtemény az *Énekes Poézis* címen szereplő kézirat aligha áll távol e gyűjteménytől. Mert azt még sem tartjuk valószínűnek, hogy 1818-ban megtagadta volna e művét, mikor 1814-ben már pontosan megírja a címét, mikor 1813—14-ben háromszor írja le, azaz róla még két, más kópiát is készített.

A kézirat legendája pedig ott kezdődik, mikor rokonai és baráti körben és íróársai előtt levélben és előszóban hirdeti a régi és a népies énekek iránt táplált vonzalmát, előszeretétét, azoknak megbecsülését és asztal fölött és poharazás közben énekelgeti saját melodiáit, a régi dalokat és a maga szerzeményű vagy gyűjtésű kurucz énekeket. A mit megvallott *Jelentésében*, hogy „egy olyan régi, kurta darabnak, mint *Patyolata kurucz*, vagy az *Oláh a hegyoldalon*, vagy *Árokszállásánál volt egy veszedelem*, károsabbnak tartom örök elveszését mint a hódoltató

¹ Figyelő, 1876. I. 46—48. l.

² Tud. Gyűjt. 1822. II. 71. l.

táborbul egy hat fontos ágyúnak,“ azt hirdette életében és bizonyította munkásságával. Toldy a *Handbuch*-ban írja róla, hogy dalait a Dunántúl még mindig énekelik s a *Költészet történetében*, hogy énekei még egyre hódítanak: valóság; mint valóság az, hogy ő maga volt e régi és új énekeknek a legszerencsésebb és legszeretetre méltóbb „gajdolója“, mint róla Kazinczy, nem minden célzatosság nélkül emlékezetben hagyta. Nem egy helyen veti szemére, sőt nem minden lenézés nélkül emlegeti leveleiben, hogy gróf Telekinél asztal fölött énekelt; bizony Berzsenyi, írja, nem énekelt volna, ha még oly jó torka lett volna is. A miért a finomkodó Kazinczy Horváthot megrózza, az lett Horváthnak egyik legnagyobb érdeme és sokfelé aprózott írói munkásságának is egyik legmaradandóbb emléke. A magyar népdal irodalmi pártolói között az első hely őt illeti meg, nem csak időrendi sorban, hanem annál a meleg és igaz hevületnél fogva is, a mely benne a népi költészet iránt lobogott.

A hagyomány, mely így Horváth alakja köré szinte legendaszerűen szövődött és az irodalmi tudat, mely az énekes gyűjtemény meglétét hirdette és igazolta, lassankint egybefolyt és e két forrásból táplálkozó irodalmi közhely megtartotta uralkodását mindvégig, sőt az újabb kutatások azt még jobban megerősítették. De az énekes gyűjtemény kérdését nem nagyon tisztázták. Mindössze annyit értek el, hogy a kézirat felől határozottabb értesítéseket adtak. Mert bizony Toldy óta, ki 1855-ben először említi azt a teljes és pontos címen,¹ Gerecze Péterig, ki 1883-ban egy addig ismeretlen másolatát fedezte fel,² egész Binderig, a ki 1903-ban először vetette össze egy harmadik kópiáját az akadémiai, első kézirattal.³ A kérdés gyökeres megoldására senki sem vállalkozott, még életírója sem. Sőt az éppen a feltűnő, hogy életírója, Garda Samu, könyvében csak egyszer említi, akkor, mikor arról tudósít, hogy Kulcsár István kéri Horváthot, hogy dalait mennél hamarébb tegye közzé, nehogy azok a nép száján elveszítsék eredeti szépségöket. Ez az említés a legenda arany szálait bogozza, kivált, ha eszünkbe jut, hogy Garda műve akkor készült, mikor saját tapasztalásunk és emlékezésünk szerint is a kézirat lappangott. Tény, hogy 1889—1894 között magunk is eredménytelenül kértük. Ez a legenda pedig folytatódik tovább, mert a Binder által bemutatott harmadik kópia, ő csak másodikul ismeri, tényleg csak második, a mennyiben a Gerecze által leírt másodikkal azonos, míg a harmadik kópia, mert ilyen is van, valahol még most is rejtezik.

Ime tehát nem is egy, hanem három kézírata van vagy legalább volt. És pedig egyszerre és együtt, hogy minden további tévedést kizárva, meg lehessen állapítani, hogy Horváth milyen gondossággal ápolta a maga

¹ Magyar Költészet Kézikönyve, I. kiad. 547—48 hasáb.

² Figyelő, XV. köt.

³ E. Phil. Közl., 1903. XXVIII. köt. 463. l.

erős meggyőződését és írói hitét, hogy velük megbizonyíthassuk, mennyi lelkesedéssel és buzgalommal szolgálta a magyar népdal ügyét. Az öreg Horváth 1813—14-ben, 53—54 éves korában, mikor irodalmi eszményeinek szinte hajótöröttje volt, mikor népiessége és parasztikussága miatt szinte el volt szigetelve az akkor vezető írótól, mikor mindenféle tennivalói minden idejét lefoglalni látszottak, Petri-Kereszturon, kuriáján, második özvegsége alatt, noha felesége még élt és harmadik házassága titkos gondolatát ápolgatta, egyre-másra háromszor írja le a maga és mások ötödfélszáz dalát. Miért tette volna, ha nem azért, hogy azok közül a régi dalokat is magukba foglaló kéziratok közül, legalább egy átszállhasson az utódokra. Három közül könnyebben megmarad egy, mintha csak egyre bizta volna a régi és olyan becses dalok fennmaradását. Gondoljuk meg mit jelent egy ugyanazon munkának háromszor való leírása! A meggyőződés erejét és az önfeláldozó gondosságot, melylyel e régi dalok megmentésén dolgozott. Talán azt is lehetne mondani, hogy Horváth e munka alatt visszaálmódta fiatalságát és kezdő írósága dicsőségét. Hiszen e kéziratokban a három *Holminak* számos darabja van benne, a melyek annak idején, 1788—93 között, Horváth költői nevét hirtelen hordották szét az országban! Talán ez is belejárt, de nem ez volt a fődolog. Mert az ötödfélszáz énekből a *Holminak* ide fölvetett darabjai az egész gyűjteménynek csak egynyolczad részét teszik. A többi pedig nem a maga csinálmánya. A fölvetett darabok nagy része pedig olyan, a mely már 1813-ban közkincsül volt elismerve. Talán nem tudták már, hogy azok Horváthéi, de énekelték és keresték. A debreczeni Kántus számára gyűjtött marsok között Horváth hadi énekei is ott voltak. Mikor tehát Horváth a maga régibb énekeit is fölvette ebbe a gyűjteménybe, nemcsak atyai szeretettől volt áthatva, mint maga mondja, hanem attól a kötelességtől is, hogy megjelölje azokat a darabokat, a melyek kimentek a nép közé, de még szerzőjük nevét sem vitték el magukkal.

A három kézirat közül az I. számú az Akadémia könyvtáráé. Ez a codex principalis; a második a brassói főreáliskola tanári könyvtáráé, ez a legteljesebb; a harmadik nyomára a M. N. Múzeum könyvtárában akadunk, ez a lappangó ismeretlen.

A Horváth-féle gyűjtemény három, illetőleg két, ismert kópiája nem játszott az irodalomban egyforma szerepet. Az akadémiaét használták főként. Ebből dolgozott Erdélyi János a múlt század negyvenes éveiben, ebből adta ki Thaly a hatvanas években a Vitézi Énekek közé és a hetvenes évek elején az Adalékok közé besorolt énekeit. Ebből dolgozott Bartalus István *Magyar Orpheusában* és *Egyetemese gyűjteményében*, ebből Szini Károly és Káldy Gyula, s' ez volt forrása mindazoknak, a kik Horváthtal vagy a régi magyar lira emlékeivel és történetével fog-

lalkoztak. Annál különösebb, hogy sem a gyűjtők, sem a kutatók nem szántak arra időt és fáradságot, hogy ezt a jelentékeny forrást a közönség előtt rendszeres ismertetésben bemutassák. Pedig megérdemelte volna és jó is lett volna.

Énekeskönyveink nincsenek nagyon bőven, olyan pedig, a melyben a szöveg és a dallam is megvan, alig egy-kettő. Népdal és dallam vizsgálatok alkalmával egy ilyen fontos forrás ismerete elkerülhetetlen. Talán ennek lehet tulajdonítani, hogy sem a zenei emlékek kutatói, sem a szöveggyűjtők adalékai nem tarthatnak igényt teljes megbízhatóságra. Ez pedig, mind a filológus, mind a zenész előtt jobban emeli a kézirat értékét. Horváth gyűjteménye sem kerülhette el sorsát. A múlt század 50-es éveitől kezdve az irodalom előtt állott, használta, a ki hozzáért, közöltek belőle szöveget és dallamot, még pedig meglehetősen bőven, jelentőségét átvitték a köztudatba és hivatkoztak rá, mint tekintélyre, de pontos és részletes leírásával adósok maradtak.

A II. a brassói (múzeumi) kézirat.

Első helyen azért foglalkozom vele, mert ez a legteljesebb, már a mi a szöveget illeti. Igaz ugyan, hogy a dallamfejtők jobban fogják szeretni az akadémiai, I., kéziratot, mert abban az egyes énekek fölött mindjárt ott van a kótázott dallam is, míg ebben a dallamok a kötet végén, egymás után vannak lejegyezve, de mert ez a legbővebb, ezzel illik legelőször tisztába jönnünk.

A figyelmet Binder Jenő hívta fel rá, mikor a tanári könyvtár számára 1902 ben megvásárolták, Gaál nevű zenetanártól, a ki Petelei Istvántól kapta. Petelei úgy emlékezik, hogy ő meg Kolozsvárt jutott hozzá Csernátony Gyula útján, a ki viszont idegen kézből kapta, a mint Petelei emlékezik, egy csomó egyébvel együtt, értékesítésre.

Binder leírása, melyet mindenben megerősítek, elmondja, hogy az ő kéziratuk teljesebb az I-nél, az akadémiaiánál. Különbén a részletes leírást, Binderét kiegészítve, itt adom.

A munka címe: Ó és Új | mintegy ötödfélszáz | Énekek. | ki magam tsinálmányja, ki másé. | 11 a Mai 1914. | Alant a Binder által közölt sorok. A 8-ad rétvű kézirat elül 20 számozatl. lapon a címet, az ajánlást, a gyűjtő *Jelentését* s az énekek mutatóját ABC rendben tartalmazza. Ezután 1—315 számozott lapon jönnek az énekek, azután 2 számozatlan üres lap, 27 számozatlan lapon a hangjegyes melódiák és végül 3 kótázásra bevonalozott, de be nem írt és egy teljesen üres lap következik. Az egész kötet tehát 368 lapot foglal magában, új kötése van és az egész elé Horváthnak Kóré által festett arczképe után készült metszet, melyről Kazinczy szól.¹

¹ Levelezése, kiadta Váczy J. II. 281. 1.

A kötet papirosa merített és jóval durvább, szürkébb, mint az I. kéziraté. Ez okon vastagabb is, majdnem kétszer akkora, mint amaz. Különösen fontosnak tartom kiemelni Bindernek egyik megjegyzését, mint a mely a kézirat fölismerésére döntő bizonyítékot szolgáltat. Az pedig így hangzik: „a brassói kéziratban az egyes énekek provenienciáját kutató ismeretlennek kezétől 105 ének mellett be van jegyezve, hogy azok egyebütt hol találhatóak“. Megállapítottam, hogy ezek a bejegyzések pontosan találnak azokkal az idézetekkel, melyeket Gerecze tanulmányában találunk, abban a tanulmányban, melynek alapúl a pécsi kézirat szolgált. Így tehát amaz ismeretlen kutató Gerecze Péter, a brassói kézirat pedig a pécsivel azonos. Hogy ez a bizonyíték döntő, mutatja a bejegyzések írása, a melyben Gerecze kezevonásaira kell ismernünk. Sőt annyira határozottan, hogy fölöslegesnek tartottam ennek bizonyítására Gerecze autopsziáját is.¹

¹ A *Budapesti Hirlap*nak ez évi augusztus 29-iki (207) számában *Horváth Ádám Nótáskönyve* cím alatt megjelent ismeretterjesztő közlemény arról ad hírt, hogy a M. Nemzeti Múzeum Könyvtára csere útján megszerezte a brassói főreáliskola könyvtárából P. *Horváth Ádám Ötödfélszáz Énekeinek* 1814-ben készült kéziratát. A közlemény nincs aláírva, hivatkozik azonban Herrmann Antal úrra, a kolozsvári egyetem magántanárára s inntól kezdve, úgy látszik, tőle ered. Erre mutat különben az is, hogy a cikk írója tájékozott s olyan részleteket is tud a kézirat múltjából, melyeket alant közölt hivatalos leveleim is igazolnak. Engem a kézírathoz kétféle érdek is fűz. A magyar líra történetére vonatkozó munkásságomat nagyon is közelsől érinti s az 1903/4 évben *Horváth Ádám* egyetemi előadásomnak egyik alakja volt. Természetes tehát, hogy e kézirrattal is foglalkoznom kellett s munka közben figyelmet kellett fordítanom a kézirat történetére. Csakugyan foglalkoztam is vele s e kutatásom eredményeül megállapítottam, hogy ez a kézirat azonos a Gereczétől leírttal, melyről Gerecze azt írja: hogy ez a kézirat „Kovács Zsigmond ügyvédhez került, kinek könyveivel jelenlegi birtokosa (dr. Fesztl György pécsi ügyvéd) szerezte meg s a kolozsvári egyetem könyvtárának szánta“.

E följegyzés miatt a könyv már most még jobban érdekelt, mint az egyetemi könyvtár igazgatóját, annál is inkább, mert Herrmann Antal úr, kivel a kézíratról gyakran szóltam, ismételten megerősítette, mint a *Budapesti Hirlap*ban most is megírta, hogy ő azt a kéziratot a kolozsvári egyetem könyvtárában látta és használta. A kérdés tisztázására indított levelezésemből Petelei Istvánnak és dr. Csernátony Gyulának hozzám írt levelekből az erre vonatkozó részeket közölni annyival szükségesebbnek tartom, mert ezeken kívül más eredményt elérni nem tudtam.

Petelei István levele, Maros-Vásárhely, 1904 május 8-án (199/1904. sz.).

Elhunyt jó barátom (Czakó József) régi kiselejtezett könyveket küldött Kolozsvárra Csernátony Gyulának (most tanfelügyelő Beszterczén) értékesítés okán. A könyvek néhány esztendeig — 6—7 évig — ott heverték. Ekkor Czakó halálával visszakerültek ide. Egyportékás ládában beszegezve a könyvek én hozzám kerültek a padlásra. Egyszer eszembe ötlött a könyves láda és felbontottam. Még itt vannak most is a könyvek nálam. (Régibb Czuczor, Kölcsey, Bajza stb. kiadások.) E könyvek között találtam a Horváth könyvét. Kolozsvárt-e? miként került a Czakó könyvei közé? —

A kézirat összesen 479 éneket tartalmaz, 1—450 sorszámmal ellátott énekeihez jő még a 45, 97, 156, 328, 407 mellé csapott és a) jelölt 5 ének; a 210 mellett a), b) 2; a 430. mellett a), b), c) jelölt 3; a 139 mellett a—h) jelölt 8 ének és a 244, 250, 335, 341 alatt felvett, valamint a 258 alatt fölvetett, de jellel vagy számmal el nem látott más 6 ének, azaz összesen 474, ide számítandó még négy éneknek latin szövege, melyek nincsenek külön számozva, hanem a magyarral egy sorszám alatt szerepelnek: 139 f), 165, 188, 189; azonfelül a 407 a) alatt egy más vers is, mely szintén külön veendő; így tehát az összes énekek száma 479, miként Binder is írja. Binder az akadémiai kézirat énekeinek számát 474-ben állapítja meg és a különbözetet pontosan adja.

Az 57. lap alsó fele, az 58. l., a 193 fele és a 194 l. egészen, a 195 alúl, a 196 egészen, a 206 alúl, a 244, 251—252, a 267 alúl, a

nem tudom. Az értékes könyv végén kották vannak. A nálam időző Gaál Pál zene-tanár rimánkodva kérte a könyvet rövid használatra: hogy leírja a kottákat. Odaadtam; elvitte. Minduntalan gyötörtém: hogy adja vissza. Lehetetlen volt elvenni tőle. Ekkor családi bajok elzavarták innen Gaál urat. Eltűnt a szem elől s többet se Gaál urat se a könyvet nem láttam. Ez a Horváth-könyvnek a története. Örvendek, hogy megkerült. Nem szidom még Gaál urat se; örvendek, hogy megvan a könyv. Tudomásom szerint Farkas Ödön (a kolozsvári Conservatórium igazgatója) feldolgozta a kottákat Horváth könyvéből. Ő talán többet tud a könyvről, mint én.“

Dr. Csernátony Gyula levele, Besztercze, 1904 június 6-án (212/1904. sz.).

1. Petelei barátom téved, mert a könyvek nem a Czakó Józseféi, hanem a Czakó Imre, egykori egyetemi kollégám könyvei voltak, melyeket ennek elhunytá után igaz, hogy Czakó József küldött hozzám értékesítés végett. A könyvekről rendes jegyzék volt összeállítva s azokat, a melyeket eladnom sikerült, a jegyzékből kihúztam s árát utána jegyeztem. E jegyzéknek most is meg kell lennie. A megmaradt könyveket a Czakó Józsi megbízásából Petetei István vette át tőlem még Kolozsvárt; tehát a Czakó József életében, mert a Czakó József halálakor már sem én, sem Petelei nem laktunk Kolozsvárt.

2. Gál Pál zenetanárt soha sem ösmertem.

3. A Czakó Imre könyvei között az említett Horváth Ádám-féle kéziratot — sajnálatomra — nem láttam, mert ha ott találtam volna: mindenesetre értékelni tudtam volna rendkívüli becsét és nem engedtem volna elkallódní. E könyvekre különben most is igen jól emlékszem. (Néhány művet címe szerint föl is sorol.) Petelei barátom ennél fogva bizonyosan rosszul emlíkszik, mert a tőlem visszakerült könyvek közt semmi esetre sem volt semmiféle kézirat; annál kevésbé a Horváth Ádám-féle.

4. Végül sajnálatos kell tudatnom, hogy a szóban levő kéziratról semmit sem tudok és azt sem az egyetemi, sem a múzeumi könyvtárban nem láttam.

A kérdés bontogatását Herrmann úr is érdeklővel figyelte, sőt annyira természetesen találta a kézirat megszerzésére irányuló törekvésemet, hogy ebben támogatását ígerte és azt, hogy a brassói főreáliskolát erre elő is készíti. Ennyiben maradt a kérdés 1904-ben, ma pedig Herrmann úr örömmel jelenti, hogy a kézirat a N. Múzeumban van.

270, a 288—292 lap üresen van hagyva, a *Jelentés* szerint azért, hogy a mik később lesznek. azokat majd oda írhasse be.

A brassóiiban van még egy érdekes bejegyzés, a mutató után: Ezekből a magam csinálmánya csak 233. Ének stb., (Binder közli az egészet) mely szerint a többi ének másé. Kérdés? melyek a Horváthéi?

Horváth az egyes énekek elé jeleket rakott, *-ot és keresztet.

Azok az énekek, melyek csak kereszttel vannak jelölve, az övéi, a melyekhez *-ot is tett, azoknak dallamai is tőle valók. Legalább így kell lenni, mert egyetlen olyan ének előtt sincsen kereszt, a melyet ismert szerzők, Ányos, Csokonai, Kazinczy stb. írtak, viszont azok előtt, a melyek tőle a *Holmiban* már megjelentek, rendszeren ott van a kereszt; másfelől a * nincs ott a szent énekek előtt, melyeknek dallamait a református énekeskönyvek meghatározzák, de ezek előtt meg ott van a kereszt. A * jelű énekek egy részét kiadta Bartalus a Magyar Orpheusban, a mi szintén azt mutatja, hogy a *-nak van valami köze a melódiához. Hogy ezek nem mind Horváth eredeti dallamai, valószínű. Inkább adaptált dallamok. Horváth a népies zenének és költészetnek egész kincsét és készletét közvagyonnak tekintette, nem abban az értelemben, hogy eltulajdoníthatja, hanem abban, hogy szabadon felhasználhassa, szépítse és nemesíthesse. A mint megengedte magának, hogy egyes énekek kezdő sorait kiindulásnak és kezdetnek használva, tovább folytassa és fejleszse, megengedhette azt is, és tette is, hogy közkézen lévő dallamokat énekelt saját verseire, vagy megfordítva, ismert dallamokra írogatta verseit. *Bartalus az Orpheus* Előszavában ezzel a kérdéssel bővebben foglalkozik. Itt még csak azt jegyzem meg, hogy kéziratában 47 éneket lát el *-gal és hátul a kézirat végén 469 dalnak hangjelzését adja. Az Orpheusban 45 ének van dallamostól kiadva, köztök a nagyobb rész nem Horváthé, hanem régi és élő népdallamok. Ez megint arra eszméltet, a mit már régen tudunk, hogy gyűjteménye nemcsak mint saját zenei alkotásainak tárháza, hanem főként, mint régi dallamkincsünknek gyűjteményes emléke és forrása nevezetes.

A mondott alapon, a 479 énekből 233-at Horváth „csinálmányának“ kell tartanunk. A kéziratban azonban csak 217 ének van a Horváth szerzőségét jelentő kereszttel ellátva. A többi nyilván úgy kerül ki, ha ideszámítjuk azokat a felemás darabokat, melyeknél Horváth mint, átalakító, kiegészítő vagy mint átiró szerepel. Ezeknek számbavétele után a 233 ének ki is jön. Ilyen a 277 ének is, melyben, mint a többiben, az első sor vagy sorok, eredeti, népies feljegyzések, a többi pedig Horváthtól való folytatás. A gondos gyűjtő és versíró ezeket is megjegyezte, de bennök a kereszt jele niem a vers elején áll, hanem a szövegnek ama sora előtt, a mely már Horváthtól származik.

A kézirat tartalmából különféle helyeken 233 ének van, eddigi

jegyzéseim szerint, kiadva; és pedig, egy része a *Holmi* 3 kötetében, azután Bartalusnál és Káldynál, Erdélyinél és Thalynál, végül, hogy egyes kisebb közleményeket ne említsek a *Figyelő*ben, Gerecze Péter tanulmányában. Félre-értések kikerülése végett megjegyzem, hogy a kiadott énekek száma és a Horváth eredeti énekeinek száma, (mind a kettő 233) csak véletlenül találkozik, mert nem minden kiadott ének Horváthé és nincs Horváthnak minden itt előforduló éneke kiadva.

A II. kézirat történetéhez a következő adatok tartoznak.

Mint említettem a brassói kézíratra Binder J. hívta fel a figyelmet. Ő ismeretlen kéziratnak mondja. Csakugyan ismeretlen is addig, míg össze nem vetjük a pécsi kézíratral, melyet Gerecze a *Figyelő*nek XV. évfolyamában ismertetett és ír le. Részletes és pontos összevetés után azonban kitűnik, hogy a pécsi és a brassói kézirat egy. Azonkívül, a mit már fentebb említettem és kiemeltem, hivatkozom a *Figyelő*ben olvasható leírásra (XV. 24—27. l.) és Bindernek idézett leírására útalok. Kitűnik, ha gondosan egybe hasonlítjuk a két leírást és a kötetet, hogy a pécsi és a brassói két kézirat azonos, azaz, jobban mondva: egy.

A kézirat első gazdája, Gerecze tudósítása szerint idősb székelyi gróf Mailáth György volt, a kitől fia, ifj. György gróf, országbíró örökölte, kinek felesége Hillebrand Prandau Stefánia bárónő volt. E rokonság révén került a kézirat ezután Prandau báró birtokába gróf Mailáthtól, báró Prandautól Perczel Antalhoz, ettől Kovács Zsigmond ügyvédhez jutott és annak könyveivel együtt dr. Fesztl György pécsi ügyvéd tulajdonába. Mikor Gerecze a kéziratot használta, Fesztl tulajdona volt. Azóta a kézirat lappangott, míg Binder a figyelmet rá nem fordította.

Abban a jegyzetben, hol Gerecze a kötet volt tulajdonosairól szól, van egy áthidaló állítás. E szerint a kötetet Fesztl ügyvéd a kolozsvári egyetemnek szánta. Fesztl időközben meghalt, a kötet Kolozsvárra került, de itteni sorsa homályos. Csernátony nem tud róla, hogy idejött volna; Herrmann tudja, hogy itt volt. Hogy tévesztette célját, hogy nem jutott el a kolozsvári egyetemhez, nem tudhatni, mert, mint Gerecze tudósít, a kézirat további sorsáról közelebbi értesülése nincsen.

I. Az Akadémia kézírata.

E kézirat ugyanazt a címet viseli, mint az előbbi. A különbség csupán a leírás dátumában van, a mennyiben ezt 8-a, 7-br. 1813; azaz 1813 szeptember hó 8-áról datálja. A manuprópriát nevének kezdő betűivel: *H*Amp. adja, míg amabba az egész nevet bejegyezte. A címlapról azonfelül hiányzik az a latin idézet is, melyet Binder a II. sz. leírásában egészen közlött.

Elől 1-től 20 számozatlan lap, mely a címlapot, az ajánlást, a *Jelentés* szövegét és az énekek rendjét ABC szerint adja; azután 1—315

számozott lapon az 1—450 ének következik és végül 9 tiszta lap. Az egész kötet tehát 344 lapot tesz ki, kötése a XIX. derekán készülhetett, egész papiros kötése megkopott és a Kóré-féle arczkép hiányzik belőle. Üres az 57 alsó fele, az 58, a 132, a 193 alsó fele, a 195 alsó fele, a 196, a 206 alsó fele, a 244, a 251—52, a 267 alsó fele, a 268—270, a 288—292, melyek szintén azzal a czállal maradtak üresen, hogy oda később beírhasssa, ha még valami lesz.

A kötet egészen Horváthnak sajátkezű írása, mint az előbbi is, tartalma szerint is egyezik az előbbivel, kivéve az előbb említett különbségeket. A fő különbség pedig a kettő között az, és ez mindenkinek az első pillantásra feltűnik, hogy ebben a kóták az egyes énekek fölé vannak írva, míg az előbbeniben együtt és hátul következnek. Minden egyes ének dallama nincs lekótázva, az öt lénias kótavonalak között vannak üresen maradottak is. Az így mutatkozó hiányt azonban az előbbiből pótolni lehet.

III. A lappangó kézirat.

Ezt a harmadikat ma már csak említésből ismerjük. A M. N. Múzeum kézíratai között¹ egyben a következőket olvassuk: „még némely régieknek (t. i. énekeknek) első sorát, melyekből ritkát gondolom újabbnak száz esztendősnél, Énekeskönyvemből ideírom“. A kiírt első sorok pedig minden kétséget kizárólag megbizonyosítanak arról, hogy az az énekeskönyv a Horváth-féle gyűjtemény volt. Az Ötödfélszáz Énekek Jelentése után a tartalom-mutató következik, mely ABC rendben az énekeket adja az énekek kezdősorai szerint. A följegyzésben néhány kezdősor így van jelölve:

- 399. A barátok feketében, szürke szűrben
- 288. Adjon Isten jó szerencsét
- 121. A kit elfelejtett, Cupidó
- 344. A kinek most kedve nincs, stb. stb.

Az I. sz. Horváth-féle kézirat tartalom-mutatója a következő:

- 317. A a a laeta sunt tempora
- 319. Ab ab, eb eb,
- 399. A barátok feketében

228. Adjon Isten jó szerencsét stb. stb.

Nyilván bizonyos, hogy a múzeumi kézirat másolója előtt egy Horváth-féle gyűjtemény volt, az ő Énekeskönyve. A múzeumi kézirat

¹ 446. Oct. Hung.

Jankowich Miklósé volt, akkor tehát annak az előtte fekvő Énekeskönyvnek is az ő tulajdonában kellett lennie. Valamilyike volt-e az ismert két kéziratnak, vagy sem, ma már nem is lehet eldönteni. De az tény, hogy volt előtte egy Horváth-féle Ötödfélszáz Énekek című kézirat, melyből néhánynak az első sorát, sőt még tíz vagy több éneket is kiírt.

Jankowich gondos gyűjtő és lelkiismeretes sáfára volt irodalmi kincseinek. Tőle a kézirat idegenbe alig kerülhetett, de ő megszerezhetette s ha megszerezte, meg is tartotta. Gyűjteménye két részletben a N. Múzeumba került.

A *Holmiban* jelentek meg: 1, 8, 9, 10, 67—71, 74—77, 79, 80—85, 87—88, 90, 93, 96—98, 146—148, 150, 154—155, 158—162, 169, 175, 177—180, 182, 184—185, 211—212, 233, 240, 311, 361, 408, 110—412.

Barthalus Orpheusában és Gyűjteményében: 12, 37—39, 48, 63, 66, 103, 113, 115, 117, 126, 128, 134, 139^a, 170, 188, 195, 207, 229, 237, 247—248, 251, 253, 258, 266, 2700, 299, 306.

Figyelő, XV. köt.: 7, 16—29, 32, 37, 46, 51, 60, 62, 64, 67, 72—73, 78, 80, 91—92, 95, 99, 101, 103—104, 107, 109, 111—112, 116, 119—121, 125, 126—127, 130—132, 136, 139^d, 139^e, 144, 152, 165, 173, 190, 192—193, 201, 204, 214, 220, 223, 227, 234—236, 238—239, 242, 246, 249, 244, 254, 258, 264, 271, 282, 290, 303—404, 310, 329—330, 332, 345, 356, 367—369, 374, 376, 400, 409, 424, 432—433, 435, 445.

Thalynál: 11, 13, 186, 191, 205, 220, 221, 222, 225, 228, 237, 245, 250, 252, 265, 298, 300, 305, 341.

Erdélyinél, Káldynál, Arany-Gyulai gyűjteményében, M.-Nyelvőr és a reformátusok Énekeskönyvében és még néhány helyt kisebb számban megjelent énekek felsorolását nem tartom szükségesnek, valamint nem említem mindenik ének számát akkor sem, ha egy ugyanaz több helyütt is megjelent. Van például olyan is, amely valamennyi gyűjteményünkben szerepel, mintegy közhely, végigvonul minden antológiánkon és gyűjteményünkön. Ilyen részletes felsorolásnak akkor volna helye, ha a gyűjtemény kiadatnék és nem akkor, ha, mint most, inkább tájékoztatót kívánunk adni arra, hogy ez a gyűjtemény milyen szerepet játszott eddigi kutatóink és gyűjtőink előtt.

Az ötödfélszáz ének.

1. † Menj el, menj szegény magyar a két-
[ség partjára	5. † Hová lett dicsőséged, dicső Buda
[vára?
2. † * Látod, a szegény magyar mint jára?	6. † Menjetek hiv követek Isten szent
[hírével
3. † * Mit akarnak a magyarnak az igaz-
[ságos egek?	7. † Gyere velem pajtás, ránts kardot,
[ülj lóra
4. † * Kitöltéd Saturne, fogoly esztendődet	

2-6. 14-1
30-31. 33
40-45. 47
49-50. 52-
61. 62. 65-2
77. 86. 89.
100. 102. 10
108. 110. 114.
117-118.
122-124. 129. 1
135. 137-138

8. † Mind azzal nevettek sok irigy
[szomszédink]
9. † * Hova levél! Nemzetemnek jó világa?
10. † Örök tüzek! Égi karok, legmagasabb
[fellegek!]
11. Haj! Rákóczi! Bercsényi! Bezerédi!
12. Verd meg Uram! Verd meg a világ
[ostorát]
13. † * Haj Rákóczi! Bercsényi! Bezerédi!
14. Egy éneket mondok, a kik nem
[bolondok]
15. † Uristen! Kegyelmezz szegény hived-
[nek!]
16. † * Idvez légy Szent Péter, engedd,
[hadd menjek be]
17. † * Hol az én nevem, koronás fejem
18. † * De mi az a reteráda?
19. † * Ühü phi hatvanöt csak
[húszezer]
20. † * Oda negyven s több ezer ember
21. † * Megverem, megverem, fegyverét is
[a fejére tördelem]
22. † * Oda lettünk, megverekedtünk
23. † * Félre tündér remény! játszi sze-
[rencse, csalóka tünemény!]
24. † * Rosszúl mértem, már most értem,
[hogyan halálos óra cseng]
25. † Rejtsd el vitéz királyném orczádat
26. † Mennyi lélek és be félek
27. † Mit keressz, kí vagy?
28. † * Im az én nagy apám koronája
29. † Jön Napóleon hadával. Álj elébe,
30. † * Rajta polgár! a szabadság
31. † Hajnal derül, de felszélről
32. † Halni megyek oh ne legyenek
33. † Meg van alázva Nagy Sándor
34. † Fuss kozák a vár fokára
35. † Bizonyára szánakozásra méltó a mi
[sorsunk]
36. † Meddig mentek s nem szégyeltek
37. † * Mars! siess hazádba vissza kis se-
[regem]
38. † Jere haza vitéz pajtásom
39. † * Látd-e pajtás megmondám
40. † * Ugy tetszék, mintha sípolna
41. † * Szegény hazám, talám még rám tör
[az ellenség,
42. † * Meddig áltatod te csalfa Sirén
43. † Látd-e magyar, hogy én mégis élek
44. † Légy te nem bánom, anyjok azoknak
45. † Marsot fújnak, hadba hívnek
- 45a Lóra pajtás, már nincsen más,
46. † Bent van hát már a francz a magyar
[társégen?]
47. † Francia jön, lóra huszár!
48. † Hát Isten neki, kapjunk rá, szo-
[kunk rá a német tánczra]
49. † Nem minétre lépek én, Szökni szok-
[tam Ekuzén]
50. † * Látd-e Rokon ült feletted s nem
[szeretted]
51. † Mit beszélsz te kutya fajta?
52. † Jertek velem, imádjuk a nagy urat
53. † Mit láttatok én szemeim, mit?
54. † Vége van, én rabbá lettem
55. † Oh egek, álom-e vagy ha való
56. † Himen, ég gyermeke, Te kís an-
[gyal, mégis nagy]
57. † Micsoda gondolat, a kies ég alatt
58. † Fél az erős, fut a kevély
59. † A szerencse gyermekének az segít,
[ha vakmerő]
60. † Mi suhog itt valahol
61. † * Gyónom a seregek ura Istenének
62. Hát nincsen egyéb hatalom?
63. † Búcsúzz pajtás honyodtul
64. Bezzeg elalélt a nagy erő
65. † Nemzet! Amit eddig gyors kezemre
[biztatok]
66. † Veszni hívnek, el kell múlni
67. † Itt kell hagynom szívem felét, itt
[szerelmemet]
68. † Oh gyenge szív, Kivel ha viv
69. † Pünkösti piros rózsákat
70. † Sári rózsám hová mégy
71. † Oh ciprus, kinek dús ligetédbe
72. † * Egyetlen, kegyetlen, a ki harczol
[én velem]
73. † A ki vitéz vala jó idején
74. † A mit édesnek mondanak, hogy
[nem mind édes]
75. Láttál-e oly jeget, melybe meleg
[legyen?]
76. † Más féle a természet majd min-
[den emberben]
77. † Ne gondolj vele pajtás
78. † Oh Amor! ki nem fél tégedet
79. † * Szerelmes jegyesem, Hol vagy
[szerelmesem!]
80. † Kies hegyek szelid erdők

81. † * Trombita, rézdob, tárogató-síp
 82. † Fillis kezét valami megsértette
 83. † * Az én nehéz fájdalmonon a ki
 [segitget
 84. † Síralmas életem, bánom cselekedtem
 85. † Nehéz tudni célját, végét
 86. † Addig szerencsésen éltem
 87. † Hervadatok koszorúim
 88. † Ni! Mit gondolt nekem is
 89. † Zengjete ki gráciák, csendes
 [muzsikával
 90. † A szemérmes szív és az okosság
 91. † Hát már a szerelem, ily korán
 [gyötrelem
 92. † Hol vagytok szívem rontói
 93. † Jer ártatlan galambjaim
 94. † Becsületes szerelem,
 95. † Mig szerelmem közelértem
 96. † Mások azért búrok s nyomorultak
 97. † Ne fújj reám Amor szele
 97^a † Meddig nyilazol még szívemre?
 98. † Szűz szívem hát véték-e?
 99. † Oh szerelem mezeje, Páfusi vár
 [teteje
 100. † Kettő a szeretet, Cziprusban
 101. † A szerelem szárnyon jár
 102. † * Kí ganélyba keveredik
 103. † Meddig üldösz oh kegyetlen
 104. † Adj egy csókot rózsám
 105. † Náni ugyan jól gyanított
 106. † Minden óra egy egész nap az
 (olyan szívnek
 107. † Irigylí már a madár,
 108. † A szerelem hasogatja,
 109. † A ciklopsnak egy szemet festenek
 110. † Nagy kincs a szívnek nyúgodalma
 111. † Söhajtozik egy szép nympa ma-
 [gában
 112. † Gyermekeitől meghevülve, Vénus
 113. † Azt mondják, a kik nem tartanak
 [velem
 114. † Azt hallom kedvesem, elválsz tőlem
 115. † Fut az idő s nem sokára
 116. † Árván sírván, szívemet, kedvemet
 117. † Fillis nyugszik mély álomban
 118. † A két íxot immár régen megha-
 [ladtam
 119. † Mig élek, szép lélek nem felejtlek
 120. † Hised-e már kinjaimból örökös
 (hivségem
 121. † A kit elfelejtett Cupidó nem ejtett
 122. † Nézd el az egész világot
 123. † Bágyadt szívem jaj mint kesereg
 124. † Az apostol szent Pál szava
 125. † Jaj fáj, fáj, de mit tudok tenni
 126. † Ha nekem szóltál volna, most
 [szeretőd
 127. † Jaj hová legyek boldogtalan, sze-
 [rencsétlen fejemmel
 128. † Könnyű venni feleséget,
 129. † Jaj szívem mit gondolsz?
 130. † Ne járj hozzám szívem éjjel
 131. † Oh mely kinos gyötrelem
 132. † Ritka kertben találsz télben ki-
 [nyílt virágot
 133. † Bölcsőmbül kikelvén, Alkalmas
 [időt élvén
 134. † Mi legyen a házasság, E világi
 [pároság?
 135. † Kellemetes kikelet, Mért futod ez
 [levelet
 136. † * Végy el engemet galambom
 137. † Ha nem láttam volna galamb képed
 138. † Nem lesz mindenkor így, Szived-
 [ben
 139. † Ellopták szívemet, jól érzem
 139^a † Gerliczeként nyögdecselek
 139^b † Csikóbőrös kulacs.
 139^c † Azt mondják, hogy nem illik
 139^d † Gyenge Nimfák, mit gondoltok?
 139^e † Oh te komor, fagyasztó tél
 139^f † Ti kies kietlenek, a hol a bölcs
 139^g † S mit, félre hideg szók
 139^h † Korcsmára legények, Szent ház,
 140. † Elhagylak édes nyugalom lakóhelye
 141. † * Egek! Megint mi büntetés
 142. † Mi huhog itt valahol? Piripio vagy
 [bagol
 143. † Robinsoni Napeák is lehetnek
 [Grátiák
 144. † Bal szerencse, hát valaha lehet-e
 [reménylenem?
 145. † Jót vártam, de mit kellett, Ennél
 [jobbat
 146. † Mulandó, romlandó gyönyörűség
 147. † Az igaz barát képit festve kicsinálni
 148. † Menny, föld, tenger sirjatok
 149. † Árviz módra szemeimből
 150. † Agyarkodik és köszörül pártütő
 [kaszát rám

151. † Boldog ember, a kinek sokra nin-
[csen gondja]
152. † * Hamis szerencsének történeti
153. † Mit kinzod újra lelkemet
154. † Bocsásd el már óh fájdalom,
155. † Jajra bajra születtem s érettem
156. † * Mely mulandó, változandó
- 156^a † Nem tud a hűséghez most a világ
157. † * Pegaze! Vigy fel Urániához
158. † Sem drágább kincs, sem ritkább
[nincs]
159. † Szüntesd lelkem siralmidat
160. † Magánosság neveli, terheli sok
(bajaimat)
161. † Világ! Világi színmutatóság
162. † * Barátság, barátság, be ritka ez világon
163. † * De mit bánám s nem is bánom
164. † Álom, álom, édes álom, Nyugoda-
[lom ha nincs nálom]
165. † * Ha van ezen a világon gyönyörűség
166. † A kiket a szerencse felvett jobb
[szárnyára]
167. † Ritka madár az igaz hiv sziv,
168. † * Ifigenia válik-e tőlem?
169. † Áriónnak, ki szültett vak vala
170. † Mikor én kis, picziny gyermek voltam
171. † Mi örömed a sebet újra ki mérgesíteni
172. † Be kevés ember van, pedig lám,
[mily sokan]
173. † Boldog egek! Csak ti vagytok a
[szenvedők jutalma]
174. † Sok szédelgések, fej kerengések
175. † Oh én szegény Belgrád vára
176. † O me moestum Bellogradum
177. † Oh siralmas Tihan vára
178. † Élsz-e még szép Tihan vára
179. † Születtem hétszáz hatvanban
180. † Válás! Szép kedves kép, már én
[elbújdosom]
181. † Egek! mit vétettem ellenetek
182. † * Be keserves énnékem e nyomorult
[életem]
183. † * Be keserves nyomorúság töri bódult
[fejemet]
184. † Valóság-e vagy csak álom
185. † Sajnálom, mély álom eltűnt
186. Felnyitnám már bús szivemnek ré-
gen bezárt ajtaját]
187. Szemem, könnyeimnek forrása
188. Ha gyönyörűségesen, él valaki
189. Sokat türnek, szenvednek, kik hiven
[szeretnek]
190. Szerencsétlen órában lettem
191. Siralmas volt nékem világra szü-
[letnem]
192. Világ haszontalanság, nincs benne
[állandóság]
193. Mint a sir a fehér hattyú Meänder
[vize partján]
194. Oh, mely boldog, ki másoktól ve-
[szén példát magának]
195. Ezerhétsházhetvennégyben, léptem
196. Felix ille, qui crumena
197. Mit használ a szépség, Mulandó
198. Rectius vives Licini [ékesség?]
199. † Más szépnek lenni, más szép szint
[képire kenni]
200. Eheu viduata marito
201. Sóhajtással telnek el, kelnek el
202. Híjjába csillogsz, disze az éjjeli
203. Hold, mely szépen világítsz te
204. Sinlődöm esztendeje hat elmúlt
[már]
205. Erdőkön mezőkön járó Térj vissza
[ékesen]
206. Inolus, Inolus corde mihi solus
207. Szomorú csillagzat, mely bús su-
[gárokkal]
208. Végezd már álmatat, vedd rám
[szemeidet]
209. Im koporsód ajtajánál
210. Gyászba borult gondolatim szün-
[jetek,
- 210^a Földiekkel játszó égi tünemény
- 210^b Szép hajnal emeld fel földünk felett
211. † * Harsog az új trombitászó, dobolnak
212. † * Nyergeld vitéz huszár jó lovadat
213. † * Jaj be kesereg, az árva sereg
214. † Árva fejünk jaj nyomorult
215. † * Nyugodalom védelmezze, befedezze
216. † Ah bűnnek eresztem fejemet
217. † Hát csakugyan elvász-e tőlünk?
218. † * Zaj, zaj, zaj, zúg honyomban
219. Téthis, a ki parancsolsz, egyik a
[tengernek]
220. † El kell menni, nincs mit tenni,
[jaj, jaj be keserves]
221. A nap kerül, hajnal derül
222. Nossza! Gyertek legények, men-
[jünk katonának]

223. Belgrádra vitézim omoljatok
 224. Szép dolog ez, szép dolog az
 225. Ha meguntad életedet,
 226. Adio, kincsecském, innét már el-
 [megyek]
 227. Hasztalan kedvesem el kell vál-
 [nom tőled]
 228. Adjon Isten jó szerencsét annak
 [az anyának,
 229. Ne menj el gyermekem, Miklós
 [Sámuelem]
 230. Mikor masirozunk, Kapitány uram
 231. Pax, pax super Pindo
 232. Adjon Isten jó éjszakát, Minden-
 [nemű bő áldását]
 233. † De mit töröm fejemet, Hiszen
 [nem csak engemet]
 234. † De mit törődöm én vele
 235. † Sárga csizmás gavallér,
 236. † Őrzse, Susi, Katicza, Rusi
 237. † Bécsi német így varr himet
 238. † * Igaz, hogy a Szala völgye sok
 [berekkel van tele.
 239. † Édes anyám! adj tisztát rám
 240. † Csipke bokor, kormos agyag
 241. † Ellakánk ezt a napot
 242. † Mi csak neked, mi csak neked
 243. † Azé hosszú, ezé kurta
 244. Quando ego puer fui, — Mikor
 [még én gyerek voltam]
 245. Némelyek azt mondják, hogy Du-
 [nán túl]
 246. Kocsmárosné kápolnája a pincze
 247. Fut az oláh hegy oldalán
 248. Fennyen tartod a nagy orrod,
 [kevély Pozsony vára]
 249. Láttad-e, láttad-e azt a bárányt.
 250. Püspök városába, hogy bémen-
 [tem vala
 Püspök városába midőn bé-
 [szállottam]
 251. Patyolat a kurucz,
 255. Zöld erdők harmatját
 253. Béborula, már elmúla
 254. Duna vize lementébeu
 255. Kriska, Kriska miért jöttél ide
 256. Megholt feleségem, Satis
 257. Úram büntesd meg a hagymát,
 258. Egybegyültek, egybegyültek a mis-
 [kolczi lányok
 † Egybegyültek a Karok és Rendek
 † Egybegyültek a Karok és Rendek
 259. Krajczárnénál, Králnénál két kis lányt
 [ismerek]
 260. Egyszer a cigányok gyűlést hirde-
 [tének]
 261. Soha sem ettem olyan jót
 262. Jöszte hozzám szép legény
 263. Tavalí bürköt kaszálék
 264. Más a veréb, más a fecske
 265. Árokszállásánál volt egy veszedelem
 266. Most jöttem Aradrúl, Nem tudok
 [magyarúl]
 267. A veszprémi kisasszonyok, Bizony
 268. A Gondáné kakassa
 266. Rőt kopó, koppantó, korpa czipó
 [szép apó]
 270. Ej haj micsoda. Leányoknak vacsora
 271. Egyszer a nemes Kúnság egy ártányt
 272. A vén asszony bogározik
 273. Hol voltál báránykám
 274. Haj tura, tura bil
 275. Én is voltam, ami voltam
 276. Bár gyönyörű a tavasz
 277. † Telekes bocskor, gyöngyös kapcza
 278. Vérem komám asszony, Csak olyan
 [az asszony]
 279. Most jöttem Erdélyből, Erdélyor-
 [szágából]
 280. Nem leszek én mészáros, Inkább
 [leszek csapláros]
 281. Ahol megyén egy kis lány
 282. Mig a pénzemben tartott, Voltam
 [világ fattya]
 283. A szárazon ne uszkálj, Jó legény
 [megállj]
 284. Csipke bokor pókháló
 285. Két új szíres gyigyimáré tririti
 286. Csak nem elájultam, hogy meghal-
 [lottam]
 287. Cserebogár, cserebogár, Mondd meg
 [nekem]
 288. † Adjon Isten jó szerencsét
 289. Nem vagyok én betettetteteteg
 290. Ehol jön már a nagy nyár
 291. Annyi nékem az irigyem, mint a
 [flúszál]
 292. Kebelembe búvék egy nagy áspis
 [kigyó]
 293. Recsegtetének, ropogtatának

294. Megholt, megholt a cigányok vaj-
[dája]
295. † Hopp ördögös, boszorkányos
296. Nemes ember, szürdölmány
297. Van egy hitvány t...s rongyos
298. Oh te nagy Babylon Komárom
[városa]
299. Összvejöttek a banyák,
300. Amott kerekedik
301. De megmondám, hogy kiugrik
302. Bágyad az én szívem nincsen erőm
303. Nem tudom, ki szeretne
304. Az újdön-új policziát,
305. Megbolondult a világ, fegyverben
[az ország]
306. Vérem, vérem komámasszony
307. Vas a patkóm, réz a szege
308. Csak az nekem keserves, Hogy sze-
[retöm beteges]
309. Ángyom adott egy pogácsát, Vajjon
310. Mikor én katina folt
311. Végy el engem kincsem, Kilencz
[üngöm készen]
312. Elfogyok én, mint a f...gém
313. En dux invictus
314. Enge lauta turba chori
315. Clerice, clerice non venias ad me
316. Virgo formosa, veluti rosa
317. A a a laeta sunt tempora
318. Miska fiam kruksz
319. A b ad, e b eb, i b ib,
320. Ez urát nem szereti, hát ennek
321. Fraj Martine
322. Son fida con constante
323. Espettare et non venire
324. Léva táján, oda föl, beteg asszony
325. Hajdu vagy te nem katona
326. Olyan beteg a szeretóm
327. Az a legény csak szájahtűt
328. Lemanicskus
- 328a Prussíanak királya méltán haragszik
329. † Igyunk gazda rovására
330. † Igyál torok, nincsen pokol
331. † De csak ugyan énnékem, van
[olyan énekem]
332. † Nincs egy hajtás, töltsd teli pajtás
333. Hálá legyen, hálá, lenyugszom
334. Vinum bomum post Martinum
335. Bruá, bruá fissen szasszá Egészség
[utánna]
336. Igyunk reggelig gazda rovására
337. Jam ego bibo, Fiat voluntas tua
338. Én iszom kedvedért, Friss egész-
[ségédért]
339. Főispán, vicispán, főnótárius
340. Dunán innen, Dunán túl
341. Ez a pohár bújdossék, Éljen a
[barátság]
342. Jaj a vén embernek feje kopaszodik
343. De die in diem vinum est bi-
[bendum]
344. A kinek most kedve nincs, An-
[nak egy csöpp esze sincs]
345. Szegény legény nem csuda, ha a
[bort szereti]
346. Sármány seregély, apró pintyöke
347. Három óra már, majd megvirrad
[már]
348. Hányat termett a mogyoró, haj
[Liliom]
349. Legyenek örvendetes napok, Egy-
[begyültek a papok]
350. Jó bor ez gazda, jó szőlő hozta
351. A menyecske a szobába, Papot
[rekeszt a ládába]
352. Nincs a világon ennél szebb szó
353. Absit hinc et recedat dolor
354. Fejér korsó, fejér bor, Mindjárt
[rám kerül a sor]
355. Meum est propitium
† Feltett szándékom nekem, csap-
[székben meghalni —]
356. † Nyolczszázon túl a hatodik
357. † Kincsem, ha én veled
358. † Iskátula, gurgula,
359. † Minap az utcán mentemben
360. † Igaz megtanultam jól a mesterséget
361. † Nekem is az ördög egy banyában
362. Katonának hivrak engem,
363. Egy vén asszony borjút őriz,
364. Az én f...kam barbély legény
365. † Mese, mese, meleg
366. † Mássz csak feljebb,
367. † Gyere pajtás katonának,
368. Két menyecske szeretóm volt
369. Gyenge piros két orczád
370. Nem anyátul lettél
371. Azt mondják, azt mondják,
372. Alulrul fúj hideg szél
373. Jöszte kincsem, jöszte bé

374. Ej, haj gyöngyvirág, teljes szegfű
[szarkaláb]
375. K . . . vagy te Badáriné Galambom adta
376. Tá, túró, tepertő, kóró billentyűje
377. Szép a leány ideig
378. Szivem szived szép szerelmed fel-
[gyűjtotta tüzetet]
379. Szép asszony a papné
380. A csaplárné I . . . között
381. Én Istenem, de nagy lyány
382. Ne irtózzál kincsem
383. Ma péntek, holnap szombat, bi-
[zony megkéretnek]
384. Pápán, Győrött, Komáromban
385. Édes a sz . . . míg meleg
386. Mid fáj néked Kató lányom, hopp
387. A tűzhelyre hogy felültem
388. Kukoricza hajtás, hajtás
389. Ha megunod magad Jó négy ló
390. Csipd meg bogár [elragad]
391. Lám megmondám rózsám,
392. Mikor b a remete, remeg
393. Alul ásd, alul véd, [a szakálla]
394. Talán kincsem olyan hiszemben
395. Azért adtam egy garast, [vagy]
396. Hajdinárom lotts, Mosogatok most
397. Jaj, jaj a fiam, azt gondoltam
398. Német asszony komám,
399. A barátok feketében, faczipőben
400. Hat nap van egy hétben [járnak]
401. Kedja prizem szkortsni
402. A mit adtam, jegy-gyűrűmet tedd
[a kis újadba]
403. Én vagyok a halász legény, én
[állok a tó közepén]
404. Voltál-e már Csanádon?
405. Nem bánom én ha úgy is
406. † Nem kell nekem, hosszú vékony,
407. A te szoknyád olyan tartka
- 407^a Fuss Terési, mi lele
408. † * Piros hajnal, Fényes napsugárok
409. † * Hová tűnsz el áldott napnak fénye
410. † Eltölt ismét egy esztendő
411. † Jer ez napnak hajnalába, jer
412. † Sok kérdések, sok kétségek,
413. † Szűnj meg lelkem a természet
[derékségét csudálni]
414. † Oh mulandó gyönyörűség, Világ
tündér formája
415. Én ma Palestinából jöttem
416. Jaj szegény be fázik, Könnyeitől ázik
417. Szűz Mária e világra, Nekünk szent
[fiat hoza]
418. Electorum fermentum
419. Turbae coelorum
420. Sis benedictus
421. Nincs oly szempillantás
422. Oh szeretlek, oh szeretlek
423. Uristen jól látod, mely hibás én
[életem]
424. E világ mióta Fennáll ő mívolta
425. Minden teremtett állatok, Az Úristent
[imádják]
426. Uram, mikor éltemnek Vége leszen
[s lelkemnek]
427. Ha megtérni szándékozol
428. Elkészültem, megfeszültem
429. Szívünk vígsággal ma bétölt
430. Jézus életemnek öröme
- 430^a Semmi világi kölcsesség Még csak
[meg sem sejtette]
- 430^b Szent, szent, szent a seregeknek Ura
- 430^c Midőn eljő az én óráim Hogy útra
[kell indulnom]
431. † Isten ez roppant egeknek bölcs, erős
[alkotója]
432. † Mindenekre elégséges Isten, ötok
[Alkotó]
433. † Jó vagy Uram Te és igen jóltéví
434. † Buzdúlj szivem imádni Teremtődet
435. † Oh minden élőknek Istene s Atyja
436. † Zengjétek áldást ti okos De véges
437. † Oh mely igen jók az Ur mivei
438. † Örvendjétek keresztyének, Nyiljatok
[meg nyelvek]
439. † Dicsőség mennyben az erős Istennek
440. † Jézus imádom szent nevedet
441. † Győzedelem, győzedelem, a halál
[meggyőzetett]
442. † Tűz van, égi tűz lobog, Meglepi a
[hiveket]
443. † Szent egek, minden boldogok hajléki
444. † A nagy király jön, Hosánna
445. † Támad a nap, serkenj lelkem
446. † Végtelen, romolhatatlan főhatalom
447. † Isten, örök Ur, nagy Felség
448. † Csókoljon meg engem az ő csókjával
449. † Én vagyok Sáron rózsája
450. † Én az ágyas házamban

Erdélyi Pál.

A nap a babonákban.

A *nap* és a *kelet* mindennapi értelemben és a babonák világában is elválaszthatatlan egymástól. Akár a régi letűnt naptiszteletnek gyöngé maradványát, akár pedig a keresztény vallás keleti eredetének hatását lássuk benne, bizonyos, hogy megvan. Szórványosan, de találkozunk vele az emberek s a mindennapi élet különböző jelenségeiben és viszonyaiban.

A magyarköblösi (Szolnokdoboka megye) oláh paraszt *áldott nappról* beszél, az asszony a korcsmából hazabaktató férjét a *nappal* vereti, sőt férfi, asszony, legény egyaránt beleveszi káromkodásába is.

A magyarköblösi oláhoknak keddi boszorkányához fűződő babonák egyikében-másikában¹ szerepel a *nap*. Megtaláljuk a vallásos kötelességek teljesítésében is, mikor a magyarköblösi paraszt imádságát *kelet* felé fordulva végzi el. Ágyát is a körülményekhez képest úgy állítja fel a házban, hogy a benne fekvő *keletre* tekintsen. Halottait úgy temeti el, hogy azok hanyatt fekve, arccal *kelet* felé legyenek.

A babonák világában és a babonás cselekedetek végzésében kettős szerepe van a *nappal*. Egyik esetben tisztán *időjelző*. Ide tartoznak azok a babonák, a melyekkel kapcsolatos cselekvésnek *napfeljötté* előtt, vagy *naplenyugta* után kell megtörténnie. Ilyenek a már említettem keddi boszorkányhoz fűződő babonák közül azok, melyek a férjhez vágyó leányokról szólnak. Ugyancsak ilyen a következő babona is, mely Oláhpéntekről (Szolnokdoboka megye) való s mely szerint a sárguló (érő) búzát úgy lehet megóvni a verebek ellen, ha a gazda *napfeljötté* előtt kimegy a vetéshez s mikor a verebek azt ellepik, a következő szavakat intézi hozzájuk: Egyetek fiaim, a mennyi kell, csak hagyjatok nekem is.

A másik esetben a *nap* már nem *időjelző*, hanem a babonás cselekvés egyik tényezője, mint az alább közölt három babonás gyógyítási módban. Mind a három Oláhpéntekről való. Kettő az *öntésre* (fapt)² vonatkozik, melyet úgy gyógyítanak, hogy a javasasszony vesz 3 szem tömjént, 3 szem búzát, 3 czikk fokhagymát, 3 szem borsót, 3 szem babot, 3 szem paszulyt, 3 törökbúzaszemet, 3 kendermagot és 3 drb. égő szenet. Valamennyit beleteszi egy tányérkába s a beteggel kimegy s ennek jobb lábát olyanformán rajzolja körül egy késsel, mint a hogyan a csizmadia a lábbeli talpáról mértéket szokott venni. Közben ezeket mondja: „Uram segíts s Szűz Mária! Én nem fordítom meg e nyomot,

¹ Erdélyi Múzeum, 1906. 338. l.

² Moldován Gergely: Alsófehér vármegye román népe. Alsófehér vármegye monografiája I/2 931. l.

hanem X. Y-ról az öntést s annak arczába, képére dobom, a ki rávetette, még tömjénesebben, még búzásabban, még fokhagymásabban, még borsósabban, még babosabban, még paszulyosabban, még török-búzásabban, még kendermagosabban, még tüzesebben, hogy X. Y. maradjon tisztán, fényesen, mint a hogy Szűz Mária hagyta". E formulának kilenczszere való elmondása s a jobb lábnak háromszor való körülrajzolása után, az így megrajzolt nyomot kiássa, beledobja a kis gödörbe a kilenczféle dolgot tányérostól s eltemeti, a beteg pedig rálép a jobb lábával háromszor. — Három napon át, reggel *napfeljötté* előtt és östve *naplemente* után megismétlik ezt az eljárást, mely alatt mindketten, a beteg és a javasasszony is, *háttal vannak a nap felé*. Hogy az öntés okozta sebeknek nyoma se maradjon, a beteg mosakodjék meg édes tejjel, a melyet egy macskának vagy kutyának kell adni. Másra úgy lehet áttenni, hogy szemrevaló fehér vagy piros kendővel megdörzsöli magát a beteg, valamit beleköt, hogy a járó-kelőket félrevezesse s kidobja az utcára. A ki felveszi, ráragad.

Egy másik gyógyítási módja az, hogy a javasasszony vagy férfi babot, borsót, paszulyt, lencsét, konkolyt, borsot, sót, tüzet, tömjént vévén magához, a beteggel együtt a *nap felé fordítva* egy zsákra áll. A javasasszony kezébe vevén a borsot, megérinti a betegnek: bal és jobb vállát, bal és jobb könyökét, bal és jobb csipőjét, bal és jobb térdkalácsát, végül kilenczediknek bal lába fejét, miközben mondja: „Babolt bab, borsolt borsó, paszulyozott paszuly, lencsélt lencse, konkolyozott konkoly, borsolt bors, sózott só, tüzesített tűz, tömjénezett tömjén, ha rádobták egy kézzel, én eldobom kettővel, ha rádobták kettővel, én eldobom hárommal, ha rádobták hárommal, én eldobom négygyel, ha rádobták négygyel, én eldobom ötten, ha rádobták ötten, én eldobom hattal, ha rádobták hattal, én eldobom héttel, ha rádobták héttel, én eldobom nyolczczal, ha rádobták nyolczczal, én eldobom kilenczczel, ha rádobták kilenczczel, én eldobom mind a kettővel, ha rádobták igézzel, én megégetem a tűzben, ha rádobták az ördöggel, én elviszem a zsákkal. Az ember maradjon tisztán, fényesen, mint a szűrt arany, mint a hogy az Isten adta. A ráolvasás tőlem való, de az orvosság Istentől legyen“. Leteszi a babot, kezébe veszi a borsót s most már ezzel kezdve mondja el az előbbeni formulát, majd a paszulylyal stb. Végre a kilenczedik anyaggal, a tömjénnel. Aztán valami félreeső helyre dobja valamennyit, de ha valakire rá akarja vetni, annak útjába dobja, ki, ha rálép, föltétlenül megkapja.

A daganat, tályog, kelevény (bubă) gyógyítása ezüstpénzzel és a következő babonás formula segítségével történik, miközben a javasasszony az ezüstpénzzel a daganat, tályog, vagy kelevény felett kerekén jár: „Piros Bozovanka, kék Bozovanka ne kelj meg, ne dagadj meg, ne jőjj nyilalásokkal, ne jőjj fájdalomokkal a fej erein, a fül halló idegein. Ezüstpénzzel kiválasztalak, összeszedlek, a rengetegbe küldelek, minden erecskéből, minden csontocskából, a fej velejéből, hogy eltűnjél, elveszszél, mint a hogy elenyészik a köp az ösvényről, a harmat a *szent nap hevétől*, a hab a tengerről“. Kilenczszere kell elmondani az arcz egyik felén és kilenczszere a másik felén.

Roska Márton.

Ujabbán fölfedezett erdélyi őstelepek.

„Erdélyben — az u. n. őskori emlékek felgyűjtésénél és tanulmányozásánál fontosabb feladat alig várhat akár szakemberre, akár régiség-tárra“. Dr. Pósta Béla¹ e kijelentése végzett telepkutatásaim fontosságát is igazolja. Mert az őskori telepek szolgáltatják a legtöbb ősemberi emléket vagy tárgyat s a telepeknél tanulságosabbak a prehisztorikus arhaeológiára csak az őskori sírmezők lehetnek. Az erdélyi őskori emlékek rendszeres felgyűjtésének feladata óriási, mert míg egyrészt nagy és kisebb-nagyobb folyóvölgyek által lépten-nyomon tagozott a terület, addig másrészt domb és völgy, plateau és terrasse, barlang és hegyrepedés, folyó- és tópart majdnem mindenütt dúsan van őskori emlékekkel telítve. Ebből következik, hogy a mily könnyű Erdélyben őskori telepekre bukkanni, épp oly fáradságos munka a lelhelyek feltárása, a rajtok található őskori emlékeknek az előfordulási viszonyok pontos feljegyzésével kísért összegyűjtése. Ezt a rengeteg munkát semelyik múzeum magában elvégezni nem tudja, ehhez szorgalmas gyűjtők évtizedek során át folytatott fáradozó cselekvése szükséges. A feldolgozandó terület egyes vidékein dolgozó gyűjtők az időnként napfényre jutó leletekről közvetlen tudomást szerezve nemcsak a tárgyakat, hanem azok előfordulási körülményeinek adatait is megmenthetik az elkallódástól és feledékenységtől.

Az őskori telepek rendszeres felkeresésével fáradozó ilyen vidéki adatgyűjtők voltak az erdélyi területen: néhai Gooss Károly, Herepei Károly, Torma Károly és Zsófia, továbbá Téglás Gábor, Téglás István és e sorok írója. Ősrégészeti anyagunk mind tárgyi, mind irodalmi mennyiségének növelését vidéki múzeumaink mellett főként az Erdélyi Nemzeti Múzeum régiségtáráról várhatjuk ezentúl, amely egyrészt vezető szerepénél fogva a legilletékesebb erre a feladatra, másrészt pedig mivel e közlemény kezdő sorában idézett kinyilatkoztatás szerint tudatában is van az őskori emlékek felgyűjtése és tanulmányozása fontosságának. Erdélyrészi, felkutatlanul lapangó nagyszámú őstelepeink közzététele óta² tovább folytattam ily őstelephelyek keresését s e közleményemben azóta feltalált 15 őskori telepet azzal közlöm, hogy a míg ezeknek részletes leírása megjelentethető lesz, addig is valamely régészeti repertóriumba, ősrégészeti térképre vagy történelmi monografiába felvehető legyen. A kérdéses telepek vidékek szerint csoportosítva a következők:

¹ Jelentése az Erdélyi Múzeum-Egyesület 1907-ki *Évkönyvében*.

² Húsz ismeretlen ősemberi telepről, *Erdélyi Múzeum*, 1903. 89. l.

Kis-Szamos völgye. 1. *A szászfenesi telep* (Kolozs m.). A Szamos folyó balpartjára kiugró diluviális terrasse-vonulaton, ott a hol a 617 m. magas Csígdomb keleti oldalából eredő Bongár patak a Szamosba torkol,¹ e patak kétoldali szántóin neolitikos korúnak mutatkozó telepet találtam 1906 október 7-én. A telepet magába foglaló *Láb* nevű határ, valamint a hegyoldalra épített tanya is néhai Szabó József tulajdona volt. Leletei edénycserepek, konyhahulladékok, őrlő- és törőkövek.

2. *A dezsméri telep* (Kolozs m.). A községtől északnyugatra emelkedő 452 m. magas La Butiu nevű csúcsnak a Szamosvölgyre tekintő északi nyulványán, a dezsméri erdőfolt keleti oldala feletti tetősík szántóin 1903 februárius 12-én egy neolitikos telepre bukkantam, melynek kultúrája tökéletesen egyező a kolozsvár-monostori teleppel, csakhogy ehhez képest leletekben szerfölött szegény. A telep homlokzata meredek, ellenben kétfelől kényelmes feljáró vezet fel hozzája.

3. *Pusztá-Szt. Miklós* (Kolozs m.). *Cigla telep.* 1903 április 23-án vizsgáltam át a Szamos folyó balparti terrasseának azt a részét, mely az apahidai nagy gát és a Csikós hegy között fekszik. A gerincz alatti szép, lapos, vízszintes lépcsőzet neve Cigla, melynek szántóiról itten lakó tanítványaim sok cserepet, obsidiánt és szarukő szilánkot gyűjtöttek. E telep nyugati szomszédságából még egy őskori tanya ismeretes.²

Szamosujvár nyugati vidéke. 4. *Oláh-Péntek* (Szolnok-Doboka m.). *Petris telep.* A községtől d.-dk.-re 1 km. távolban, az ormányi patak jobb partján és egy beletorkoló szakadékos mély vízmosás által keletkezett terrasse-magaslaton, melynek neve Petris, azaz köves határ, 1904 július 25-én őstelepet fedeztem fel. A 7—8 m. vastag dacittuffa padokból álló partomladékok a telep keleti és déli oldalának sziklaerőd jellegét kölcsönöznék. A telepen bronzkori leleteken kívül egy római major maradványai s ezek között római edénycserepek is lelhetők.

5. *Girolt* (Szolnok-Doboka m.). A községtől északra 1650 lépés távolságban, a girolti patak jobbparti, keletre néző alacsony terrasseán bronzkori őstelepet találtam 1904 július 26-án. A telep a patak és egy oldal-csermely összeszőgellése között fekszik a *Beczi rétje* átellenében. Mint az erdélyi őstelepeink legtöbbjén, úgy ezen is megvetette lábát a római gyarmatos, mert a szántón heverő épületkő töredékek és római edénycserepek szerint itt is tanya volt.

6. *Bábolna hegyi őstelepe* (Szolnok-Doboka m.). Alparét községtől délre emelkedik a történelmileg nevezetes 695 m. magas Bábolna (Bábgyi) hegy, melyről geológiai tárgyú közleményeikben dr. Koch Antal³ és dr. Mártonfi Lajos,⁴ Szolnok-Doboka vm. Monographiájában⁵ pedig Kádár József is megemlékeznek, mint őskori cseréplehelyről. A hegytetőnek kétségtelenül prehisztorikus telep jellegét 1905 szeptember 17 és 18-án állapítottam meg a hegyplateau keleti szélének 2 keskeny terrasseán a külsejükön feketeszínű és ujjbenyomatos díszű edénycserepek tömeges előfordulását észlelve.

¹ Az új speciális térkép (1 : 75,000) Zone 18. Col. XXIX. Kolozsvár.

² Ősemléktani adatok Erdélyből. Az Erdélyi Múzeum *Orvos-természettudományi Értesítője*. 1901. 25. l.

³ *A M. Kir. Földtani Intézet* 1885. évi Jelentésében. pag. 68. IV. Alluvium.

⁴ *Orvos-természettudományi Értesítő*. Term. szak. XIII. köt. (1891.) 157. l.

⁵ II. kötet 3—4. lap.

Ilyenek a hidegszamosi Várhegy¹ és a várfalvi Füttyer² jelentékeny magasságú őstelepek keramikájának és egyben kultúrájának is teljes analogiáját mutatják.

Mezőség. 7. Szent-Gothárd (Szolnok-Doboka m.). A falun átvonuló állami úttestnek 1904 évi július havában végzett feltöltése végett a szükséges földmennyiséget az út nyugati oldalán lévő háztelkekről vették, hol a völgy talpát szegélyező első terrasse oldalába bemetszéseket vágtak. Szerencsémre éppen ez időtájt (2-án és 3-án) a czegei tó környezetének tanulmányozása közben Szt.-Gothárdon jártam s a friss földmunka helyén 1.2 km. hosszúságú területen egy érdekes, bronzkori telepet észlelhettem. Ugyanekkor innen sok szép lelet is került birtokomba. Már ez alkalommal is kiemelem azt a tényt, hogy 5—6 évvel ezelőtt még a czegei tó tükre ideig ért és a tó vizét a földpárkánytól csak az úttöltése választotta el.

8. Magyar-Palanka (Kolozs m.). Innen dr. Mártonfi Lajos közölt 2 kőszerszámot,³ magam pedig ismét egyet és cseréplelő-helyet.⁴ Ezekkel kapcsolatban már jeleztem is, hogy ez adatok őstelepre engednek következtetni. Azóta még egy kőeszköz jutott gyűjteményembe s 1906 szeptember 3-án, midőn itten újlag megfordultam, biztosan megállapítottam a telepet az árkokban talált ősemberi leletek alapján. Ez árkokat 1906 év tavaszán vágják. Észleleteim szerint a községen átfolyó patak kétoldali lejtőin, így a vajda-kamarási, templom- és főutczában, a korcsma körüli telken mindenütt láttam őskori cserepeket és csontokat.

9. Mocsi „Ocolis telep“ (Kolozs m.). Dr. Tóth Mihály leírja az itten talált bronzleletet és cseréptöredékeket,⁵ melyekből arra a feltevésre jut, hogy e helyen, a bronzkor végén vagy inkább a vaskor kezdetén, nem csak egy fegyverkovács tűzhelye, de kiterjedtebb lakótelep lehetett. E közlés nyomán 1906 szeptember 4-én felkerestem a helyet, mely Mocstól É.-k.-re az Ocolis nevű völgyben fekszik s itt a gyekei út baloldali szántóin nem vaskori, hanem bronzkori telepet találtam. Rövid ismertetését is adtam.⁶

10. Köteland (Kolozs m.). *Mányik* telep. A községtől D-dny.-ra 1.5 km. távolban, a Mányik nevű határban egy sóslapály felett emelkedő dombtelepre bukkantam 1903 június 28-án, hol az őskori cserepek egész tömege hevert a szántók felületén. A hely Bogdánfi Gábor esztényi birtokos tulajdona. A telep kora a leletek átvizsgálása után állapítható meg.

11. Boosi telep (Kolozs m.). A boosi vasúti órháztól jövő szekérúton a faluba aláereszkedve, a patak jobbparti dombjain, az utca kétoldali árkaiban különféle korból eredő leletek fordulnak elő. 1903 márczius 25-én tett utamban őskori és római cserepeket észleltem; május 10-én pedig Mártián Gyula honvédszázados társaságában XIV-ik századbéli csontváz-sirokat bolygattunk meg ugyanitten.

12. Mező-Szopor (Kolozs m.). E község Mezeristye nevű határában, a Szoporból Őrbe vivő szekérút jobboldalán egy 10 méternyi magas

¹ Erdélyi Múzeum. 1903. 91. l.

² U. o. 93. l.

³ Földtani viszonyok és történelem előtti idők nyomai a Mezőségen. Az Erdélyi Múzeum Orvos-természettudományi Értesítője. Term. szak. XIII. köt. 1891. 155. l.

⁴ Ősemberi adatok Erdélyből. U. o. 1901. 39. l.

⁵ Természettudományi Közöny 1878. 326. l.

⁶ Mezőségi Hírlap 1906. 4—6. sz.

terrasse szántóföldjein 1907 június 24-én őstelepet fedeztem fel, melynek bronzkori cserepein kívül a római kultúra emlékei is lépten-nyomon megtalálhatók. Éppen a telep alatt az út balfelén buzog föl a Tyiszêlicza nevű bővizű forrás, mely régesrégen tová szélesült.¹

Torda vidéke. 13. *Szind* (Torda-Aranyos m.). Vágottkői őstelep. A tordai hasadék közelében, a Szindre vezető szekérút mellett fekszik a *Vágottkő* nevű római kőbánya.² Ennek közelében, de már a szindi út jobb oldalán, egy igen szép lankás lejtőjű szántón őstelepre akadtam 1907 május 19-én. A telep alsóbb részein őskori, a magasabb helyeken római cserepek vannak nagyobb mennyiségben.

Marosvölgy. 14. *Tartariai őstelep* (Alsó-Fehér m.). A tordosival és az alvincz-goblii telepekkel teljesen analogus neolitik-kori nagy telepet kutattam fel 1906 július 15-én a tartariai vasúti őrház átellenében, a Maros balparti mocsár és a vasút között fekvő terrasse szántóföldjein. E gazdag telep jellemző tulajdonságai: a sok csiszolt kővéső, obsidián szilánkok, talpcsőves edények és festett keramika.

15. *Aranyi őstelep* (Hunyad m.). Az aranyi augitandesit-hegykúp körül előforduló őskori cserepek a régészeti irodalomban már régen ismeretesek anélkül, hogy valaki a lelőhelyet telepnek elismerte volna. 1903 augusztus 31-én átvizsgáltam a hegynek déli és délkeleti részeit s a kőbányászat törmelékei között nagyszámban talált leletek alapján a helyet határozott őstelepnek minősíthetem. Éppen a teleppel szemben a Sztrigy folyó torkol a Marosba.

Orosz Endre.

¹ Dr. Papp Károly és Pazár István. A Mezőség vízhiányának orvoslása. Különlenyomat a Bányászati és Kohászati Lapok 1907. 19. sz.

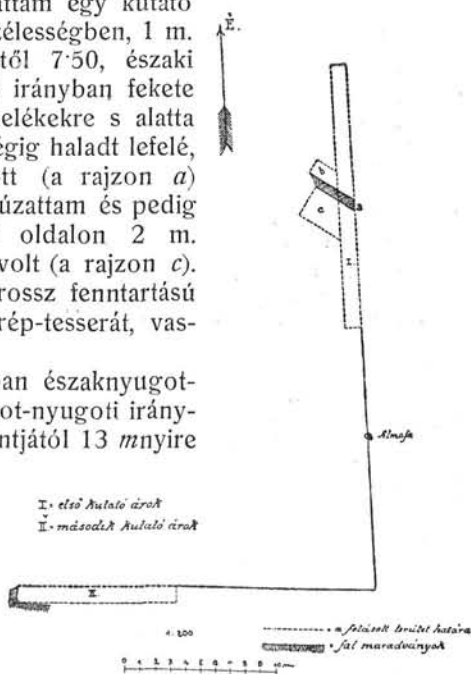
² Téglás Gábor. Római kőbányászat a tordai hasadék keleti torkolata felett. Archaeologiai Értesítő. 1889. 289. l.

Porolissumi ásatások.

1907 augusztus havában a régi Porolissum helyén rövid ásatást végeztem. Sokkal fontosabbnak tartom Dacia római kora szempontjából ezt a helyet, semhogy kötelességemnek ne ismertem volna végzett ásatásomról promemoriát készíteni. Nagy örömmre szolgál, hogy e fontos lelőhely szakszerű föláthatását Szilágy vármegye segítségével ez idén végre megkezdhette az erre legilletékesebb faktor, az Erdélyi Nemzeti Múzeum érem- és régiségtára s így remélhetjük, hogy nemsokára nagyobb világosság derül e hely multjára. Óhajtom, hogy az ásatások jelenlegi vezetőjének s általában a szakirodalomnak minden mozzanat rendelkezésére álljon s ezért közlöm az említett promemoriát.

A Pomet-hegy legmagasabb pontjától — melyet a nép Beszerikuce névvel nevez — keletre, mintegy 100 lépésnyire van egy almafa. Ettől az almafától északra 7 m. távolságban húzattam egy kutató árkot 17 méter hosszúságban és 1 m. szélességben, 1 m. mélyre. Ennek a közepe táján déli végétől 7·50, északi végétől 9·50 méterre északnyugat-délkeleti irányban fekete humusrétegben kő-, tégl- és cseréptörmelékekre s alatta falra akadtam, mely körülbelül 1 m. mélységig haladt lefelé, alatta pedig vörös agyagréteg húzódott (a rajzon *a*) Ez alapfalnak két oldalán újabb árkokat húzattam és pedig az északi oldalon (a rajzon *b*) a déli oldalon 2 m. széleset, mely utóbbinak hossza 3 méter volt (a rajzon *c*). A déli árokban 2 kulcsot, meglehetősen rossz fenntartású 4 drb érmet, 1 drb orsópörgettyűt, cserép-tesserát, vasszegeket és üvegtöredékeket leltem.

Az almafától délre 9·70 m. távolságban északnyugotnyugoti irányba fordultam és ez északnyugotnyugoti iránynak az északi iránynyal való találkozási pontjától 13 mnyire egy másik 10·40 m. hosszú kutató árkot készítettünk 1 m. szélességben. Ezt az árkot a meredek hegyoldalba vágtuk s ennél fogva míg déli végén csak 20 cm., addig a nyugaton már 180 cm. mély volt. Tégl- és cseréptörmelék; sok kő és ezek közt vasszegek, üvegtöredékek és egy bronz-gyűrű kerültek elő ebben az árokban s e leletek között különösen a T alakú vasszegeket óhajtom jellegzetességük miatt kiemelni. Az árok nyugoti végében egy alapfal részleteire bukkantunk, de ennek napfényrekerültekor el is telt az az egy nap, a melyet e kutatásokra szentelhettem. A kutatások alatt előkerült leleteket özv. báró Wesselényi Bélánénak adtam át, a ki máris sok érdekes régiséget őriz Porolissum területéről.

A porolissumi ásatások alaprajza.

Gróf Teleki Domokos.

IRODALOM.

Árpád és az Árpádok. A honfoglaló fejedelem halálának ezeréves fordulóján tartott ünnepek elmúltak s a mai kornak rohanó fia tovább kereng Madách vásárjában. Az ünneplés zaja elcsitult s a ritka alkalom keltette érzés eltűnt, sőt a nagy többségben az akkori érzés emléke is halványulóban van. Siető korunk s ez eléggé rosszul van, nem szeret a múltba visszaneézni; felejt, hogy *a jövő a multon épül s az emlékezeten.* Úgy látszik, e terjedő rossz szokás szinte általánossá lett, mintha multunk sem volna, melynek varázsa révedezésre, tanulságai okulásra, erényei nemzeti öntudatra serkentethetnének. Pedig Európa mai területén egyetlen nemzet sincs, melynek története ezer éves alkotmányt, az alkotmány védelmében annyi erőt, kiépítésében annyi bölcseséget és annyi kitartást mutathatna, mint Árpád nemzete. A honfoglaló *büszke és szabad* magyar új hazájába magával hozta politikai érettségét, kész miveltségét, művelődésre hajló szelleml és bajt álló testi erejét. Ez a valóság egymaga föl-emelheti lelkünket, hogy továbbra is *büszke és szabad* magyarok akarjunk maradni. Valósággal meglepő, hogy a népek kohójából kicsiny számban idejött magyarság nemcsak megmaradt, hanem megsokasodott és saját erejével tartotta meg szabadságát azon a területen, mely előtte a *népek temetője* volt. A történeti kiválásnak ily romolhatatlan öntudata szól felénk abból az emlékműből, mely Csánki Dezső szerkesztésében s a Franklin-Társulat kiadásában Árpád halála ezeréves fordulójának *irodalmi* emlékeül nemrégiben megjelent. Mintha megint az irodalom járna elől és mutatná a politika útját, mint annyiszor zivataros történetünkben, Árpádnak először az irodalom emelt maradandó emléket. A nemzet követni tartozik ezt az útmutatást. Meg kell értenie Csánki panaszát, hogy a *nemzeti érzés halványulása nagy veszélyekkel fenyeget*, de meg kell értenie tőle azt is, hogy *a mult hagyományainak értékét ismerők új honfoglalásnak szükségét érzik*, meg kell értenie végül azt is: hogy *védő határainkon kívül csupán a magunk erejére vagyunk utalva.* Gr. Zrinyi Miklós igéje, ezeresztendő multunk tanulsága száll felénk a szerkesztő intelméből. Viszont a nemzeti érzés lobogása, az új honfoglalás egyik cselekedete s a magunk erejének meglepő eredménye szól hozzánk ebből a könyvből. Mert ez a könyv maga is cselekedet. Arra tanít, hogy a XX. század tudományának, műveszi képességének, ipari fejlettségének színvonalán állunk s a saját erőnkben s a magunk tehetségével tudunk nemeset és szépet cselekedni, ha akarunk. Ezt a könyvet tudományos irodalmunknak kiváló képviselői írták, művészeink díszítették és saját iparunk állította ki. Árpád és az Árpádok a honfoglaló ősök világában elevenül meg benne, a mennyire ma ez a történet visszaidézhető. Monografiák sorozata, de azokat a szerkesztő szerencsésen foglalja egybe, hogy képet

adjanak mindenről, a mi e korra bennünket érdekel s a mi pragmatikusan megírható. A történeti előadásnak keretet, az akkori világ megismerésének alapot s a kornak külsőségei által jellemző illusztrációkban hűséget biztosít művészeink és iparosaink készütsége és képzelő ereje. Tartalma szerint értékes, megjelenésében díszes, minden részletében sajátunk ez az irodalmi emlékmű. Kivánatos azonban, hogy ne csupán díszmű gyanánt kerüljön könyves-asztalunkra, hanem egyszerűbb és olcsóbb kiadásban is, mert csak így terjed széles körre és csak nagy elterjedésében viheti szét és ültetheti el az egész magyarság közt *a mult hagyományainak értékét.*

—rd—

II. Rákóczi Ferencz. Írta *dr. Márki Sándor.* I. kötet. 646. I. Budapest, 1907. Magyar Történeti Életrajzok. XXIII. évfolyam.

Kedvez-e korunk a nagy embereknek? Úgy hiszszük, hogy nem. Elmúlt az idő, mikor a korszellem megértette, hogy Carlyle joggal keres hősokeket a tömegekben, Emerson hasznot az emberi szellem képviselőinek cselekvésében. A mai emberek *kis filozófiája* — értvén e szókon az önálló, önmagáért való bölcséleti rendszerekből a közhasználatba átment könnyed filozófiai elveket — nem keresi, nem érti meg, nem is termeli a nagyszabású egyént, hanem a tömegekért lelkesedik, a sok ember természetrajzát és történetét keresi, megunta a merő analízist és összefoglalásra vágyódik. A történetírás anyaga az átalakulás kűszöbéhez jutott, holnap nemcsak másként, hanem *egész* másként fognak írni. Felmerül tehát a kérdés, hogy az átmenet mai pillanatában helyes-e, jó-e, hasznos-e, ha életrajzokkal, az egyén gondos elemzésével állunk elő, ha a néhai tömeg cselekedetét, mikor mai utóda uralomért harcol, az egyén alá rendeljük: nem volna-e észszerűbb, gyümölcsözőbb az ismeretlen jövődő elébe sietve a hősokek kultuszát már most félretennünk? A felelet nagy ítélő erőt igényel. Egyszerű, hiányos készütségünk miatt csak arra mutatunk rá, hogy a kornak különös, ugynevezett megelőzése nem rokonszenves vagy gyakorlati előttünk: érdekes, de értéktelen. A dolgokat úgy kell venni, amint vannak s a dolgok lényege mindenkor úgy igaz és helyes, ha minél kevesebb jóslatszerű, előlegezett, rejtelmes van bennük. Mindennek és mindenkinek helyén kell lennie, nem késve, nem sietve. Az életrajz ma még szükséglet, bennünk gyökeredzik, igyekeznünk kell tehát, hogy a nagy hősokek rajzával elkészüljünk. A régi eszméből ott könnyű az új eszmébe való átfejlődés, a hol a régi minden erejét kifejtette, minden munkáját megoldotta. Azok a társadalmak fognak a kollektívizmus rejtelmes viszonyaiba a legkönnyebben illeszkedni, melyek a XIX. század küzdelmeiben és következményeiben teljesen elmerültek. Az egyéni történetírás ott módosul egyszerűen és símán a kollektív történetévé, a hol az életrajzok nagy tömegéből máris észrevétlenül lép ki a tömeg.

Márki Sándor érdemes munkáját tehát úgy kell fogadni, mint egy régi hiány időszerű pótlását. Szinte ámitásnak látszik, mégis igaz, hogy Rákóczinak eddig nem volt életrajza, holott vonzó és nemes egyénisége, a legmocsoktalanabb minden között, szomorú és tanúságos szabadságharcza, a legszívósabb és leghosszabb minden magyar között, igézetes hatást gyakorolt. Apró-cseprő értekezések, nagy bőségű monografiák felhalmozták a nyers anyagot, de a holt Rákóczinak újból meg kellett jelennie az események díszletei között, hogy életrajza megszülessék. Thaly Kálmán adóssága volt: élete egész szorgalmas munkájával mintegy hallgatag nemzeti monopóliumot nyert hozzá. A mihez azonban állandóan készülődünk, soha végire nem jutunk. A hű krónikásban a részletek halmozódása agyonnyomta a koncepczió érzékét, a bámulat a bátorságot, megismerés a kritikát, az idő a rugalmasságot. A Történelmi Társulat hiába hirdetett ismételten pályázatot. Meddő maradt. Ilyen előzmények után Márki Sándorban találta meg azt, a ki a pályázat szellemében, az ifjúság és művelt közönség számára Rákóczi alakját megrajzolja. Dózsa György és forradalma, a 48/49-es szabadságharcz történetírója méltán hivatott volt e választásra: a mai idők felfogásának és tudományának letéteményese, a revolucziók „szakértője“, tárgyilagos elmélkedő és stilsztikai erőfeszítésre vágó, szive és elméje szerint tehát egyaránt méltó e nagy és nehéz feladat keresztülvitelére. Áttanulmányozva a 646 oldalra terjedő vaskos I. kötetet, azt találtuk, hogy megbízatásának az adott korlátok között úgy felelt meg, amint azt remélték és elvárták tőle.

Az I. kötet Rákóczi pályáját az ónodi országgyűlés küszöbéig tárgyalja, a végzetes küzdelem legvégzetesebb fordulataig. Feltáru előttünk egy vonzó és szomorú életpálya, egy gögös és lealázott nép, egy regényes, de kapkodó küzdelem. A bánatnak és szatirizálhatónak oly síralmas vegyülete, hogy vezért, népet, küzdelmet egyaránt a szó nemes értelmében *humorosnak* nevezhetünk. Gyönyörű tárgy, regény- és történetírónak egyaránt. A munkára Márki Sándornak tehát nem lehetett panasza. Érezzük is mindvégig, hogy szívével csüggött anyagán, az elfojtott pathosz, a lefokozott szeretet ködlik a sorok között messze, titkosan. Meg kell mondanunk magyaránt, hogy Márki szava tulajdonképen hidegen és ízlésesen hangzik. Nem árulja el érzéseit, óvatosan ügyel a történetírói tárgyilagosság törvényeire, mert ez a kötelesség, az előírás. Pedig az objektivitás tulajdonképen az előkészület, az anyaggyűjtés, a kritika az ítélet összerakásáig szükséges, a kimondás úgy szép, ha az alanyiség egész szenvedélye csillog és lázong a szavakon. De mégis, mint minden tárgyilagosság, mely személyekre és nem dolgokra vonatkozik, Márki tárgyilagossága se zavartalan. Egy-egy útalás, a sorrendnek egy-egy sajátos alkalmazása és főleg az anyag szemelgetése mindenütt árulkodik, ahol azt szívünk megkívánja. Tudomá-

nyos ésszel van írva, de művész lélekkel van elgondolva. Igazat ír és igazat éreztet. Az adatok sűrű alkalmazása és az események egyszerű felsorolása van a fejezetben, mégis oly elfogódva olvassuk, mint a regényt és szívszorongva várjuk a végét annak, amit már mind igen jól ismerünk. Például bár néha homályos és nehézkes, mégis mily drámai erővel, megrázó művészettel hat a börtönből való szökés és a lengyelországi bűjdosás elbeszélése. Gyönyörű „A nép behívja Rákóczit“ című fejezet kiindulása. A kormány elrendelte a nép összeírását. Azt várjuk önkénytelen, hogy Márki a krisztusi hasonlatot alkalmazza. Nem adja el ugyan objektivitása hitelét, de a hasonlat mégis megszületik idézetből. „Nagyfontosságú ez az összeírás — jegyezte meg mindjárt akkor Szakáll Ferencz kolozsvári polgár. Távol legyen, hogy Rákóczit a Krisztushoz hasonlítsam; de ugyanakkor, mikor Krisztus született, összeírás volt Zsidóországban és azalatt jött a szabadító, a világ megváltója.“ A mondatok az idegen ember mondatai, de a suggesztió, mely belőle árad, a szerzőé. Alig-alig találunk helyekre, ahol Márki a maga nevében szólana és a maga kizárólagos hitére támaszkodnék. De ezt a hitet a kortársak magán és hivatalos kijelentésein keresztül mégis valósággal ránk ontja. Barát és ellenség szavaiból épül fel a könyv filozófiája. Sehol sem ítél az erdélyi politikusok megbízhatatlansága, önzése, érzékenysége és rejtett lelke felett, mégis előttünk áll valamennyi vád. Sehol sem bírálja Rákóczi hadvezéreinek ügyetlenségét, engedetlenségét, veszekedését, mégis elítéli őket levelek, támadások, Rákóczi és az ellenséges vezérek nyilatkozataival.

Rengeteg anyagot kapunk a műben, még arra is jutott idő, hogy a nyers anyag biztosabb, pontosabb legyen, de minden él, beszél, mozog benne. Drámai erő van adataiban, életet lehelnek, érdeket keltenek. Van művészi kísérletük, az érzéseket, szemléleteket, vágyakat, reményeket is elbeszélük. A modern, pozitív adatfűzés korában szinte váratlanul előre bocsátja bevezetesképpen Rákóczi életének törekvéseit: „Pro deo, patria et libertate.“ Csak azután következik az igazi kezdet. Így leszünk figyelmissé arra, amit szó ki nem mond, hogy a szívnek is végig kell futnia a betűk hátán. Majd minden mondata úgy van szerkesztve, hogy az adat szubjektív sugalással hasson. Mily igaz, igazságos, sokszor kegyetlen és zord ez a belsőből kiáradó lényeg. Minden ember, minden küzdelem eseményeit és hibáit világosan és láthatóan hordozza. Sehol nincs torzítás vagy eszményítés. Úgy jelennek meg és úgy hatnak, mint a kortársak látták egymást sokféle szemükkel. Vajjon másként láthatjuk-e mi? Nem, csak másként ítélnhetünk. A gyermek Rákóczi közvetlenül és emberien fejlődik előttünk anyja és a kurucz király, a jezsuita atyák és tanulmányok között. Alig rendszeresebb, kevésbé terjedelmes tanulások után várja az élet kisszerűségével és fűszereivel. Kártya, udvarlás, útazás, fejedelmi büszkeség, okos házasság, felületes

életcél között a puha szívben bizonytalanul kering két főérzése: a népe iránt érzett kötelesség és a vallásos buzgóság. Egy kedvezőlen fordulat és mindakettő elpusztul, egy tartalmas változás és mindakettő a bűn korlátai mellől magas régiókba emelkedik. Jön a komoly küzdelem. Az aggodalmas, szerencsétlen kezű, mint tisztultabb lelkű fejedelem alakulása. Csalódás és imádat között halad útja. A bánat nemesít, a tisztelet kötelességtudóvá tesz. Pontosan és részletesen tárul fel előttünk lelkének szélesbülése, harczainak természete. Kevesebb fény, mint gondolnánk, de annyi árny, a mennyit az igazság követel. Sajátságos ellentétek ráznak meg bennünket. Rákóczi a hűség típusa a forradalom iszonyatai között, szervező tehetség az általános dekompozíció idején, békeszerető a sűrű harczokban. És ez ellentétekben hányódik környezet és cselekvés egyaránt. Engedetlen rajongók vannak a fejedelem körül, elveszett csaták a fényes csetepaték között. Az egész harcz tulajdonképpen lassú közeledés a lengyel szabadság felé az alkotmányos erő keresése közben. Nyugodt lélekkel elmondhatjuk, hogy Márki mindent elbeszél, a mi lényeges, de a természetesnek és összefüggésnek olyan erejével és igazságával, amely megnyugtat és kibékít. Előttünk folyik az élet, olyan, amilyen és mikor tudomásul vettük, hogy e drága szabadságharcz emberei is nagyon gyarló emberek voltak, azzal gondolunk rájuk, hogy szeretetünket még jobban megérdemlik, mint mikor kevésbé emberien állottak előttünk. Mert mi az igazi nagyság? Az, hogy a gyarlóságok erényekké nőnek.

Nincs történeti könyv, mely annyi korabeli idézettel, kortársnak kortársára tett megjegyzésével szolgálna, mint a Márkié. Néha a homályig, a fásasztásig pazarló a tudása. Nem csodálkozhatni, ha megoldja a nehéz feladatot, — nehéz feladatot csak szabálytalansággal lehet megoldani, — hogy megrajzolja a kor emberét, a ki különbözik tőlünk és megrajzolja azt az embert, a ki velünk egyforma. Megértjük, hogy miért harczol a kurucz kurucz módra, miért diplomatizál Rákóczi a végletekig, miért keres garanciákat csökönyösen, miért őrzi fejedelmi címeket aggodalmasan, miért nyargal a felkelők politikája szörszálhasogatáson, megértünk mindent, mert látjuk a kort, a lelkét, annyira, hogy sokszor a cselekvést alig különböztetjük meg az eseménytől. A történetíró tügyesen a háttérbe vonul. Aztán egy ókori vagy angol analógia lassan közelebb hozza az író olvasóihoz, célzásokat tesz a mai állapotokra és észrevétlenül a múlt emberét ide teszi a maiak közé. Sokszor azt hisszük, hogy a magunk koráról van tulajdonképpen szó. A mai hírlapok, politikai ökleldzések, társadalmi cselszövések hangjait halljuk. Amint a közbeiktatott családi és közéleti részletek, szokások és intézmények a korrajz hűségét erősítik, éppen úgy a karlsbadi kúra, pezsgő, kártya, főispáni beiktató, sok-sok szónoklás, nemzetiségi kérdés érintése élesztik illúziónkat, hogy a XVIII. század első évtizedének emberét igazi testvérünknek nézhetjük

A sok részlet, az anyaggyűjtés nábobai gazdasága így fűződik össze múlttá és életté, egy szerves egészzé világos, kétségtelen képben. Minden oldalról észrevehetően látjuk a kort és embereit. A fővilágítás, a legnagyobb súly, a felkelés közjogi felfogásának és harci modorának megrajzolására esik. A béketárgyalások, kiáltványok, politikai értekezletek és nagy csaták, a stratégiai tanulságok rendkívül pontos és áttekinthető méltatásban részesülnek. Mintha dicséretnek és gáncsnak egyaránt teljes anyagot kellene szolgáltatni, hogy a tárgyilagosságon semmiként csorba ne essék. Azonban bizonyos, hogy az író e helyeken lép ki olykor-olykor a háttérből. És oly szívesen biztatnók, hogy még közelebb lépjen szemünk elé.

Márki az ifjúságot és nagyközönséget tartotta figyelme előtt, melynek írnia kellett. Ez sokat tesz érthetővé, a min másként csodálkoznunk kellene. Hogy egyebet ne említsünk, bizonyos részleteket ismét, túlságosan elapróz, olyan dátum-összefűzéseket csinál, melyek különben feleslegesek volnának. Viszont nem csodálkozhatunk azon, hogy más-nemű olvasóiról sem feledkezett meg. Az általános kérdéseket (Rákóczi és a nép, Rákóczi és a nemzetiségek) összefoglaló fejezetek nagyon tömören, essay-szerűen íródtak. Csak a szakemberek élvezhetik kellőképpen. Az egésznek szelleme és tanulsága, magas színvonala és meleg előadása azonban mindenkinek szól, mindenkit illet. Kimerítő és gondos megállapítás, világos és tetszetős elrendezés, érdekes és élvezetes elbeszélés kér dicséretet mindenütt. Élvezettel és haszonnal forgattuk lapjait. Talán közel járunk az igazsághoz, ha minden olvasójáról hasonlót tételünk fel. A könyv bizonyára a tanítás és gondolatébresztés jó eszköze lesz. Meg vagyunk győződve róla, hogy a ki Rákóczit és forradalmát alaposan és szórakozva akarja megismerni, Márki könyvéből megismerheti. A ki Rákócziért lelkesedik, ebből a könyvből a lelkesedés új elemeit merítheti. Mikor irodalmunk ezzel az értékes művel gazdagodott, talán természetesen ébred bennünk az a mohó vágy, vajha akadna egy Macaulay, ki e könyv befejezése kapcsán egy hallhatatlan essayben áldozna dicső nagy Rákóczi jelentőségének. Jó életrajz és jó essay illeti meg az ily nagyokat. Mindenként kötelességünk azonban, hogy köszönetet mondjunk Thaly Kálmánnak, a ki Márki Sándorra irányította a Történelmi Társulat figyelmét, a Történelmi Társulathoz, hogy ezt az intelmet megfogadta és legfőképpen Márki Sándornak, hogy a feladatot végrehajtotta dicséretre és elismerésre méltó fényes tudással és izléses eszközökkel.

Knr.

Az Alsófehérmegyei Történelmi, Régészeti és Természettudományi Egylet XIV. Évkönyve. Szerkeszti *Kárpiss* János, titkár. Gyulafehérvár, 1908. 8r. 122, 2. l.

Rokon intézményeink jelentéseit mindig szívesen látjuk, mert bennök ama munka eredményeit kell látnunk, mely arra van hivatva, hogy tudo-

mányos életünkbe több nemzeti tartalmat vigyen és komolyabb irányt teremtsen. Közgyűjteményekkel kapcsolatos ily egyesületek jelentései és évkönyvei pedig különösen azért válnak ki, mert minden egyes alkalommal azt igazolják, hogy a rajtok épülő tudományos munkálkodás mindig elválik a diétáns vagy másodkézből dolgozók munkájától. A gyűjteménynek s a benne folyó komoly munkának mindenütt ez a jellemvonása és mindenütt meg van ez a viszony a gyűjtemények és a tudományok állása között.

A most szóban forgó *Évkönyv* dr. *Reiner* Zsigmond emlékéért újítja fel s érdemeit méltatja. *Imets* F. Jákó a régi Fejérvár fekvése és részei *Avéd* Jákó Gyulafehérvár eső viszonyai cz. és dr. *Cserni* Béla két dolgozatát foglalja magában a hivatalos részen kívül. Az utóbbiak közt az egyesület és a vele kapcsolatos múzeum és gyűjtemények jelentéseiben a folyton új és egyre régi csöndes panaszok ütnek meg fülünket. Ezek részint anyagi, részint személyi kérdésekre vonatkoznak s általában közös bajainkról szólnak. Teljes szívvel kell méltányolni dr. *Cserni* Béla törekvését, hogy maga mellé segítőtársat óhajt állítani és panaszát afőlött, hogy ez nem sikerül. Megszívlelendő, mit az *Évkönyv* nyújt. Szakosztályunkat és múzeumunkat főként dr. *Cserni* két dolgozata érdekli, az apulumi maradványok ismertetésének tizenötödik közleménye és Bethlen Gábor vízvezetéke. Az első, ami a jelentést magát illeti, az kissé vázlatos. Több alapfal fényképe helyett szívesebben látnánk a főbb építészeti és szobrászati tárgyak fényképét. Jó volna, röviden indokolni, hogy az egyes helyiségeket miért tartja annak, aminek állítja? Az ásatónak lehetnek erre olyan indító okai, melyeket más nem ismerhet. Például a leírások és alaprajzok után az I. táblán egyetlen helyiségre sem lehetne azt mondani, hogy a fürdőhöz tartozott. Sőt amíg a *D* ki nincs kutatva, nem is mondhatunk többet, mint azt, hogy itt nagyobb-szabású középülettel vagy középületcsoporttal van dolgunk. Rendeltetésének megállapításakor — annak idején — jó lesz figyelmen kívül nem hagyni, hogy az épület két egymástól távol eső pontján nagyobb mennyiségű pénzt találtak. Egyelőre azonban várjunk a részletekre. Meglepő jelenség a *q*-nál említett sirláda s éppen azért szeretnénk róla is többet tudni, mint a füstöt elvezető szerkezeetről; nehéz eldönteni, hogy a kettő közül igazán melyik izgatóbb kérdés. Csak az nyugtat meg, hogy az ásatási napló pontosan volt vezetve s amikor arra kerül a sor, mindent hiven meg lehet majd találni.

Nem éppen jelentős dolog, de ne maradjon említetlenül az sem, hogy sajtóhibák akadnak. Olyanok is, melyek miatt nem tudjuk, — daczára a többszöri említésnek — hogy vajjon már az 1907-ik évi ásatások eredményei is itt vannak-e? Ne ejtsen tévedésbe senkit az, hogy a 43-ik lapon a vastárgyak közt *bonczoló* eszköz fordul elő *ponczoló* helyett. A 47-ik lapon közölt felirat 6. és 7. sorában mindenestre FRUMENTARIVS állott; nevét azonban a közlés alapján nem igen lehet megállapítani. Annyi bizonyos, hogy ez a felirat nem támogatja azt a feltevést, hogy itt fürdővel van dolgunk. Sőt a palaestra mellett sem nagyon érvel.

Ellenben valószínűleg fürdő volt a *katonai gyakarlótéren* talált épülettömb, melynek azonban csak egy része maradt meg. Ennek a területnek az érdekességét emeli, hogy a két rendbeli római építkezés alatt őskori, felette népvándorláskori leletek vannak. Várjuk ezek közlését és különösen annak ismertetését, hogy a négy réteg kiásatásának meglehetősen nehéz feladatát milyen fogásokkal oldotta meg.

Külön czikk foglalkozik a *Bethlen Gábor-féle vízvezeték* maradványaival. Adatait a római régészettel foglalkozó annál kedvesebben veheti, mert más-hol is lehet példa arra, hogy római vízvezeték maradványait a későbbi korban felhasználták. **Dbd.**

Koronghi Lippich Elek: A művészetek és a stílus. Budapest, 1908, 8r. 42. l.

Ez a kis füzet a *Magyar Iparművészet*ből külön lenyomatként 300 példában jelent meg, de könyvtárusi úton nem kapható. Pedig kár, mert az ilyen gondos és ízléses kiállításban megjelenő füzet már külsőségeiben is példaként hathatna könyveink kiállítására. A föltűnés keresése, a szokatlan hajszolása és az új kimesterkedése miatt könyveink külsejében, általánoságban szólva, alig van stílus, tehát az, miről ez a könyvecske szól. Az egyén önzési viszketege, melyet művészetünk stílustalanságának egyik okául állított fel, megmagyarázható a tömegnek egyesekre való bomlásával, miben ugyan e jelenségnek másik okát találja meg. A kettő, bár másnak és másnak látszik, lényegében azonos. Mert az egyén akkor és ott szabadul ki egészen a maga szabadjára, a mikor és a hol az összes, tehát társadalom, nemzet, emberiség maga is széthull. Erős fejedelem uralkodása alatt minden oligarhiának vége. Együttartó eszme, együttérző szenvedély, közös gondolat, összefoglaló vágyak, mindent eltöltő nagy törekvés, tehát valamely eszmény vagy cél uralkodása idején az egyén sohasem érvényesülhet másként, mint amaz eszmény vagy cél szolgálatában. A nemzeti művészet akkor emelkedik magasra, mikor stílusra tesz szert, ez pedig csak akkor történhetik, mikor minden művelőjét, mestert vagy kontárt, a nemzeti lélek fog össze. Ez a nemzeti lélek adja művészetje jellemét, vagyis stílusát. Mert a művészet stílusában mindig az illető korszak, annak eszménye, fölfogása, előhaladottsága, tehát lelke jelenik meg, vagyis ez adja meg annak jellemét. Eszmény és összefoglaló hatalma nélkül egy művészetnek sem lehet jelleme, stílusa.

Ha már most megállapítottuk, hogy mai művészetünknek nincs stílusa, azaz jellemző magyar vonása, ebből az a következtetés bújik elő, hogy korunkban s művészetünkben még nincs elég nemzeti tartalom, jelleg, mely mindent egybefoglalva, mindenre ráütné sajátos bélyegét, azaz stílusát.

A multat szeretnék elsikkasztani azok, akik érzik, hogy őket hozzája semmi sem köti. A jelent nem értik meg, mert lelkükből hiányzik megértése alapja: a múlt. Az idegen minták hatnak, az idegen iskolák hódítanak. Így nem terem meg a nemzeti stílus. Az egyén fölül akar emelkedni múlton és jelenen, de eszménye nincs, melyet kövessen: megmarad saját énje bálványozásában. Ha szívről az önzés kérge lekopott s melegítő, lelkesítő hatalmával elfoglalja benne helyét az összeshez való tartozás érzése: meg lesz a stílus is művészetünkben.

TARLÓZÁS.

Hadúr.

Tóth Béla kimutatta *Mende-mondák* című könyvében, hogy a legfiatalabb istenség Hadúr, a kit alig 85 évvel ezelőtt, 1823-ban teremtett meg Aranyosrákosi Székely Sándor éposza. Érdekesnek és említésreméltónak találjuk azonban, hogy ez a név nem a kis székely nemzeti-époszban szerepel először, hanem *német* költő munkájában, és pedig az alemann Aloys Wilhelm Schreiber (1765—1841) egy költeményében, a mely *Hadúr* címmel jelent meg. Mitológiánkhoz természetesen ennek a versnek sincs semmi köze, de a név miatt megérdemli, hogy irodalomtörténeti szempontból megemlítsük.

Hadúr kardját és a kedvesét egy vad, idegen ember („ein wilder, fremder gesell“) elrabolta és a szikla hasadékaiba rejtkezdedt. Hadúr hasztalan keresi ellenfelét, a mig egy jövendőmondó alrúna útba nem igazítja. Kardot is kap ettől segítségül. Az ellenfél fekete páncélban van, dárdáját ijesztően rázza, mint szélvész a fenyőt; de Hadúr bátran vág neki és csapásaitól lehull az idegen sisakja. Vad halálfió vigyorog rá, a mely az újabb kardcsapásoktól hamuvá esik össze. Körülöttük ezernyi lángocska gyúl ki, és mire ezek kialusznak, egy hullaház van Hadúr előtt. A holttestek között, közepén, ravatalon fekszik kedvese. Mikor feléje rohan, a sok holttest mind fenyegetőleg mozdul meg, de alig érinti őket kardjával, mind hamuvá porlanak. Kedvese hideg hulláját is hasztalan csókolgatja, az föl nem éled. És a fájdalom hősünkön is annyira erőt vesz, hogy alétan rogy össze. Mire fölébred, már virágzó kertben sétál. Egy ifjú lány fogadja őt, kedvese, a ki elmondja neki, hogy ez a szerelem kertje, a hol jutalmat nyert küzdelmeiért.

Mindenesetre fölötlő ebben a Lenore-változatban, melynek tárgyáról, úgy látszik, maga Schreiber se tudta, hogy Bürger költeményével rokon, — Hadúr szereplése, és megmarad a kérdés: lehet-e és van-e köze a német románcznak Székely hún-magyar istenségéhez? Az első kérdésre mindenesetre igennel kell felelnünk. Schreiber románcza 1817-ben jelent meg először,¹ tehát hat évvel Székely éposza előtt. A költemény megfordúlhatott Székely kezén is, és a magyar embernek föltűnt a hős nevének magyar etimológiája. Mikor pedig 1822-ben megírja kis époszát, fölhasználja a nevet, a melyet Schreibernél talált

¹ A *Cornelia Taschenbuch für deutsche frauen auf das jahr 1817*. Herausgegeben von Aloys Schreiber groszherzog. Bad. hofrath und historiographen. Zweiter jahrgang. Heidelberg, im verlag von Joseph Engelmann cz. műben név nélkül. Ugyanebben az évben verseinek a gyűjteményében: „*Gedichte. Von Aloys Schreiber* Tübingen, 1817. Bey Heinrich Lauppe“ a 39—43 lapokon. Közölte végül Ignaz Hub románczyűjteménye.

és (mint Tóth Béla is említi, főleg a verselés miatt két *d*-vel) Haddur néven emlegeti a „magyarok istenét“, a kit ilyen szereplésében aztán Vörösmartynál látunk viszont. A ki a költeményt elolvassa, annak bizonyára más analógia is jut eszébe a varázskardon kívül: Hadúr küzdelme a rossz szellemmel, a halállal.

A *lehetség* tehát nincs kizárva. A mivel nem mondjuk, hogy Székely okvetlenül Schreibertől vette a nevet. Hiszen lehetséges, hogy a jó unitárius lelkész egészen véletlenül alkotja meg ezt a perzsa szellemtől és népszerű ördögöktől egyaránt sokat kínzott, úgynevezett ősmagyar istent; így is, úgy is megmarad fejtörőül, hogy honnan vette viszont az alemann költő a *mi* Hadúrunk nevét? Az első és legvalószínű feleletet már említettük: tölünk aligha. Az egész költeménynek a hangulata északi eredetet sejtet. És vagy az északi mondák közt, vagy a török nyelvek etimonjai közt meg lesz a Hadúr is. Mások nagyobb világot vetnek majd erre is, Hadúr német vendégszereplésére is. Mi megelégszünk annak megállapításával, hogy a Hadúr név már Székely előtt is szerepelt és nem tartjuk kizártnak, hogy *A székelyek Erdélyben* szerzője Schreibertől vette a nevet, a mely Vörösmartynál új fogalomként jelenik meg.

* * *

Bajza József *Apotheosis*ához. Bajza egyik legszebb költeményének, az *Apotheosis*nak, melyben tudvalevőleg a lengyelek vesztét siratja, így hangzanak az első sorai:

Nyugosznak ők, a hős fiak,
Dúló csaták után;
Nyugosznak ők, sirjuk felett
Zöldel bokor, virány.

Zöldel bokor, zöldel virány,
Mert vérük öntözé.

Ezeket a sorokat Bajza, kinek szentimentális költészete egészében is német hatásra vall, Aloys Wilhelm *Schreiber* egy gnómájának impressziója alatt írhatta, mely így szól:¹

Das schlachtfeld.

Laszt sie schlummern, hier, die toten,
Wo sie fielen in dem heiligen streit!
Haben sie denn nicht den boden
Durch ihr edles blut geweiht?

Gálos Rezső.

Salamon József levele Szilágyi Farkashoz. Kolozsvár, 1863. november 26.

Irok már az enyedi collegiumot illető kérdésekről, 1. Mohai Károlyról. — Ő a maga kidolgozott cursusát könyv nélkül tudta, azt télben és 7—8-ig reggel a nélkül, hogy gyertyát tétetett volna a kathedrájába, szapora beszéddel leperegte s egész éven át folyvást tanított, mint az Universitasokon

¹ Aloys *Schreiber*, Gedichte. Tübingen, 1817. 461. l.

szoktak, de mivel neki exament is kellett adni, adott ki kérdéseket s azokra rövid feleleteket is, s a juristák ezekből feleltek. Őtet magát jó juristának tartották az együttélők, de illeté rá a mit Bolyairól mondtak volt, hogy mellette a tanítványok oly soványok, mint a háj között ülő vese. Nagyon különöz ember volt házában, öltözetében és egész maga viseletében. Egy tarka lovat tartott és mellé egy lecticát, melyet ő maga szerkezedzett in puncto seti sem volt szorosan lelkiismeretes. Végre a feleségétől is megkülönözve egy betegség után félig-meddig örültség jelei mutatkoztak rajta és ilyen állapotjába halt el.

2. Benke Mihály, tanított Jus Naturae de a kézikönyvre nem emlékszem — írásból tanított, s értelmesen. Kántot ismerte és becsülte. Nagy lármát nem csinált, de az idővel együtt járnai szeretett.

3. Herepei Ádám politikát is tanított és erre a kézikönyve Sonnenfels akkor divatos munkája volt; de használt ő erre másokat is. Herepei kedvelt tanár volt.

4. Mi volt Hegedüsnek a kézi könyve, azt Sz(ékely) Dani sem tudja, de tőlle hallgattak politikát s természetesen szerették.

* * *

Genealogiai adatok a *Bánffi báró család genealogiájához*. Nagy Iván I. 168. lapon I. György fiai közt nem említi Zsigmondot. Id. Szilágyi Ferencz halotti beszédéből a következőket tudhatjuk meg róla: Szülői Bánffi György báró és Wesselényi Zsuzsánna bárónő. Született 1771-ben, tanulmányait a kolozsvári ev. ref. kollégiumban végezte. 1793-ban katonai pályára lépett, először a Splény ezredébe, hol kadét és zászlótartó volt; azután a Mészáros, végül a 7-ik számú újonnan szervezett huszárezredbe, melyekben már főhadnagy volt. Résztvett a rajnai hadjáratban. A Rajna környékén 1797-ben súlyos sebet kapott, de kigyógyult belőle.

1809 június havában Susa mellett halálos sebet kapott, innen Alexandriába vitték, hol 1800 július 15-én meghalt 29 éves korában.

1800 szeptember 28-án halotti beszédet tartott fölötte id. Szilágyi Ferencz, kollégiumi professor.¹

Id. Szilágyi Ferencz halotti beszéde szerint Wass Krisztina grófnő, Kemény Miklós br. neje, leánya volt Wass Dániel grófnak és Way Jndit grófnőnek. — Nagy Iván XII. 81. és 84 l. Way Katát jelöli Wass Dániel feleségének, holott a XI. 83. lapon helyesen írja Vay Katát Teleki Pál nejének.

*

Ádámosi Székely Dániel. Székely Dániel főkörmányszéki fogalmazó 1863 óta kir. kamarai titkár volt.² A szabadságharcz után Nagyszebenben iartózkodott. 1853 febr. 15-én a Salamon József levelének utolsó lapján értesíti Szilágyi Ferencz állapotáról. A telet Szebenben töltötte, hol festő fiát, Bertalant alig menthették meg hét heti súlyos betegség után. A nyári időszakot valamelyik fürdőn kívánta tölteni. Hivatallal nem bajlódott, mert fájt neki a sok gázság, mit rajta elkövettek purificatorium testimoniuma mellett is azért, mivel Dietz Ignác forradalmi szimpátiával vádolva titkon, amit vele sohasem közöltek, vizsgálatol nem indítottak ellene s mégis hét

¹ E beszéd eredeti kézirata a ref. kollégium könyvtárában.

² Nagy Iván, Magyarország családai. X. k. 568 l.

évig nyomták, elmellőzték. E miatt a hivatalnak még gondolatától is irtózott. Panaszol, hogy a szerencsétlen Erdély teli van haszontalan, gyülelész egyénekkel, kik lopják a kasszákat s aztán főbe lövik magokat. Kérdi különben, hogy Nádaskai a dr. Váradai életrajzát miért nem adta ki? (Nem tudom ki írta ez életrajzot, hol kellett volna kiadni, talán a Hiv. Közlönyben? Ki ez a Váradai?)

A magyarok gyülekező helye estvéneként Salamon háza volt.

1859 decz. 16-án Szebenből azt írja Salamon, hogy Székely Dániel itt van folyvást s nagy munkásságot fejt ki az úrbéri kármentesítések kérdésében. Sok principalisa van, mert ő nem procentirozza a földbirtokosokat, mint az ügyédek, megelégszik azzal, amit önként adnak. Ezért haragsznak is rá az ügyvédek, sőt Salamonra is neheztelnek némelyek azért, hogy ő miért nem haragszik kalákába Székely Danira.

Székely Dániel nyug. főkörmányszéki titkár meghalt Kolozsvárt, 1869 okt. 15-én 73 évében, öregségi elgyengülés következtében. (Salamon levele Szilágyi F.-hez 1870. jan. 21.)

* * *

Apróságok. Juh téjjel kend meg a köpünek vagy kasnak a lyukát Filep-Jakab nap tájban, és a méhek idején eresztenek.

A kigyó hártáival, melyből ki-butt, füstöld meg a méhek lyukát, és más méhe a tiedet el nem hordja.

Szent-Márton nap tájban adj főtt zabot a tyukoknak melegen és bőven fognak tojni.

Bejegyzés a XVIII. század elejéről Winandus Henricus, Quaestiones Biblicae cz. könyvbe a kolozsvári ref. kollégium könyvtárában.

Dr. Török István.

Furcsa hír. A Hunyadmegyei Történelmi és Régészeti Társulat *Évkönyvében* a következőket olvassuk:

Igazgató jelentette, hogy a megyénk területén lévő klasszikus emlékek a közönség részéről nagyon mostoha bánásmódban részesülnek, mert lelketlen haszonleső emberek a felszínre kerülő épület és szobormaradványokból, a tudományosságuknak igen nagy kárára, meszet égettetnek...

Ez a hír jobban fájhat a közigazgatásnak, mint a múzeumnak, mert feneketlen tudatlanságról szól és kétségbeejtő falánkságról tesz tanúságot. Tehát helyesen fordult a Társulat elnöksége panaszával a közigazgatáshoz.